

Zempléni Múzsá

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XIX. évfolyam
3. szám

2019
ősz

75 . szám

JÓZSEF Attila

Levegőt!

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?

A gyepre éppen langy sötétség szállott,
mint bársony-permeteg
és lábom alatt álmatlan forogtak,
ütött gyermekként csendesen morogtak
a sovány levelek.

Fürkészve, körben guggoltak a bokrok
a város peremén.

Az őszi szél köztük vigyázva botlott.
A hűvös televény
a lámpák felé lesett gyanakvóan;
vadkácsa riadt hápogva a tóban,
amerre mentem én.

Épp azt gondoltam, rám törhet, ki érti,
e táj oly elhagyott.

S im váratlan előbukkant egy férfi,
de tovább baktatott.

Utána néztem. Kifoszthatna engem,
hisz védekezni nincsen semmi kedvem,
mig nyomorult vagyok.

Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.

Aktákba írják, miről álmodoztam
s azt is, ki érti meg.

És nem sejthetem, mikor lesz elég ok
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.

És az országban a törékeny falvak
– anyám ott született –

az eleven jog fájáról lehulltak,
mint itt e levelek
s ha rájuk hág a felnőtt balszerencse,
mind megcsörren, hogy nyomorát jelentse
s elporlik, szétperreg.

Óh, én nem így képzeltem el a rendet.
Lelkem nem ily honos.

Nem hittem létez, hogy könnyebben tenghet,
aki alattomos.

Sem népet, amely retteg, hogyha választ,
szemét lesütve fontol sanda választ
és vidul, ha toroz.

Én nem ilyennek képzeltem a rendet.

Pedig hát engemet
sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek,
mint apró gyermeket,
ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.
Én tudtam – messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.

Felnöttem már. Szaporodik fogamban
az idegen anyag,
mint szivemben a halál. De jogom van
és lélek vagy agyag
még nem vagyok s nem oly becses az irhám,
hogy érett fővel szótlannul kibírnám,
ha nem vagyok szabad!

Az én vezérem bensőmből vezérel!

Emberek, nem vadak –
elmék vagyunk! Szívünk, mig vágyat érlel,
nem kartoték-adat.

Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!

1935. nov. 21.

LÁTÓTÉR

HOPPÁL Mihály:
Erdélyi János és a magyar
folklor

5

SZATHMÁRY Béla:
A Sárospataki
Jogakadémia híres tanára –
Emődy Dániel

11

GODZSÁK Attila:
Az 1927-es sátoraljaújhelyi
revíziós nagygyűlés
története

17

TÁMBA Renátó:
Czigány Dezső
gyermekábrázolásai

24

HOLLÓSI Hajnalka
Zsuzsanna –
KÖREI László –

VINCZE Tamás:
A bibliofóbia nyomában.
Egy empirikus kutatás
tanulságai

41

LÁTÓMEZŐ

FINTA Éva
költeményei

Sirályok
Sólyom
Fecske
Kolibri
Baglyok
Régi asszonyok
Árpád-házi Szent Margit
emlékezetében
Hideg májusi kertem
Fenn az égen április
Teremtés
Tengerpart

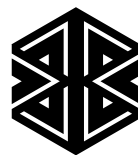
51

VITÉZ Ferenc:
Megtervezett újraolvasás –
avagy: a Szentlélek
és a Katarzis. Báger Gusztáv
válogatott és új verseinek
kötetéről

64

. . .

*A címlapra és a hátsó belső borítóra
az alapításának 50. évfordulóját
ünneplő Sárospataki Képtár
Béres Ferenc-gyűjteményéből
válogattunk. Címlapon: Pállya
Celesztin: Olasz táj. A hátsó belső
borítón: Kling György: Stockholmi
emlék.*

LÁTÓSZÖG

KELEMEN Judit:
Búcsú Földy Ferencről

71

D. MOLNÁR István:
Egy magyarrá lett
Windisch-Graetz
és Sárospatak

74

Bán Frigyes filmrendező
alkotóházi emlékei
Sárospatakról, 1949–1950

78

BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:

Az agrárreformer Fehér
Lajos arcai és harcai

81

KOVÁCS Ilona:
Múltbeli látomások.
Marczi Mariann új lemeze

87

TURI Gábor:
Diákévekről – egykor és ma

89

Polcra való
(könyvajánlók)

93

Lapalapító és főszerkesztő: *Bolvári-Takács Gábor*

Lapigazgató és felelős kiadó: *Bordás István*

Szerkesztőségi munkatársak: *Barna Péter, Haffner Anikó*

Arculat és tördelés: *Tellinger András*

A lap szellemiségét gondozó Zempléni Múzsza Kör további tagjai:

Baráth Béla Levente, Koncz Gábor, Lapis József, Lőrincz Szabolcs,

Nagy György András, Takács Ádám, Ugrai János.

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk: btg@zemplenimuzsa.hu.

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár; *D. Molnár István* DSc irodalom- és művelődéstörténész, műfordító, lengyel filológus, ny. egyetemi tanár; *Finta Éva* József Attila-díjas költő, egyetemi oktató; *Godzsák Attila* társadalomtörténész, műzeumi munkatárs; *Hollósi Hajnalka* PhD nevelésszociológus, főiskolai docens; *Hoppál Mihály* DSc Széchenyi-díjas etnográfus, emeritus professzor; *Kelemen Judit* DLA zenepedagógus, egyetemi docens; *Kovács Ilona* PhD zenetörténész, egyetemi docens; *Körei László* mentálhigiénikus, óraadó egyetemi oktató; *Szathmáry Béla* PhD címzetes törvényszéki bíró, egyetemi tanár; *Támba Renátó* PhD gyermekkor-kutató, író, fejlesztőpedagógus; *Turi Gábor* újságíró, kulturális diplomata; *Vincze Tamás* PhD neveléstörténész, főiskolai docens; *Vitéz Ferenc* PhD irodalomtörténész, költő, újságíró, lapszerkesztő, főiskolai docens.

Állandó támogató: Nemzeti Kulturális Alap

HOPPÁL Mihály

Erdélyi János és a magyar folklór

Sárospatak és az alma mater

Az ember létsorsának alakításában talán semminek sincs olyan döntő jelentősége, mint az iskolai éveknél. Így van ez napjainkban, de még inkább így volt ez a múlt században vagy korábban. Sárospatak és szeretve tisztelt alma materünk, biztos állítható, sok ifjú embernek adott értékes indíttatást, hogy aztán a társadalomépítő élet más-más területén, de mégis egyformán, a haza javára tevékenykedjenek.

A tavaly százötven éve elhunyt Erdélyi János (1814–1868) életpályája – több más pataki diáktársával együtt – mintaként szolgálhat az utódoknak arra a hűségre, amellyel az írástudóknak mindenkor és minden korban munkálkodnia kell a szülői föld és nyelv művelésén. A feladat – mondjuk ki egyenesen – a hagyományok ápolása, a kulturális folyamatosság biztosítása.

A 16. század első harmadának végén helyesen gondolták az alapítók, majd az első tanárok, hogy az iskoláknak időről időre új feladatokat kell kitűznie, új ideákat kell szárnyra bocsátani, hogy a célok megvalósítása és a hozzájuk vezető gondolati munka együttesen előrevigye a nemzeti kultúra ügyét.

Jó másfél évszázada annak, hogy Erdélyi elfoglalta katedráját Sárospatakon. Gondoljuk meg, nemcsak teológia, nemcsak jogi fakultás, de színvonalas filozófiai oktatás is folyt ott. A pataki iskola a szellem világitótornya volt, s a történelmi és nemzeti tudat őrhelye is egyben. Ortutay Gyula, a sárospataki szellem nagy tisztelője írta egyik esszéjében, hogy „...a pataki iskola osztrákellenes és a szabadsághoz ragaszkodó tanítói szelleme elsősorban Erdélyi magatartásának érdeme”.¹ A pataki esztendők alatt Erdélyi töretlen lendülettel dolgozott, nem süllyedt a vidéki lét tunyaságába, s mint Ortutay helyesen világitott rá, ezzel kapcsolatban Erdélyi pályája inkább azt tanítja nekünk ma is, hogy van (vagy főleg: volt!) egy magas rendű és műveltségben értékes magyar vidékiesség, ami nem áll hátrább a fővárosénál. S valóban, Sárospatak példája lehetne – mint ahogy a múltban az is volt! – ennek az igényes vidéki szellemiségnek. Örtonyszerep ez, mai szóval mondván a nemzeti tudat bástyájának szerepét kellett folyamatosan vállalnia. Patakknak vállalnia kell – sok gyökértelen mai város helyett – történelmi múltjával a hagyományörzés korunkban cseppet sem könnyű szerepét.

Most pedig tekintsük át – ha vázlatosan is – a nagy előd életét és munkásságát, hogy felfrissítve róla szóló tudásunkat, iránymutatást nyerhessünk gondolataiból. Erdélyi tevékenysége igen sokrétű volt: költőként indult, majd irodalomkritikus és elméletalkotó esztéta lett belőle, folyóiratok és könyvsorozatok alapítója, a hazai népköltészeti szövegkiadás megindítója, végül, de nem utolsósorban filozófus és tanár. A következőkben ebben a vázolt keretben tekintjük át tevékenységét, elsősorban a hazai folklórisztika szemüvegén át nézve a gazdag művet, amit hátrahagyott.

Az egyéni életpálya állomásai

1814-ben született Kiskaposton, az akkori Ung megyében. Ez a kis zempléni falu Pataktól félóránnyira van autóval, a Sátoraljaújhely és Ágcsernyő közötti vasútvonal mentén, de a határ túlsó oldalán. Talán szimbolikus, hogy csak néhány kilométerre van a híres zempléni honfoglalás kori fejedelmi sírlelettől, a szomatori ásatások színhelyétől. A *genius loci* hatott akkor, hogy a versszerető és írogató egyszerű parasztember a pataki iskolába adta jó eszű legkisebb fiát, aki az *inferior szintaxista* osztály növendéke lett 1824. augusztus 31-én.²

Hat éven át tanult, élte a szegény diákok életét, amikor szülei teljesen elszegényedvén el kellett szegődjön a gazdag Szabolcs megyei Répássy családhoz nevelőnek, hogy tanulmányai befejezéséhez a költségeket összegyűjtse. 1831-ben sikeresen befejezte a gimnáziumot, de még négy évig Patakon maradt, hogy jogi tanulmányokat folytasson. Tanulmányainak végeztével – a kor szokásainak megfelelően, hasonlóan Ipolyi Arnoldhoz³ – a Gömör megyei Máriássy családhoz ment nevelősködni, ahol nagyszerű könyvtárat találván, tovább képezhetette magát. Tanítványával pedig bejárta Nyugat-Európát és Itáliát.

Még pataki diák volt, amikor a Szemere Bertalan – később a forradalmi idők belügyminisztere – által alapított önképzőkörben elhangzottak és megjelentek első versei. A harmincas évek második felében az *Aurorában* és más irodalmi lapokban rendre jelennek meg versei. Fordít és drámaírással is próbálkozik, s az évtized végére a legjobb nevű költők közé emelkedett olyannyira, hogy 1843-ban versei „az Akadémia által dicséretet nyernek”.⁴

Huszonnyolc éves korában nagy megtiszteltetés éri azzal, hogy a Kisfaludy Társaság rendes tagjává választja. Később a titkári teendők ellátásával bízzák meg, ekkor kezd a népköltéssel alaposabban foglalkozni, sőt székkfoglalóját is ennek a témának szenteli. 1845 szeptemberében kezdte meg a nagy munkát, a magyar népköltészet feldolgozását és 1846-ban megjelent a *Népdalok és mondák* első kötete. (Ha belegondolunk, hogy száz év előtt ilyen rövid volt a nyomdai átfutása egy kéziratnak, akkor joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a fényeszedő nyomdagépek mennyivel vitték előre a könyvkiadás ügyét.)

1847 januárjától szerkeszti a Kisfaludy Társaság rövid életű lapját, a *Magyar Szépirodalmi Szemlét* (a folyóirat alig egy évfolyamot ért meg). A forradalom és a szabadságharc bukása után ő is bujdosik, de nem lesz hűtlen a magyar folklór kutatásához sem, 1851-ben jelenteti meg a *Magyar közmondások könyvét*.

Még ugyanebben az évben – 1851 októberében – a pataki főiskola előljárósága meghívta filozófiai professzornak. Örömmel fogadta el a katedrát, s a pataki évek a nyugodt és elmélyült alkotás termékeny esztendei Erdélyi János számára. Itt készülnek olyan jelentős tanulmányai, mint pl.: *A hazai bölcsészet jelene* (1867), *A magyar lyra a forradalom után* (1859), *Szépészeti alapvonalak, Népköltészet és kelmeiség* és mások.⁵

Tanártársával, Szeremley Gáborral és Hegedüs László alsó-zempléni esperessel 1857-ben megalapítja a *Sárospataki Füzetek* című folyóiratot. Meggyengült szervezetét egy hirtelen rohammal ledöntötte a betegség. 1868-ban halt meg Sárospatakon.

Költészet és népköltészet

Erdélyi ismert és elismert költő volt, és a 48-as forradalom előtti években vezető szerepet töltött be az irodalmi életben, az események ideológiai előkészítésében. Költői és irodalomkritikusai, -szervezői munkásságának jelentősége abban van, hogy egyike volt azoknak az egyszerű népi származású értelmiségieknek, akik a forradalmi gondolatok magvait elhintették, s „egyik főszereplője volt annak az őrségváltásnak, melynek során a fiatal népi értelmiség kezdte

felváltani a köznemesi értelmiséget”.⁶ Petőfi, Vajda, Arany költészetének előfutára volt, az ő költői áttörésüket segíti – amint egyik monográfiusa írta: „a lelkek erre való előkészítésének munkatársai között legjelentősebb rész jut Erdélyi Jánosnak, akinek tevékenysége már az egy ágban is nevezetes gazdagodást és emelkedést jelent egész szellemtörténetünk folyamatában.”⁷

„Erdélyinek korszakos szereplése, amint az természetes, szoros összefüggésben van kornak mozgó eszméivel, közöttük elsősorban a *népiségről* táplált felfogással”.⁸

Erdélyi János tehát a költészet felől érkezett a népköltészethez. Ő is – reformkori barátaihoz hasonlóan – felismerte, hogy a gyökerek keresése – és megtalálása a népi emlékezet és költészet talajában – mennyire fontos nemzeti ügy. Ortutay Gyula találóan írt erről Erdélyiről szóló esszéjében, amikor megállapította, hogy többek között a népköltészeti gyűjtés „a reformkori Magyarország közhangulatát fejezte ki, s azt is elárulta egyben, hogy ez a reformkori nemzedék mennyire a nemzeti ellenállás politikai gondolatával vette egynek a nép megismerését s a nép felvilágosítását. Ez az az idő, amikor a magyaros tánc, viselet is jelképes értelmet kap.”⁹ S valóban, a népiség a múlt században éppen a németesedés, a Habsburg-birodalomba való beolvadás elleni védekezés eredményeként jött létre. A nemzeti identitástudat egészséges reakciója volt. S ez a tudat kereste a saját kifejezési formáit – egyesek meg voltak győződve, hogy „művészetünk mezején eddig nem gyanított reformoknak kellene bekövetkezniök”.¹⁰

Erdélyi érdeme a felismerés, hogy kimondta: „mi eddig a magyar népköltészetet nem becsültük, mert nem ismertük. Az idő intése, a kebel szüksége pedig már jó ideje, hogy megszólítja a költőket, kik többé-kevésbé kezdtek elkapogatni a népdal hangját, s ennek volt is látható jele műveiken”.¹¹

A felismerés halott a tett ereje nélkül. Erdélyi ezért sajtó alá rendezi az 1843 végén meghirdetett pályázatra több mint másfél száz gyűjtőtől beérkezett népdalanyagot. Pontosan látja, hogy „bennök országos és nemzeti kincs van elrejtve”, s megfogalmazza az egész munka értelmét is, nevezetesen, hogy talán „megérjük az időt, hogy népünk költészeti erejét, képzelődésének szárnyalását, vele műveltségi állását, szóval a népnek szellemi életrevalóságát apródonként fölfedezzük; egyúttal új szépségeit fürkésszük ki a mindenre képes magyar nyelvnek; sőt komoly szándékkal fogván ezeknek vizsgálatához, tudományos szempontból is érdekessé tesszük a népet azáltal, ha *érdekeit* melyek mindenütt és mindörökké a maga által teremtett költészetben tükröződnek legtisztábban, az irodalomba átvisszük, azaz népszerű irodalmat alapítunk”.¹² Ma is érvényes, időszerű megállapítások ezek a magyar nyelv szépségéről és egyben a nép politikai felemeléséről.

A népköltészetben a magyar „alaplényegiség” esztétikai megnyilatkozását keresi Erdélyi, hogy a megtalált kincset azután az új magyar műköltészet is beolvassza. Egyrészt a nyelvben s az objektív költői formákban, másrészt a történetből kinn rekedt népben a műköltő még mindig tisztán megőrizve kaphatta mindazt, ami specifikusan *magyar* az ízlés területén – ezért akarta, hogy a műköltészet a népi elemet fölvegye magába, hogy annak képére és hasonlatosságára alakuljon.¹³

A *Népdalok és mondák* kötetei a *Magyar népköltési gyűjtemény* első könyvei voltak, valami új kezdődött a hazai folklórkutatásban általuk. A kezdő lépések megtétele mindig a legnehezebb s egyben legfontosabb – s legtöbbször nincs is bukdácsolás nélkül. A népdalok szerkesztésmódjáról szólva ő maga bevallotta, hogy a szövegeket: „nemesebb és csinosabb formába adva, azért hogy ízlésnek az alnép közt terjesztésére hathasson”,¹⁴ s ezáltal megfosztotta az utókort a hiteles múlt századi szövegektől. Egyet kell érteni Ortutay Gyula bíráló szavaival, amikor a *Népdalok és mondák* kapcsán arról szólt, hogy Erdélyi átírta, megcserélte az egyes népdalok sorait, vagyis „a beküldött verseket tetszés szerint összeolvasztotta; strófákat átcserélt, egy másik versből hozzátoldott, esetleg a saját kiegészítéseivel is. Ő még azzal indokolta

eljárását, kora felfogásához híven, hogy a népköltészeti alkotás amúgy is közösségi jellegű, tehát nem vétek két különböző táj verseinek összeegyeztetése”.¹⁵ Ez azonban végül is nem von le műveinek halhatatlan értékéből, pótolhatatlan forrásmunka a magyar folklorisztika számára.

A második kötet végén hatalmas tanulmányban foglalja össze a lehetséges tudnivalókat. Népdalköltészetünkéről szóló tanulmánya 1978-ban új kiadásban jelent meg, s ebben áttekinti a legrégebb történeti adatokat, a magyar népdal első említéseit a krónikák és más történeti források adatai alapján (Priszkosz rétor, Theophülaktosz, Anonymus, Turóczi, Ekkehard, Cornides).¹⁶ Megpróbálja elsorolni népdalaink régies vonásait – zömmel kifejezéseket, szavakat, történelmi utalásokat, amelyek a dalok régiségére utalhatnak. A dolgozat utolsó részében a „nyelv használatát s költői kezelését” vizsgálja, mert szerinte sok szép kincset lehetne „összehalmozni a nép nyelvéből, mely azért nagy fontosságú, mert régiebb az írói nyelvnél”, s ezért sok olyan régies fordulatot, kifejezést találunk benne, amellyel gazdagíthatjuk nemcsak az irodalmi, de a köznapi nyelvhasználatot is.

Erdélyinek alapvetően helyes, messzemenően előremutató meglátása volt a magyar népdalokkal kapcsolatban, hogy bennük vagy általuk a nép lelkét lehet megismerni – néplélek megismerése nála nem valami elvont pszichologizálás eredményeként kell előálljon, hanem a konkrét nyelvi anyag, a népdalok szövegeinek (majdnem tartalomelemzőszerű) vizsgálatát jelenti. Ma már a modern etnolingvisztika néhány korai megfogalmazását ismerjük fel egy-egy megállapításának mélyén, amikor például kesereg, hogy „nemcsak a nyelv-*ideált* nem bírjuk már, hanem a nyelv-*szokást* is kezdjük felejteni rész szerint, s hogy egészen elfelejtjük, nem kell egyéb, mint a folytatás”.¹⁷ Kemény szavak, de ha lehet, a mai helyzetre még fokozottabban érvényesek, hiszen jobban felejtjük a *nyelv-szokást*, mint bármikor korábban.

Erdélyi azonban nem volt elfogult saját elképzeléseit illetően, noha éles hangú cikkben elemezte és tette nevetségessé a „kelmeiség” a parlagi színvonalú vidékiesség költészetét. Hiszen a könnyebb ellenállás irányába sodródók mindig is megpróbálják aprópénzre váltani és a múltó divatok jelenségévé tenni a legnemesebb törekvéseket. Rámutatott arra, hogy a népeletről vett tárgyak, helyzetek leírásából, vagyis a külső jegyek átvételéből még nem lesz népi eredetű költészet, legfeljebb népies. Más esszéi – pl. *Népköltészetünk a külföldön*, 1851-ből – mellett különösen egy 1855-ben írt tanulmánya érdemel figyelmet, mert benne ráérez a magyar népdalok egyik fő ismérvére, a „legmélyebb bensőség” nyomaira, amelyet találóan a *keletiség* jelzőjével illet.¹⁸ S valóban, a *Népdalok és mondák* köteteinek szerkesztése során a népdalszövegek mély megismerése után, megbízhatunk költői érzékenységében éppen úgy, mint a konkrét anyagot ismerő tudásában. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a keleti anyagot ismerte, hanem azt, hogy amit a nyugat-európai anyagból ismert, azt valóban idegennek érezte a magyartól. S ezzel nemcsak ő volt így.

Az európai nagy költők és tudósok – mint Goethe és Herder – a nemzeti kultúra gazdagításának szándékával fordultak a népnyelv és a népköltészet felé, ezt kívánta itthon megvalósítani Erdélyi János is. Világos szavait érdemes felidézni, mert tömörségében példamutató, igazságában időtálló:

„Miben áll hát a népköltészet ereje? Áll főleg a nyelvben, az átlátszó tiszta nemes előadásban, melyet minden józanészű és egészséges velejű ember megérthet, élvezhet kénye, kedve szerint. Tehát vegye föl a művelt költészet a népinek tisztaságát, minden törvénytől független merész szóköteseit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szórol szóra fonákság, másként lehetetlen. Ilyen kifejezések és szólásmódokkal tömve minden nyelv, annál tömvebb pedig ennél épebb és egészségesebb szerkezetű organizmusa. Ezek nem figurák, nem trópusok, hanem a nyelv állócsillagai vagy ha tetszik

gyöngyei, sajtáságai, miket az iskola graecismus, gallicisme nevek alatt ismér. Ezekben fekszik a népi elem. Költő csak az lehet, ki ezeket tudja használni és mozaikképpen összeilleszteni; valamint ezek okai annak is, hogy költő csak egy nyelven írhat isten igazában, azon, melyet az édes anyatej szívárogtatott életterébe.”¹⁹

A fentiekben vázolt elvek megvalósításának útján a népdalok és mondák után a közmondások kiadását vette tervbe. Saját gyűjtését kiegészítette a korábbi, nyomtatásban is megjelent gyűjtemények (Kis-Viczay, Kovács Pál, Dugonics és mások munkái) anyagával, s összesen mintegy kilencezer szólást és közmondást közöl a *Magyar közmondások könyve* (1851 – az előszót március 15-én írta alá). A kötet végén tartalmas tanulmány található, amelyben így foglalta össze a kötet célját, még inkább értelmét:

„A magyar irodalom bírja már e könyv egy részét a dalok és mondákban, most következik egy másik része a közmondásokkal. Mi a kettőnek egymás iránti viszonyát illeti: úgy állnak egymáshoz, mint a nép költő és gondolkodó ereje, és így induló pontjai a nemzeti művelődésnek, mely akárhonnan veszi is a vezérsugallatot, egyedül akkor számíthat tartós életre, ha népe szája íze szerént szól, s a magasabb eszméket, a tudomány követeléseit bizonyos hazai levegő színével önti be, hogy a szokatlan megszokhatóvá, az idegen itthonivá legyen az avatatlan előtt is. Ennél fogva helyes azok véleménye, kik a nemzeti költészet elemeit a népdalokban hiszik lerakva, s ezekből ügyekeznek kivirágoztatni amazt; a bölcselmiség első alkatrészeit pedig a népi tapasztalás és eszmélkedés maximáiban, a közmondásokban keresik; vagyis az egyetemes világműveltségnek, az eszmék általánosságának itthon keresnek törzsököt, melybe az oltó galyat beékelhessék.”²⁰

Különösen érdekes eszme-futtatásainak az a része, amelyekben a közmondásoknak mai szóval élve szemiotikai – jelelméleti – meghatározását vázolja föl, a következőképpen:

„Közmondások fogalma alatt gondoljuk mindazon rövid szólásmódokat, melyek a *népnél örökölt* formában mint *jelvi* értemények (sententiae symbolicae) szájrul szájra *élnek*. Természetökhöz tartozik ennél fogva, hogy a nép azokat magyarázat és fejtörés nélkül értse, mikor szükség, alkalmazni tudja, habár szórul szóra való jelentésüket régen elvesztette is.”²¹ (...) „Tehát a közmondások elmélete a jelviség, gyakorlata pedig az élet. Amonnan elvét veszi, itt formáját leli, s eme két sarok az mi körül a közmondások lényege forog.”²²

Véleménye szerint a közmondás jelképes, szimbolikus előadásmódja valamely eszmének. Ebben a szimbolikus formában a gondolat és a jel vannak egygyé olvasztva, mert egyetlen alakba – a nyelvi megjelenítés alakjába – sűríti össze az ellentéteket. A közmondásokat képszerű előadás, az ellentétes képek közötti eszmei szikrázás jellemzi. Mint Erdélyi írja: „Jelvi – (jelképes, mondanánk ma!) – tulajdonlag minden képes előadás, ha mögötte valamely eszme áll. Az ős népek minden tanítmányai jelvekbe voltak foglalva...”²³ Eszerint a szimbolizmusban minden él, minden mozog, és pedig a szó tulajdon értelmében, mivel „örökös lebegése van az elmének gondolatrul gondolatra képrül képre, tárgyrul tárgyra. A tárgy jelent gondolatot, a kép történetet, a gondolat mindkettőt, s viszont, mindenféle cserében. Ez a cserélgetés, ez a változtatgatás tündéri játékot állít elő. Jó, megy a képzelőds mint a szövő csónakjai egymás mellett, egymás ellen, s nyomain végre mint egy keleti szőnyegen, ki vannak írva ég és föld, nap és éj, nyár és tél, ki az ifjúság és aggkor, az élet és halál”²⁴

Ezek egész modern gondolatok, a binárisan szemben álló szemantikai párok elveinek megsejtését érezzük ezekben a sorokban. Mint ahogy a következő is látnoki jóslat: „...nincs kétségem benne, hogy a népi dolgok iránt csak ezután lesz még figyelem és fogékonyság. A bölcs addig is így tanít: hallgasd szerelmes fiam, a te atyádnak bölcsességét, és a te anyádnak oktatását el ne hagyjad!”²⁵ Értsük helyesen az intést, hiszen ez a nemzeti hagyományok tisztelétét jelenti.²⁶

Jegyzetek

1 Ortutay Gyula: Erdélyi János. In: Uő: Halhatatlan népköltészet. Néprajzi vázlatok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1966. 67. o. Ide kapcsolódik egy személyes jegyzet. Amikor 1957-ben Ortutay Gyula lent járt Sárospatakon, hogy leleplezze az Erdélyi János-emléktáblát, hosszú évtizedek után először találkozott össze apámmal, akivel együtt töltötték Szegeden ifúságuk szebb napjait. Ennek a rövid találkozásnak is szerepe volt abban, hogy a könyvtárlátogató, történeti bűvárkodásra hajlamos kisdíákot az apai tanácsosztó szeretet a néprajz felé irányította. Talán ennek köszönhető, hogy néprajzos lettem. Így hat, ilyen rejtetten a hely és az elődök szelleme, biztosítva egyes szellemi törekvések folyamatosságát.

2 Minay Lajos: Erdélyi János (1814–1868). Lampel R. Budapest, 1914. 12. o.

3 Hoppál Mihály: Ipolyi Arnold. (A múlt magyar tudósai). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

4 Dengi János: Erdélyi János. Jeles magyar írók életrajzgyűjteménye. Magyar Helikon, Pozsony–Budapest, 1886.

5 Erdélyi János: Kisebb prózái I–II. Sárospatak, 1863.

6 Heller Ágnes: Erdélyi János. In: Erdélyi János: Válogatott esztétikai tanulmányok. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Heller Ágnes. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953. 3. o.

7 Újváry Zoltán: 190 éve született Erdélyi János. = Ethnica, VI. 2004. 135–144. o.

8 K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. = Ethnographia, XXVI. évf. 1927. 2–3. szám, 7. o.

9 Ortutay Gyula, i. m. 22. o.

10 Erdélyi János: Levelezés I–II. Sajtó alá rendezte: T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. I. kötet 141. o.

11 Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. Sárospatak, 1857. 58. o.

12 Erdélyi János: Népdalok és mondák I–II. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pesten, 1846. VI. o.

13 Szigeti József: Erdélyi János. = Magyarságtudomány I. évf. 1942. 3. szám, 435. o.

14 K. Posonyi Erzsébet, i. m. 38. o.

15 Ortutay Gyula, i. m. 68. o.

16 Népdalköltészetünkről (1847). In: Dömötör Tekla – Katona Imre – Voigt Vilmos (szerk.): Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény I. (1840–1900). Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 54–143. o.

17 Erdélyi János: A magyar lyra a forradalom után. In: Uő: Tanulmányok. Franklin Társulat, Budapest, 1890. 28. o.

18 Erdélyi János: Népköltészet és kelmeiség. In: Uő: Kisebb prózái I–II. Sárospatak, 1863. 164. o.

19 Erdélyi János: Népköltészetről. In: Uő: Kisebb prózái I–II. Sárospatak, 1863. 11. o.

20 Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pest, 1851. 435. o.

21 Uo.

22 Uo. 439. o.

23 Uo.

24 Uo. 441. o.

25 Uo. 461. o.

26 A tanulmány első megjelenése: Múzeumi Kurír, 39. szám, Debrecen. 1982. 84–90. o. A közlés forrása: Hoppál Mihály: Folkloristica varietas. Válogatott tanulmányok I–III. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Európai Folklor Intézet, Budapest, 2018. I. kötet, 166–173. o. A jelen közlés néhány, a tartalmat nem érintő módosítást tartalmaz.

SZATHMÁRY Béla

A Sárospataki Jogakadémia híres tanára – Emődy Dániel

A Sárospataki Jogakadémia 1793-ban indult Kövy Sándor tanári kinevezésével, aki megalapozta a jogi oktatás eme fellelegvárának országos hírnevét. Kövy tanítványai: Kossuth Lajos, Fáy András, és tanári székében utóda, Gortvay János tanítványai: Szemere Bertalan és Erdélyi János kiemelkedő munkássága bizonyította, hogy a pataki jogakadémia a jogászképzés országos hírű oktatási intézményévé fejlődött. Kövy 1829-ben bekövetkezett halálát követően tanítványa Gortvay János, majd vele együtt Kallós Lajos vették át feladatát, de a levert szabadságharcot követően a Habsburg abszolutizmus elnyomó, magyarellenes intézkedései miatt 1853-ban tevékenységét szüneteltetni volt kénytelen. Ismételt felemelkedését 1863-ban Emődy Dánielnek a magánjogi tanszékre történő beiktatása indította el.

Életrajza

Emődy Dániel kétszáz évvel ezelőtt, 1819. november 13-án született az Abaúj-Torna megyei Felső-Fügeden. Apja Emődy István négy éven át volt a pataki gimnázium tanára, majd lelkeszi pályára lépett. Édesanyja Csay Sára szintén lelkesz család leszármazottja, Csay Mártonnak, a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspökének unokája volt. Négyéves korában apja meghalt. Édesanyja két fiával Szikszóra költözött, ahol Emődy Dániel az alsóbb iskoláit elvégezte. A debreceni kollégiumban folytatott bölcsészeti és jogi tanfolyamot követően 1841 végén a bihari földesúr, Tisza Lajos házához került Gesztre három fiának: László, Kálmán és Lajos segédnevelőjeként. 1843-ban Pesten folytatott ügyvédi joggyakorlatot, majd 1846-ban tette le az ügyvédi vizsgát kitűnő képesítéssel. Itt került kapcsolatba a reformkori irodalmi, politikai élet kiemelkedő személyiségeivel. Ahogyan Finkey Ferenc jogakadémia történeti munkájában életének erről az időszakáról emlékezik: „az ügyvédi gyakorlat mellett azonban vagy inkább helyett főként újságírással kereste a kenyerét. Belső munkatársa lett a Kossuth, majd Szalay Pesti Hírlapjának, s ily minőségében bizalmas barátságba jutott a pesti írói körökkel, költőkkel, politikusokkal. Megismerkedett Vörösmartyval, Kemény Zsigmonddal, Arany Jánossal, Tompa Mihállyal. Petőfit bámulatos lelkesedéssel töltötte el a fiatal ügyvéd okos, bátor észjárása és jellemszilárdsága. Ismeretes a róla írt magasztaló naplójegyzete. Történeti adat lévén, nem mellőzhetem ennek a remek naplójegyzetének ide iktatását: »Elkísért Váczig Emődy Dániel. Nem tudom: egyszer fogja-e a közönség e sorokat olvasni vagy ... egyszer sem; de leírtam, hogy akárhányszor olvassák leveleimet, lássák egyszersmind leghívebb, legönzetlenebb és legtisztább lelkű barátaim egyikének nevét is. Barátja vagyok, mert ő is barátom, de barátja vagyok még inkább azért, mert ő jellem, oly erős jellem, amilyen a gyöngre korbán kevés van, amilyen csak az lehet, kinek a szegénység volt dajkája és nevelője. Urak,

tiszteljék az ilyen embereket, kik kenyeret esznek, bár kalácsot ehetnének.«¹ Így jutott Emődy a márciusi ifjúság legszűkebb körébe, a Pesti Körbe, akik a március 15.-iki tizenkét pontot megfogalmazták, s akinek örök dicsősége a magyar sajtószabadság kivívása. Emődynek itteni szerepét Jókai is megörökítette *Életemből* c. munkájában.»²

1845-től dolgozott a *Pesti Hírlap*nak 1848 végéig, Csengeri Antal vezetése mellett. Írt kisebb-nagyobb cikkeket, irodalmi, külföldi és hazai politikai kérdésekről. Ezek a cikkei és a márciusi mozgalmakban, a politikai változások előkészítésében való tevékeny részvétele irányította rá az első magyar miniszterek figyelmét. Így került be, mint fogalmazó a földművelés,- ipar és kereskedelmi minisztériumba. A szabadságharc utolsó napjaiban végül Szemere Bertalan miniszterelnök a *Hivatalos Közlöny* szerkesztésével bízta meg Emődyt, s július 1-től augusztus 11-ig, tehát a világosi fegyverletételig ő volt a forradalmi kormány hivatalos lapjának felelős szerkesztője. E tevékenysége miatt Haynau őt is a kivégzendők listájára tette, mint politikai író. A biztos haláltól csak volt munkaadója Tisza Lajos, az aulikus érzelmeiről Haynau előtt is jól ismert nagy befolyású egykori adminisztrátor közbenjárása mentette meg. Tisza ugyanis úgy mellékesen megjegyezte Haynau-nak, hogy Emődy nem író (Schritstellen) volt a hivatalos lapnál, csak közönséges írnok (Schreiber). Mivel Emődy sohase írta ki nevét cikkei alá, Haynau elhitte Tisza megjegyzését és törölte Emődy nevét a proscibáltak névsorából, mindössze jelentkeznie kellett a hadbírósnál és büntetésül négy évig nem folytathatta az ügyvédséget. Pár év múlva Kemény Zsigmond bevette a *Pesti Napló* belső munkatársai közé, s itt dolgozott nagy szorgalommal egész 1863-ig. Állandó rovatot vezetett Franciaországról, írt könyv- és színi bírálatokat, vezércikkeket. Kiválóan beszélt németül, angolul, franciául és természetesen a hivatalos jogi nyelven latinul is.

A pataki jogakadémia 1853-ban kényszerült felfüggeszteni tevékenységét, amikor is az ún. Kövy-korszak két utolsó nagy tanáregyénisége Gortvay János és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává emelkedett Kallós Lajos az osztrák abszolutizmus által hatályon kívül helyezett magyar jog és helyette előírt birodalmi császári jog német nyelvű oktatása elleni tiltakozásul felfüggesztette a jogi előadások tartását. A Petőfi által „a magyar forradalmak oroszánbarlangjaként” említett pataki kollégium³ és a Tiszáninneri Református Egyházkerület nem adta fel annak reményét, hogy a jogi oktatás újra megindulhasson. Finkey Ferenc érdekes adatként említi, hogy jogakadémiánk újbóli megnyitását, a jogi tárgyak leadását minden politikai vagy egyházi hatósági engedély kikérése nélkül maga az akadémiai tanári kar kezdeményezte. „Az 1860. évi május 14.-iki uralkodói leirat ugyanis elismervén egyházi és iskolai autonómiánkat, a tanár kar, illetve a főiskolai előjáróság már az 1860. évi záró vizsgák alkalmával kihirdette, hogy a jövő iskolai évtől kezdve a jogi tantárgyak ismét elő fognak adatni akadémiaikon. Erre aztán a tanári kar az egyházkerület jóváhagyását kérte, amit az készségesen meg is adott. Sőt az 1861. évi őszi egyh.ker. gyűlés Abaújszántón a jogakadémia új tantervét is megállapította. Ez az ún. szántói tanterv még a régi csapáson halad ugyan, de jelentékeny bővítésekkel és haladással. A jogi tanfolyam eszerint egy évi bölcsészeti tárgyak hallgatásával kezdődik, ezután jön a kétéves tulajdonképpeni jogi szak hallgatása. A jogtanítás ennek alapján meg is kezdődött 1861 szeptemberében, de rendes jogtanárok nélkül. A tanári kar ajánlatára ugyanis az előjáróság egyszerűen megbízta Csoma Mihály és Antalfi János gimnáziumi tanárokat a jogi tantárgyak ideiglenes előadásával addig is, míg gondoskodás történik rendes jogtanárok választásáról.”⁴

Báró Vay Miklós, az egyházkerület akkori főgondnoka gyűjtést szervezett a jogakadémiai tanári állások fenntartására. Az összegyűlt összeg három jogi tanszék javadalmazására biztosított forrást. Vay magára vállalta, hogy megfelelő kiváló tanerőt szerez a magánjogi katedrára. Így került sor arra, hogy az 1862. évi nyakaposi őszi egyházkerületi közgyűlés Vay előter-

jesztésére meghívta Emődý Dánielt a magyar magánjog új, önálló tanszékére. Beiktatására az 1863. szeptember 14-én tartott tanévnyitó ünnepélyen került sor, s a jogakadémia működése közel 10 évnyi kényszerszünet után egy újabb jelentős korszak, az ún. Emődý korszak indulásával folytatódott. Emődý Dániel beköszöntőjében fogadalmat tett, hogy itt éli le hátralevő éveit, követve fiatalkori, egyik legkedvesebb barátjának, Erdélyi Jánosnak példáját, aki már akkor 12 éve működött Patakon. 28 éven át végig itt munkálkodva élt.

Első házassága Jakfai Gombos Krisztinával felesége 1854-ben bekövetkezett halála miatt összesen egy évig tartott. E házasságából Béla nevű fia származott, aki bírói pályára lépett. Mint kúriai bírói jelleggel felruházott kassai királyi ítélőtáblai bíró halt meg 1922-ben.

1863-ban vette nőül Schmidt-Kovácsy Vilmt. Ebből a házasságból három gyermek született: Krisztina, Etelka és László. Emődý László – gimnáziumi és jogakadémiai osztálytársa, az Emődý Dánielnek méltó emléket állító jogakadémia történet szerzője, Finkey Ferenc barátja – szintén bírói pályára lépett. Mint sátoraljaújhelyi törvényszéki tanácselnök ment nyugalomba 1930-ban.

Emődý Dániel 1891. április 11-én a tanári karhoz bejelentett lemondó levelében még kifejezte reményét, hogy október elsejétől kívánna nyugdíjba vonulni, azonban, április 13-án elhunyt. A tanári kar és az előjáróság a főiskola udvarán rendezett temetésen vett búcsút kiváló tanáratól. A sárospataki református temetőben lévő sírjára volt hálás tanítványai szép gránit oszlopot emeltek.⁵

A tanár Emődý

Kövy Sándorhoz hasonlóan nem jogtudósként, jogtanárként, hanem a gyakorló jogászok és politikusok tapasztalataival lépett a pataki jogakadémia katedrájára Emődý Dániel. Finkey így ír pályafutása ezen szakaszának kezdetéről: „44 éves volt már, amikor Vay Miklós felszólításának engedve, vállalkozott a pataki jogtanári állásra. Talán ő maga sem gondolt arra, hogy valamikor tanár lesz, de nagy előde mintájára fényes tehetségével, személyének megkapó varázsával, s jellemének lebilincselő, kivételes vonásaival ő is egyszerre egyik legnagyobb büszkesége lett a pataki jogakadémiának és a magyar magánjog tudományának.”⁶

Volt tanítványa Radácsi György így emlékezik vissza tanárára: „Emődý nem volt tanár; ügyvéd volt és publicista, de annyi szerénységgel, igénytelenséggel, s olyan professzori talentumokkal, hogy igazán az Isten jó tetszésének kellett tekintenünk, hogy előjáróink oly szerencsésen rátaláltak.”⁷

A reformkor, a levert szabadságküzdelem, majd a kiegyezés kora alatt Magyarország két évszázadra szóló haladást mutatott fel, mind a politikai, mind a jogélet terén. Az 1848-as törvények folytán – mihelyt az Országbírói Értekezlet a régi magyar törvények hatályát visszaállította – érvényre jutott a jogegyenlőség elve. Megszűnt a rendiség, a jobbágyság örökös szolgálása. A bírói és a közigazgatási eljárás a törvény előtti egyenlőség, a szabadelvűség és emberiség új útjaira indult. Ezt az új magyar jogot csak olyan férfiú taníthatta eredményesen, aki ismerte még a régi rendi világot, de benne volt a 48-as alkotmányreformok megteremtésében is. Finkey értékelése szerint erre az új nagy feladatra valóban Emődý volt a leghivatottabb ember. „Ő még benne élt, mint jogvégzett fiatal juratus, majd ügyvéd a rendi társadalomban. Gyakorlatból ismerte a rendi különbségeket, a nemesség privilégiumos helyzetét, a megyei törvényszékek és a felső bíróságok aulikus hajlamú eljárását. De benne volt és pedig, mint egyik vezető szellem, a 48-as márciusi ifjúság diadalmas seregében is, mely kivívta a sajtószabadságot, s ezzel előkészítette a 48-as alkotmányreformot. S benne volt Emődý az első független magyar minisztérium lázas munkájában is. Még csak szerény fogalmazóként

ugyan, de ott is hamarosan felismerték a nagyra hivatottságát, amit eléggé bizonyít az a tény, hogy Csengeri Antal és Kemény Zsigmond magukhoz veszik a Pesti Hírlaphoz, illetőleg a Pesti Naplóhoz segédszerkesztőnek. A viharos 49-es napokban pedig, Kossuth kormányzósága alatt, Debrecenben a hivatalos lap szerkesztését bízták reá. Emődy tehát legközvetlenebből ismerte a 48-as törvények keletkezését, azok készítőinek gondolatvilágát. Sőt az ő eleven, bátor cikkei is jelentékenyen hozzájárultak ezeknek a törvényeknek kidolgozásához. De azután szomorúan meg kellett ismernie az absolutismus jogrendjét, illetőleg a patensek parancsuralmát is. [...] Az 1861-ben tartott Országbírói Értekezlet által kiadott, s az uralkodó által is megerősített Ideiglenes Törvényszéki Szabályokat éppen a magyar ügyvédi kar fogadta legnagyobb lelkesedéssel, s Emődy is nagy lelki megnyugvással vette kezébe a régi alapokra felépített új szabályokat ügyvédi irodájában. Emődy eszerint, pataki tanársága előtt, már három jogrendszerrel élt át és megtapasztalta azok jellemvonásait, hibáit és értékeit. Mikor aztán új hivatása a tanári pályára szólította, bőséges alkalmat lett kiformálni lelkében a magyar magánjog valódi alapelveit és egybevetni a régi és az új szabályokat, s az osztrák jogból fenntartott korszerű intézményeket, így a telekkönyvi rendtartás, a tagosítási és bányajogi szabályokat. Méltán mondta azért egyik legkiválóbb nagybíránk: Vavrik Béla, a Kúria másodelnöke, hogy a régi magyar magánjogot Wenzel Gusztávon kívül Emődy ismeri legalaposabban.⁷⁸ Kövy és Emődy, majd méltatójuk Finkey példája mutatja, hogy gyakorlati ismeretek és tapasztalatok nélkül a mégoly tehetséges elméleti jogász sem lesz képes a jogtudomány területén iskolát alapítani, amely bizony fordítva is igaz, megfelelően kiérlelt elméleti tudás nélkül a gyakorlatban sem alkothat maradandót a praxis jogásza.

Az oktatói mivoltát szépen jellemzik fiának, Emődy Lászlónak visszaemlékezései: „Fő tanári erényei: nagy tárgyismerete, teljes otthonossága a jog birodalmában, és fegyelmezett jogászai gondolkozása voltak. A régi, 48 előtti magyar jog iskolájában nőtt fel, de elméje ruganyosan idomult az újabb jogi irányokhoz is. Tanári erényei közé tartozott nagy higgadtsága is, aztán az emberekkel bánni tudása, az egész lelkét betöltő legmélyebb emberszeretete, mellyel a legkisebb diákot is körülvette, s úgyszólván mindenkit hívévé tett, továbbá kiváló előadóképessége. Magas mondanivalóihoz mindig erőltetés nélkül megtalálta a megfelelő formát. Korán, még a tanárságát megelőző időkben, megszokta a rögtönzést. Jogi előadásai csak annyiban nem voltak rögtönzések, hogy megelőzően otthon mindig átnézte, néha csak pár szóban rögzítette jegyzeteit, elővette az idevágó forrásmunkákat, készületlenül sohasem fogott előadáshoz. Műveit jogi nyelven beszélte, de úgy, hogy azt a gyengébb hallgatók is megérthessék. Közvetlen volt. A fegyelmet minden emberszeretete mellett megkövetelte. Úgyszintén a szorgalmat is.”⁷⁹

Egyik kiváló tanítványa, Németh József, miniszteri tanácsos a földművelésügyi minisztériumban, így írja le Emődy előadási módszerét: „Az ő tárgya a magyar magánjog lényegében meglehetősen száraz tudomány. De Emődy olyan eleven és érdekes kapcsolatban hozta az életviszonyokkal, történelmi kialakulásokkal, hogy ajkán érdekessé, színesékké váltak a jogtudomány tételei. Cselekvő életre keltve hozta elének a magyar tulajdonost, a birtokost, a családfőt, az anyát, az özvegyet, a gyermeket, a jogi személyiségeket, s azokat a jogszabályokat, amelyeknek érvényesülésén a magyar bírászkodás, tehát az egész állami hatalom örködött. Most tudjuk ma átérezni az akkori érzésünket, hogy egy tősgyökeres magyar, bő tudással eltelt eszméjára vezet bennünket a hazai jog talaján. A Corpus Jurisnak, az országos és helyi statutumoknak akkoriban kevés hozzáfogható ismerője lehetett.”¹⁰

Finkey Ferenc, Emődy késői tanítványa, a kiváló büntetőjogász is nagy tisztelettel és szeretettel emlékezett vissza tanítómesterére: „De itt vagyok élő tanúnak magam is, aki még olyan szerencsés voltam, hogy életem utolsó évében tőle hallgathattam a magánjogot.

Én és a hallgatótársaim mindnyájan valósággal csüggtünk az ő ajkain, mint a gyümölcs a fán. Lebilincsel bennünket a külsejével is tiszteletet gerjesztő öreg úr, a jogszabályok szabatos magyarázatán kívül azokkal a rendkívül becses megjegyzéseivel, melyeket a magyar jog múltjáról, jelentőségéről és a gyakorlati jogéletből, a bírói gyakorlatból beleszólt előadásába. Bármilyen komolyak, szinte megfélemlítőek voltak nekünk fejtegetései, rendszerint elmondott egy-egy jóízű adomát a régi világból, hogy figyelmünket ébren tartsa, s a jogi tételeknek az életben való érvényesülését illusztrálja.¹¹ Finkey emlékezése szerint a korabeli jogászi világban ismert anekdotát idézte Emődy, amikor is „az egyszeri szolgabíró lakonikus, de a szög fejére ütő perdöntését például ezzel tette előttünk megragadóvá, hogy a szolgabíró a nyilvánvaló adós hosszas csürés-csavarását azzal szakította félbe: Liquidum est debitum, solvas – ebadta! – punctum.”¹² [...] Módszerére nézve megörökíteni való, hogy agg korában is leginkább állva beszélt, ide-oda topogva a katedrán. Mindig kezében volt a kréta, mellyel az előadás közben előforduló törvények számát vagy az idézett írók nevét a fekete táblára felírta, hogy pontosan és helyesen jegyezhesük le azokat. Kedves kötelességünk volt az előadás végén leporolni az öreg úr kabátjáról a krétaport, amit ő mindig különös udvariassággal köszönt meg. Gondosan távol tartotta magát előadásai során a politikai vagy felekezeti kérdésekre való kitéréstől. Még a 48/49-iki, saját harctéri vagy politikai élményeit is elhallgatta, nehogy dicsekvést lássanak benne hallgatói. Így március 15-iki ünnepi beszéde alkalmával is az ifjúság előtt egy szóval sem említette fel, hogy ő is ott volt és éppen egyik vezére volt a márciusi ifjúságnak.¹³

A szintén volt tanítvány Radácsi György nekrológiájában így írt Emődy tanárságáról: „Tanár volt a szó legjobb értelmében és csak az akart maradni. Egy-egy tisztességbeli hivatal – igazgatóság, dékánáság – már megzavarták őt, vagy legalább akadályoknak tartotta az ilyen tisztességeket a legfőbb, t. i. a tanári teendők pontos teljesítésében. A kathedrának s a tanítványoknak élni, ezt tartotta az egyedüli professzori tisztnek s nem örömet tanácskozott oly tárgyak felett, amelyek a szorosan tanári kötelességekkel az ő nézete szerint – összeegyeztethetők nem voltak.”¹⁴

Irodalmi munkássága

Emődy az anyagi magánjog mellett tanította a polgári eljárásjogot, az osztrák jog átvételével a telekkönyvi rendtartást, amelyet máshol nem tanítottak, így csak a Patakon végeztek tudták, de tanított nemzetközi jogot és magyar jogtörténetet is. 44 éves volt, amikor visszatért tanítani. Tanárként elsődleges fontosságúnak az előadásaira való alapos felkészülést tekintette, így pályája kezdetén a szaktudományba való elmélyedést, a tankönyvírást mellőzte, de pár év múlva elkezdte előadásainak tankönyv alakban való kidolgozását, azt éveken keresztül folytatta és kiegészítette kéziratát. A mű megírását befejezte ugyan, de a kiadás már fiaira, Bélára és Lászlóra várt. Ők rendezték sajtó alá és adták ki 1892-ben *A magyar magánjog tankönyve* című munkáját. A Sárospatakon megjelent két kötetes mű nagyszerű összefoglalása előadásainak. Finkey Ferenc értékelése szerint Emődy kiindulási pontja az volt, hogy a magánjogot mind történeti előzményei, mind fejlődésének fő irányai a jelen állapotra nézve is nemzeti jognak kell tekinteni. Werbőczinek azt a tanítását, hogy Magyarországnak majdnem minden joga eredetileg a pápai és a császári jog forrásaiból vette kezdetét, Emődy úgy értelmezte, hogy a kánoni és a római jog, ha gyakoroltak is némi befolyást hazai jogunkra, de ez a befolyás inkább csak alakí, mint anyagi jelentőségű volt. A tankönyv beosztása teljesen modern. A személyi jogokat az Általános Tanok c. első fejezetben foglalja össze. A második fejezet szól a dolgokról, illetőleg a dologi jogokról. Itt rendkívül becsesek az ősi és a szerzeményi vagyona és az

úrbériségre, s az úrbéri kapocs megszüntetése után még függőben maradt birtokszabályozási kérdésekre vonatkozó fejtegetései. A Különös Rész tárgyalja a vagyonjogot, a kötelem, a családi és az örökösödési jogokat.¹⁵

Irodalmi érdeklődését és széleskörű ismeretét mutatja, hogy kedves barátja, sárospataki kollégája Erdélyi János Egyetemes irodalomtörténetének utolsó részét, Erdélyi jegyzeteiből és kézírataiból ő szerkesztette össze, s gondoskodott annak kiadásáról.

Emödy Dániel a magyar nemzet történetében jelentős korszak kiemelkedő hazafija, a jogtudomány és jogászképzés emblemikus alakja volt, aki már életében kivívta honfitársainak, az elméleti és gyakorló jogászoknak a megbecsülését. Születése 200. évfordulóján tisztelettel és szeretettel emlékezik róla a mai jogászvilág és szolgálati helyének a Sárospataki Református Kollégiumnak oktatói és hallgatói közössége.

Jegyzetek

- 1 Petőfi Sándor: Úti levelek Kerényi Frigyeshez, IX. Beje, 1847. július 6. Forrás: <http://mek.oszk.hu/06100/06125/html/petofiu0002.html> Letöltés: 2019. április 28.
- 2 Finkey Ferenc: A sárospataki református jogakadémia története 1729–1923. Kézirat a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattárában, jelzet: Kt.3932/b. 83. o.
- 3 Petőfi Sándor, i. m. XI. Sáros-Patak, 1847. július 9.
- 4 Finkey Ferenc, i. m. 73. o.
- 5 Az emlékoszlop tanítványai adakozásából készült el. Felavatása 1901. június 24. napján történt. Az itt elhangzott emlékbeszédet Dr. Meczner Sándor tartotta. Az emlékbeszéd közzétételéről tudósított róla a Sárospataki Lapok 1901. július 1. napján megjelent 1901. évi 26. száma, az 562–564. oldalakon.
- 6 Finkey Ferenc, i. m. 75. o.
- 7 Radácsi György: Emödy Dániel. In: Uő: Emlékjelek, bizonyságok, I. kötet, Sárospatak, 1906. 86. o.
- 8 Finkey Ferenc, i. m. 75–76. o.
- 9 Finkey Ferenc kérésére barátja, Emödy László adott írásban jellemzést édesapjáról, amelyre Finkey a jogakadémia történeti munkájában hivatkozott. Lásd: Finkey Ferenc. i. m. 76–77. o.
- 10 Forrásmegjelölés nélkül: uo. 77. o.
- 11 Uo. 78. o.
- 12 Az adósságod nyilvánvaló, fizetsz, ebadta, pont. – Az Emödy által citált anekdotát Jókai és Mikszáth is idézi azzal a kiegészítéssel, hogy „Még azt is hozzáteszik, hogy a veszedelmes rövidségű ítéletet a királyi tábla is helybenhagyta ilyenforma záradékkal: Sententiam vicecomitis, excepta voce ebadta, approbari.” (Az alispán ítéletét, az ebadta kivételével helybenhagyja.) Vö.: Jókai Mór: Az elátkozott család (regény). – Bajcsy alispán c. fejezet. Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. XXXI. kötet. Révai Testvérek, Budapest, 1907; Mikszáth Kálmán: Az igazi humoristák. – Humor az aktákban c. fejezet. In: Mikszáth Kálmán összes művei. Kritikai kiadás. 54. kötet. Cikkek és karcolatok IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- 13 Finkey Ferenc, i. m. 79. o.
- 14 Radácsi György, i. m. 89. o.
- 15 Finkey Ferenc, i. m. 80–81. o.

GODZSÁK Attila

Az 1927-es sátoraljaújhelyi revíziós nagygyűlés története

A trianoni döntéssel Zemplén vármegye területének nagyobb része átkerült a születendő Csehszlovákiába, megyeközpontját, Sátoraljaújhelyt pedig kettévágta az új határ. A város a dualizmusban a régió gazdasági, kulturális és gazdasági központjává fejlődött, a döntés viszont régiójának és gazdasági potenciájának nagy részétől megfosztotta. A Kassa-Beregszász vasútvonal, a város ipari területei és 2000 lakosa került idegen uralom alá. Nyersanyagforrásait, felvevőpiacait és oktatási központként diákjainak jelentős részét egyaránt elvesztette. Valaha az ország legjelentősebb borpiaca működött itt, kereskedelmi élete 1920 után összeomlott. Ezek a változások átstrukturálták a helyi mentalitást is, Északkelet-Magyarország gazdasági centrumából határ menti kisvárossá vált, ami teljesen más önképek eredményezésére képes.¹

A város megcsonkítottóságában kicsiny példája lett az egész országnak, ezért kettészakítotttsága szimbolikussá vált. Emiatt a helyi revizionista vagy irredenta rendezvények, akciók hamarabb át tudták lépni az országos sajtó ingerküszöbét, hisz a város „élni akarását” demonstrálták, azé a városét amelyik „saját testén” viseli a döntés következményeit.²

Zeidler Miklós az irredenta szimbólumkészletet három alapmotívumra bontja. Az első Krisztus szenvedéstörténetének analógiája: hamis bírák ítéleztek, megalázták, majd keresztre feszítették az országot, de törvényszerűen el fog jönni a feltámadás.³ A második a honfoglaló-honvédő motívum: a keresztény magyarság hazáját és Európát védi a pogány hadaktól.⁴ A harmadik pedig a szabadságharc motívuma, amely függetlenségi mozgalomban egyesíti ismét a magyarságot és kivívja a világ tiszteletét.⁵

Az „ostromlott végvár” képe már a konkrét döntés előtt elkezdett kialakulni a városi önreceptióban. A helyiek számos apró jelben látták, hogy változni fog a határ, de pszichésen nem tudták elfogadni a város létének ilyen méretű megváltozását. Miközben a húszas évek közepére a határ már a mindennapi élet részévé kezdett válni,⁶ ironikus módon éppen az évtized második felében kezdtek állandósulni a városban a nagy revíziós gyűlések.

Sátoraljaújhelyben már a békeszerződés aláírása előtt, 1920 májusában nagygyűlést tartott a Területvédő Liga és a Magyar Országos Véderő Egylet. A kisebb-nagyobb tüntetések, gyűlések, megemlékezések rendszeresekké váltak, ám egyik sem érte el a szervezők által kívánt méreteket.⁷

Így zajlott ez 1927-ig, amikor megalakult a Revíziós Liga, ekkor ugyanis a Népszövetség delegációja – amelynek többek között feladata volt ellenőrizni, hogy irredenta szervezetek ne működjenek – kivonult az országból. Ezután válhatott a kormány hivatalos propagandája részévé a határmódosítások kérdése. Az év őszén revíziós napokat tartottak Miskolcon, majd Sátoraljaújhelyben. Ez volt az első olyan rendezvény, amelyen a város lakossága nagy számban és tevékenyen részt vett a trianoni döntés óta.⁸ Ugyanezen évben tette közzé híres

cikksorozatát Lord Rothemere,⁹ ami szintén hozzájárult a revíziós hangulat felerősödéséhez az országban és a városban. A cikkek hatására Újhely közgyűlése – hasonlatosan sok más városhoz, magánszemélyhez és egyesülethez – üdvözlétet küldte a lordnak és leírták neki a város valós helyzetét.¹⁰

Az alábbiakban összefoglaljuk az 1927. november 19-én és 20-án megrendezett revíziós nagygyűlés eseményeit.

A *Felsőmagyarországi Hírlap* – a város egyik legnagyobb lapja – egy héttel az esemény előtt a következő felhívást intézte az olvasókhoz:

„Magyarok! Kilenc éve már, hogy a világháborút dicsősegesen végigküzdő, de a győzelmes befejezés előtt önmagával meghasonlott nemzetünk keselyük prédája lett. Kilenc esztendeje, hogy mi, elárvult magyarok emberfeletti küzdelmet folytatunk nyomorúságos, nélkülözésektől súlyos életünkért, míg ugyanakkor rablók tanyáznak magyar portáinkon és dúslakodnak azokban a kincsekben, amelyek az isteni gondviselés és az igazság jogán minket illetnek.

Lehet-e, szabad-e ezt tovább is túrnunk? Behunyhatjuk-e szemünket az elnyeléssel fenyegető, nyomasztó nyomor örvénye és bedughatjuk-e füleinket az örvényben fuldokló segélykiáltása előtt? Hazudhatjuk-e tovább, hogy a magyar nemzet úgy, ahogyan ma van, csonkaságában is életképes? Hitegethetjük-e tovább magunkat, hogy a mi igazságunkat az idő magában is megérleli? Elhallgathatjuk-e, hogy miránk súlyosabb terhet raktak, mint a mennyit elbírnak vállaink?

Nem! Nem tudjuk! Nem akarjuk! Nem fogjuk viselni az áldozati „békebárány” szerepét! Eleget túrtunk, eleget szenvedtünk már. Meg kellett elégnünk azt a békét, amelyen mindenki nyert, csak mi vesztettünk. Eleget viseltük már megalázottságunk szegyenbélyegét homlokunkon. Most már az igazság után kiáltunk, az igazságot követeljük. Ennek a követelésnek adunk hangot november huszadiki nagygyűlésünkön.

Magyarok! Testvéreink! Ez ünnepnap előestéjén, amikor lelkes énekesek és a magyar dal hegedűsei szólnak majd hozzátok lelkesítően, lobogózzátok fel házaítokat, világítsátok ki ablakaitokat, öltöztessétek nemzeti színbe a kirakatokat és a nemzeti lelkesedés mécseseinél megtisztulva készüljétek az ünnepi nagy napra.

Honleányok! Hazafiak! Ne maradjon távol senki ettől az ünneptől. Ebből a megcsonkított, vergődő városból világot kell kiáltanunk mindnyájunknak: „Nem várhatunk tovább.” Legyen ott mindenki, aki a magyar föld kenyerét eszi, hogy tiltakozó szavunk hatalmas ereje áttörjön a trianoni határokon!

Sátoraljaiújhely, 1927. november

Hazafias üdvözléttel: A Trianon ellen tiltakozó nagygyűlés szervező bizottsága¹¹

November 19-én a lap *Újhely Népe* címmel újabb szöveget intézett a város lakosságához, így: „19-én este és 20-án mindenre való tekintettel az utcán kell lenni Újhely egész népének, hogy világgá kiáltsuk, hogy a trianoni béke fáj, hogy a trianoni határ fojtogat, hogy revízió kell, mert az a nemzetnek is, de mindnyájunknak is életkérdés s ezen túlmenőleg egész Európa érdeke és békekérdése. Ezt kell demonstrálni gyűlésünknek.” Ezután közölte a lap a tervezett programot is.¹²

A demonstrációról előre hírt adott a legnagyobb egri újság, az *Egri Népújság*,¹³ az egyik legjelentősebb fővárosi lap, a konzervatív *Budapesti Hírlap*,¹⁴ a legnagyobb szabolcsi újság, a *Nyírvidék*,¹⁵ valamint a liberális vonalat képviselő budapesti *Újság*,¹⁶ hogy csak néhány országos és lokális periodikát nevezünk meg. A gyűlés szervezői tehát nemcsak az újhelyi polgárokra építettek, hanem sokkal szélesebb körű megmozdulást kívántak. Utólag a francia sajtó is beszámolt az eseményről.¹⁷

A *Nyírvidék* számára a tüntetést szervező bizottság külön meghívót küldött, amely a következőket tartalmazta:

„A határszéli, megcsonkított testű Sátoraljaújhely r.[endzett] t.[anácsú] város közönsége folyó hó 19- és 20-án Trianon elleni tiltakozó nagygyűlést rendez, amelyre a t.[isztelet] Szerkesztőséget tisztelettel meghívja és kéri, hogy a 19-én este 6 órakor kezdődő tiltakozó felvonuláshoz, valamint a 20-iki program szerinti nagygyűlésre tudósítóját kiküldeni szíveskedjék.

Sátoraljaújhely közönsége e tiltakozó felvonulás és gyűlésen kifejezést ad a szemérmes koldus módjára véka alá rejtett és trianoni papírrongy okozta nyomorúságának. A minden oldalról magyar községekkel határolt város testét országhatár és hajózható folyónak elnevezett Ronyva patakkal elvágják földjeitől, szomszédos községeitől megfosztották. Elvették gyártelepét, száz és százakat megfosztva a megélhetéstől, idegen nációkat telepítettek oda. A határon cseh telepeket létesítettek ingyen kisajátított területeken.

A Kossuth, Rákóczi és Kazinczyak megyéjében nem tűrünk ily gyalázatot, mert nem tűrhetjük, hogy árulókból lett «győztesek» porkolábjai pusztítsák a magyart. Zemplén földje nem tűr bitorlókat. Benes és társaiknak fel kell eszmélniök, nehogy akkor jöjjenek ennek tudatára, amikor az elnyomottakból elnyomók lesznek. Mert, ha «Minden ország támasza és talpköve a tiszta erkölcs» akkor nagyon gyenge a «Cseh-szlovák köztársaság» támasz és talpköve. Egyetlen egy nagyobb vihar jöjjön csak és felborul a férc-munka.

De mikor jön e vihar, mely pusztít, de gyógyít is? Amikor a tiszta vízszínéről eltűnik a salak, amikor a betolakodottak nem ülik «mágyár» földön győzelmi ünnepeiket, hol van az a nap? Ezt várjuk, ezt hívjuk mi hamarabb amikor szeretettel hívjuk körünkbe a sajtó képviselőit, hogy szavunkat továbbíthassák a magyar nép és a külföldhöz.

A Trianon ellen tiltakozó nagygyűlés rendező bizottsága.¹⁸

A Budapesti Hírlap a következőképpen írt a rendezvény előtt: „Sátoraljaújhely valósággal klasszikus terület erre a tiltakozásra. A minden oldalról magyar községekkel határolt város testét az országhatárnak és hajózható folyónak elnevezett Ronyva patakkal elvágják, földjeitől, szomszédos községeitől megfosztották. Elvették gyártelepét, száz és százakat megfosztva a megélhetéstől, viszont a határon cseh telepeket létesítettek ingyen kisajátított területeken. Kossuth, Rákóczi és Kazinczy földjének tiltakozó szavára figyelni fog az egész ország.¹⁹ Valószínű, hogy a szerkesztőség hasonló levelet kaphatott, mint a Nyírvidék, ám azt nem teljes terjedelemben közölték, csupán a tartalmi kivonatát.

A szervezők előre kérték a sátoraljaújhelyi kereskedőket, hogy kirakataikat erre a két napra feldíszítve egész nap tartsák nyitva és 19-én este világítsák ki.²⁰ Gr. Károlyi László gazdasági vasútja a hegyközieket, a Bodrogi közti Gazdasági Vasút pedig a bodrogi közieket ingyen szállította Sátoraljaújhelybe, a rendezvény időtartalma alatt.²¹

A legtöbb sajtóorgánium a rendezvény második napján beszámolt az első nap eseményeiről, majd a második napról újabb külön írásban tudósítottak. Ez jellemzi a miskolci jobboldali radikális Magyar Jövő és a fővárosi konzervatív Budapesti Hírlap tudósítását is. Az esemény jelentőségét illusztrálja, hogy a Budapesti Hírlap és a liberális Pesti Hírlap egyaránt saját tudósítót delegált.

Már az első napon több százan érkeztek a szomszédos Abaújából és Borsodból.²² De a határ másik oldalán is nagy készülődés volt. Egyes hírek szerint a csehek napokkal a rendezvény előtt katonai csapatokat kezdtek szállítani a határszakaszra.²³ A rendezvény idejére géppuskákat állítottak fel, készenlétbe helyezték a legközelebbi tüzérosztagot és az addig csak revolverrel rendelkező határőrséget puskákkal szerelték fel.²⁴ A Miskolcon megjelenő Reggeli Hírlap azonban ezeket cáfolta.²⁵

A program, a beszámoló alapján, a következőképpen rekonstruálható: 19-én délután 6 órakor a MÁV mozdonyvezetők körének fúvós zenekara az Ipartestületi Dalárda és a Lavotta Dalkör szerénádót adott a Kossuth szobor előtt. Farkas Andor volt polgármester tartott

beszédet, aki a következőképp zárta gondolatait: *„Testvérek! Ennek a demonstrációnak a rendezői, a ma és a holnap szónokai arra vállalkoztak, hogy csendháborítói legyenek a ráncszakadt magyar éjszakának, hogy belehasítsanak a közöny és fásultság sivatagába a magyar fájdalom zord ekevasával s nyomában elhínték a megtartó hit, a megújuló remény és a diadalmas erő csiraképes magvait. Legyetek a segítségünkre. Tartsatok velünk ma este, jöjjetek el a programban megjelölt helyekre, holnap délelőtt legyetek itt mindnyájan, hogy minden kifosztottságunk, megcsalottságunk és gyöttrődésünk dacára, a mindennel szembe álló és dacoló egység hatalmával hirdessük, hogy amint egy a Magyar Isten, úgy egy a magyar igazság és ez az igazság győzni fog, mert győznie kell minden poklokon keresztül. Fel a fejjel, össze a vállal Testvérek és előre, mindig csak előre a szabadulás kapui felé!”* Eközben máglyatüzek gyúltak a Kopasza és a Várhegy tetején.

Háromnegyed hétkor a Lavotta Dalkör a tömeg egyik részével zenés lampionos menetben vonult a Kossuth szobortól a Fő utcán,²⁶ a Wekerle téren,²⁷ a Kazinczy utcán és a Lónyay utcán²⁸ át a Kereszt térre,²⁹ s ott szerenádot adott, majd dr. Dubay István³⁰ tartott szónoklatot. Háromnegyed hétkor az Ipartestületi Dalárda a tömeg másik részével ugyancsak zenés lampionos menetben vonult a Fő utcán, a Petőfi utcán, az Andrássy utcán³¹ és a Tüzoltó téren át a Szabadság térre s ott adott szerenádot. Itt Poós József³² mondott beszédet. Háromnegyed nyolckor a felvonulók a Dohánygyár előtti térre mentek át a Schön Vilmos³³ utcán, az Andrássy utcán és a Pipa utcán keresztül, ahol vitéz dr. Bisztray László³⁴ ügyvéd öntött lelkesedést a jelenlevőkbe. Ugyanekkor a Lavotta Dalkör – az elmaradhatatlan zenés lampionos menetben – a Kereszt térről a Deák utcán, a Jókai utcán és a Rákóczi utcán át a Rákóczi térre³⁵ vonult s ott szintén szerenádot adott. Itt pedig Józsa Imre kereskedelmi iskolai tanár, a Kazinczy kör elnöke volt a szónok.

November 20-án reggelre ugyan kemény hideg köszöntött a városra, de az időjárás mit sem változtatott az emberek lelkesedésén. Sőt Miskolcra további 200 fő érkezett a rendezvényre a MÁV műhelyi cserkész zenekarral és a városi Levente zenekarral. A vendégeket az állomáson dr. Brunyánszky István³⁶ fogadta. A miskolciak és a Werbőczy, Bercsényi, Szemere és Bocskay bajtársi egyesületek küldöttségei aztán végigmentek a városon, hogy végül néhány pillanatra farkasszemet nézhessenek a határon a csehekkel. Több lap írt a cseh határőrök „dermedtségéről”. A *Reggeli Hírlap* szerint a „néma tüntetés” ereje elrémítette őket, a *Zempléni Újság* szerint viszont a hatalmas tömeg közös éneklése váltott ki dermedtséget a határőrökből.³⁷

Az egyes csoportok gyülekező helyei a Kereszt téren, a Rákóczi téren, a Dohánygyár előtt, a Szabadság téren, a Csapó-ház előtti utcarészleten, a Kazinczy utcán, a Református templom előtt a Petőfi utcán, továbbá az Árpád utca és Apponyi utca³⁸ sarkán voltak. A résztvevők a rendezők vezetése mellett délelőtt fél 11-kor innen indultak a Kossuth szoborhoz. A helyi egyesületek, testületek székházuk elől, zárt sorokban vonultak a Kossuth szobor elé. 11 órakor a dalárdák a *Himnusszal* nyitották meg a nagygyűlést. Megnyitó beszédet dr. Búza Béla ügyvéd,³⁹ ünnepi beszédet dr. Szirmay István tisztí főügyész mondott. Szirmay kijelentette, hogy bár a program szerint ünnepi beszédet mond, de a mai napon nincs oka ünnepelni a magyarságnak.⁴⁰ A beszédéből a Felsőmagyarországi Hírlap az alábbi részletet emelte ki:

„Nekünk, sátorlajújhelyieknek, a régi határőrökhöz hasonlóan, először a csehekkel kell leszámolnunk. Harcolnunk kell a Benes-féle politika ellen, amely azt hirdeti, hogy odaát a magyarság meg van elégedve a respublikával. Rá kell mutatnunk arra, hogy hamis minden nyilatkozat, melyet a magyarokból kiereszokolnak. Ismerjük azt a politikát, amely bebörtönzéssel dolgozik. Végre szemébe kell vágni a világnak, hogy ez így tovább nem mehet. Igaz, hogy arról nem is szeretek beszélni, miért kellett elveszteni nekünk legszebb területeinket, mert erre nem tudok mással felelni, hogy meg kellett volna védeni. Ha már ezt nem tettük is, ez nem azt jelenti, hogy belenyugodtunk a dolgokba. Bele kell kiáltani a világba, hogy élni akarunk és ha nem engednek benniünket élni, meg

kell mutatni, hogy ezért az életért ölni is tudunk. Nem sok erőm van már erre, de ha kell, ott leszek én is az élen és nem azt fogom kiáltani, hogy előre, hanem hogy utánam és hiszem, hogy akad majd, aki követni fog.” Ezután Farkas Andor volt polgármester saját, erre az alkalomra írt irredenta költeményét szavalta el, majd dr. Görgey István országgyűlési képviselő szólalt fel. Szekeres János jogszigorló nagy hatást keltő irredenta verset szavalt, végül Búza Béla terjesztett elő határozati javaslatot. A résztvevők elhatározták, hogy táviratban üdvözlik az ország kormányzóját, a miniszterelnököt és gr. Apponyi Albertet. A gyűlést a dalárdák a *Magyar Hiszekegy* eléneklésével fejezték be.

A nagygyűlésen részt vett közönség zenekarok kíséretében még egy tüntető felvonulást hajtott végre a Kossuth-szobortól, a Fő utcán, a Wekerle-téren, a Kazinczy utcán, a Bónis utcán,⁴¹ a Jókai utcán, a Rákóczi utcán, a Meczner Gyula utcán⁴² és a Molnár István utcán át vissza a Kossuth szoborig.⁴³

A *Felsőmagyarországi Hírlap* a gyűlés után a következőképpen értékelte az eseményeket: „Két napra egybeforrtak a lelkek itt a határszélen, hogy impozáns külsőségek között tegyenek bizonyosságot a minden magyar szívben egyformán égő vágyról. A trianoni „béke” legjobban sújtott áldozatai két napon át lelkes együttérzéssel adták tudtára a világ népeinek, hogy nem ismerik el az ezeréves határok elrablását, hogy vágyva vágnak idegen rabságba kényszerített testvéreik után, hogy türelmük fogytán van. Két napon át megszűnt minden torzsalkodás, minden ellentét, minden világnézeti különbség. Két napon át csak egyetlen vágyban égtek a lelkek, egyetlen célért dobogtak a szívek: tudtára adni a világnak, hogy ebben az elnyomottságban, lerongyoltságban, kifosztottságban nem élhetünk tovább, hogy inkább jöjjön a mindent megváltó hősi halál, mint a fájdalomnak, szenvedéseknek ez a nyomorúságos élete.” Ezután részletesen megírták, hogy az üzletek eleget tettek a kirakatra vonatkozó felkérésnek és az egész város gyönyörű fény- és zászlóárban úszott.⁴⁴ A *Pesti Napló* szerint „A Városházához vezető útvonalat valóságos nappali fény árasztotta.”⁴⁵ A kirakatok ötletesen voltak feldíszítve. A beszámoló alapján a Kossuth szobornál mintegy 4000 fős tömeg gyűlt össze az első este.⁴⁶ A *Magyar Jövő* 5000 főről írt,⁴⁷ a második napra a *Budapesti Hírlap* több mint 10000 résztvevőt jelentett,⁴⁸ ez a szám azonban talán túlzás.

A *Pesti Hírlap* beszámolója szerint: „Soha annyi gyertyát, szalagot, virágot és zászlót nem vásároltak Sátoraljaiújhelyen, mint az elmúlt napokban. Száz és száz új nemzeti színű lobogó készült naponta és még mindig nagyobb a kereslet, mint a kínálat.”⁴⁹ A másik tudósítás így ír: „A város két megfelelő pontján két hatalmas transzparenst helyeztek el olyan magas helyeken, ahonnan a Ronyva túlsó oldalára is átlátszik majd ragyogó fényfelírásuk: „Nem, nem, soha!” Két teljes napig olvashatja ezt a felírást Borsi, Csörgő, Kis- és Nagyházi,⁵⁰ Csarnakó és a többi Zemplénnemzei öt elszakított színmagyar község színmagyar lakossága is.”⁵¹

Az *Ujság* c. országos lap ekként fogalmazott: „A város lakossága a trianoni békeszerződés ellen Miskolc példájára vasárnap nagy tüntető felvonulást rendez. A trianoni béke elleni tüntetés valójában már szombaton este megkezdődött. A város lakossága ezrével vonult ki Kossuth-térre, ahol a város polgármestere mondott lelkesítő beszédet. Beszédében azt fejtegette, hogy Trianon elszakította a város ütőerét és csak a trianoni szerződés revízió juttathatja ismét fejlődéshez a most egyre sorvadó várost. A trianoni határtól alig 150 lépésnyire hatalmas transzparensek és tábortüzek gyúltak ki az est sötétjében és messze távolságba vetítette ezt a három szót: Nem! Nem! Soha! A beszéd után a dalárdák hazafias dalokat adtak elő és végigjárták a város utcáit. Vasárnap reggel kezdődik meg a tulajdonképpeni ünnepély, amelyre felvonul a város és környékének lakossága is.”⁵²

A miskolci *Magyar Jövő* több cikket szentelt az eseményeknek. Hubay Kálmán felelős szerkesztő november 20-án *Tűz a Várhegyen* címmel írt címlapon,⁵³ a 3. oldalon pedig a lap *Ha nem jön a revízió, jönni fog a retorzió* címmel közölt írást a tüntetésről.⁵⁴ November 22-én szintén egész oldalas cikkben számoltak be a sátoraljaiújhelyi rendezvényről és arról, hogy

a miskolci vendégek útközben hazafelé Szerencsen megálltak és részt vettek az ott tartott tüntetésen is.⁵⁵ November 29-én a lap beszámolt az Ébredő Magyarok Egyesületének Sátoraljújhelyben tartott közgyűléséről – tehát bő egy héttel később újabb eseménynek adott otthont a város –, amelyen felavatták első „feketeinges sporttagjaikat” a Sasokat,⁵⁶ s ahol dr. Eckhardt Tibor mondott beszédet. A rendezvényen 112 sást avattak, egy meginduló országos mozgalom magjának tervezeteként.⁵⁷

A rendezvény utóéletéhez tartozik, hogy ettől kezdve a revíziós napokat a városban minden évben megtartották.⁵⁸ Például 1928. november 17–18-án a program a következőképpen alakult: szombaton, 17-én este 7 órakor „fáklyás zenés takarodó”, indulás a Dohánygyárból. Vasárnap, 18-án reggel 8 órakor zenés ébresztő, 10 órakor zenés felvonulás, 11 órakor tiltakozó nagygyűlés a Kossuth szobor előtt a következő programpontokkal: 1. Himnusz; 2. Megnyitó beszéd (dr. Domján Elek ev. főesperes); 3. Hiszekegy; 4. Ünnepi beszéd (Pálmay, fővárosi polgári iskolai igazgató); 5. Határozati javaslat előterjesztése (Nyeviczkey László városi főjegyző által); 6. Irredenta dalok; 7. Záróbeszéd (dr. Szirmay István); 8. Szózat; 9. Tiltakozó tüntető felvonulás.

„Ezrekre menő” tömeg gyűlt össze ebben az évben is a „revíziós napon” a *Zemplén* c. lap tudósítása szerint. A rendezvény után a tömeg a határ közelébe vonult, majd a Rákóczi téren föloszlott.⁵⁹ Az esemény ismét átlépte az országos média érdeklődési küszöbét: a *Kis Újság* nyolcezer ember részvételéről írt.⁶⁰

A gyűlések tehát állandóak lettek. 1931-ben a Revíziós Liga Sátoraljújhelyt szemelte ki alakuló nagygyűlésének megtartására.⁶¹

Jegyzetek

1 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők a két világháború közötti Sátoraljújhelyen. In: Czetz Balázs – Szüts István Gergely (szerk.): A Jelenkortörténet útjai 1. Politika és társadalom. Miskolc, 2006. 129–130. o.

2 Uo. 133. o.

3 Erre kiváló példa a városban megépült Magyar Kálvária nevű emlékmű-együttes, amely a Kárpát-medence egyik legnagyobb alapterületű Trianoni emlékműrendszere. A Kálváriáról bővebben lásd: Szepesi Bódog: A Sátoraljújhelyen épült Magyar Kálvária, 1936. (számos reprint kiadásban); Mízsák Éva: A sátoraljújhelyi Magyar Kálvária létrehozása. = Széphalom 11. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljújhely, 2001; Mízsák Éva: A sátoraljújhelyi Magyar Kálvária története. Zempléniért Civil Szervezetek Szövetsége, Sátoraljújhely, 2008. Az emlékműtípus első gondolatának történetéhez lásd: Godzsák Attila: A Gellért-hegyi Magyar Kálvária terve = Honismeret, 2017. 1. szám, 56–60. o.

4 Az „utolsó végvár”, „magára hagyott végvár” szimbolika is igen korán megjelent a városban.

5 Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009. 198. o.

6 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 136. o.

7 Szüts István Gergely: Öndefiníciós kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz a két világháború közötti Sátoraljújhelyen. = Századvég, (új folyam) 2007. 4. (46.) szám, 51. o.

8 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 137. o.

9 A lord a The Daily Mail c. brit lapban több cikkben foglalkozott hazánk helyzetével. Első ilyen írása: 1927. június 21-én: Hungary's Place in the Sun. Safety for Central Europe (Magyarország helye a nap alatt. Közép-Európa biztonsága). Revizionista irányultságú működéséhez bővebben: Zeidler Miklós, i. m. 112–126. o.

10 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 136. o.

11 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 47. szám, 1927. november 12. 1. o. A szöveget – a további idézetekben is – a korabeli helyesírás szerint közöljük, kivéve az alkalmasint nyomdatechnikai okok miatt rövid ékezetek hosszúra javítását.

12 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 48. szám, 1927. november 19. 1. o.

13 Egri Népszó, 44. évf. 262. szám, 1927. november 18. 2. o.

14 Budapesti Hírlap, 47. évf. 263. szám, 1927. november 19. 9. o.

- 15 Nyírvidék, 47. évf. 262. szám, 1927. november 18. 2. o.
- 16 Ujság, 3. évf. 262. szám, 1927. november 18. 7. o.
- 17 Magyar Távirati Iroda hírei: Francia Lapszemle, 1927. november 26. 4. o.
- 18 Nyírvidék, 47. évf. 262. szám, 1927. november 18. 2. o. (Betoldások a szerzőtől.)
- 19 Budapesti Hírlap, 47. évf. 263. szám, 1927. november 19. 9. o.
- 20 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 48. szám, 1927. november 19. 1. o.
- 21 Pesti Hírlap, 49. évf. 264. szám, 1927. november 20. 5. o.
- 22 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 138. o.
- 23 Magyar Jövő, 9. évf. 264. szám, 1927. november 20. 3. o.
- 24 Magyar Jövő, 9. évf. 265. szám, 1927. november 22. 3. o.
- 25 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 138. o.
- 26 Ma a Kossuth utca belvárosi része.
- 27 Ma Táncsics tér.
- 28 Ma Budai Nagy Antal utca.
- 29 A mai Hétszáz éves tér.
- 30 Politikus, ügyvéd. 1945-ben Zemplén vármegye ideiglenes alispánja. 1956-ban is szerepet vállalt a városi október 26-ai tüntetésen.
- 31 Ma Esze Tamás utca.
- 32 Cipésmester, későbbi ipartestületi elnök, önkormányzati képviselő.
- 33 Ma Fejes István utca.
- 34 Ekkor ügyvéd, majd tisztii főügyész, kormánypárti politikus, 1945 után polgármester, alispán, a kisgazdapárt helyi elnöke.
- 35 A Rákóczi utca és a Köztársaság utca kereszteződésénél helyezkedett el.
- 36 A Zemplénvármegyei Keresztény Sajtóvállalat igazgatósági tagja, korábbi ungvári MÁV fogalmazó, majd segéd-titkár.
- 37 Szüts István Gergely: Öndefiniációs kísérletek..., i. m. 53–54. o.
- 38 Ma Aradi vértanúk útja.
- 39 A dualizmus korában függetlenségi politikus, 1918–19-ben kormánybiztos főispán. 1945 után kisgazdapárti párt-elnök Bisztray előtt.
- 40 Magyar Jövő, 9. évf. 265. szám, 1927. november 22. 3. o.
- 41 Ma Erdős Imre utca.
- 42 A Rákóczi és a Molnár István utcát összekötő rész neve volt, ma a Vasvári utca része.
- 43 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 48. szám, 1927. november 19. 1. o. és 30. évf. 49. szám, 1927. november 26. 1–2. o.
- 44 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 48. szám, 1927. november 26. 1. o.
- 45 Pesti Napló, 78. évf. 264. szám, 1927. november 20. 3. o.
- 46 Felsőmagyarországi Hírlap, 30. évf. 48. szám, 1927. november 26. 1. o.
- 47 Magyar Jövő, 9. évf. 264. szám, 1927. november 20. 3. o.
- 48 Budapesti Hírlap, 47. évf. 265. szám, 1927. november 22. 7. o.
- 49 Pesti Hírlap, 49. évf. 264. szám, 1927. november 20. 5. o.
- 50 Vélhetően Kis- és Nagykázmérről van szó.
- 51 Pesti Hírlap, 49. évf. 264. szám, 1927. november 20. 5. o.
- 52 Ujság, 3. évf. 264. szám, 1927. november 20. 14. o.
- 53 Magyar Jövő, 9. évf. 264. szám, 1927. november 20. 1. o.
- 54 Uo. 3. o.
- 55 Magyar Jövő, 9. évf. 265. szám, 1927. november 22. 3. o.
- 56 A Sasok azok a fiatalok, akik már nem leventakötelesek, de együtt kívánnak maradni az eltöltött idő után is. (Budapesti Hírlap, 47. évf. 265. szám, 1927. november 22. 7. o.)
- 57 Magyar Jövő, 9. évf. 271. szám, 1927. november 29. 3. o. A lap egyébként ebben az évben többször foglalkozott Sátoraljaújhellyel. Már augusztus 20-ai számában „A trianoni békeszerződés egyetlen várost sem bénított meg olyan mértékben, mint Sátoraljaújhelyt” címmel közölt egész oldalas írást a város helyzetéről Kovács Zoltán tollából, de foglalkozott a helyi önkormányzati választásokkal is. (Magyar Jövő, 9. évf. 150. szám, 1927. július 6. 1–2. o.)
- 58 Szüts István Gergely: Kultuszok és kultuszteremtők..., i. m. 141. o.
- 59 Zemplén, 59. évf. 81. szám, 1928. november 14. 1. o. és 59. évf. 83. szám, november 25. 2. o.
- 60 Kis Ujság, 41. évf. 265. szám, 1928. november 22. 2. o.
- 61 Pesti Hírlap, 53. évf. 284. szám, 1931. december 15. 7. o.

TÁMBA RENÁTÓ

Czigány Dezső
gyermekábrázolásai

Czigány Dezső művészetszemlélete

Czigány Dezsőt (1883–1938) a művészettörténeti szakirodalom általában a *Nyolcak* meghatározó egyéniségeként tárgyalja, aki eszmei irányultsága, olvasmányélményei (Zola, Bebel, France, Ady, Petőfi, Dosztojevszkij, *Ótestamentum*, *Odüsszeia*),¹ személyes és baráti kapcsolatai révén erős szálakkal kötődött a polgári radikális értelmiséghez, így szoros viszonyt ápolt számos baloldali újságíróval és íróval, különösen Adyval, Kabos Edével, Szép Ernővel, Bíró Lajossal és Kosztolányi Dezsővel.² A *Nyolcak* körén belül Kernstok Károly után Czigány bírt a legmeghatározóbb kapcsolati hálóval e körön belül, s a polgári gondolkodók eszmeiségéhez fűzte a művészet társadalom- és életjobbító hatásába vetett hite is.³

A művészettörténeti szakirodalom által leginkább jegyzett alkotói korszakában a cézanne-i ihletésű konstrukciós törekvés hatotta át Czigány festményeit, amelyek legmeghatározóbb jegye – szemben Berény Róbert és Tihanyi Lajos műveivel – a szigorúan megszerkesztett, statikus kompozíció. E képein kiiktatja a levegőperspektíva törvényét és az atmoszférikus hatásokat a térbeli viszonyok áttekinthetősége érdekében,⁴ éles kontúrokkal határolt, tiszta, geometrikus formákat eredményezve ezáltal.⁵ A rajz, a kompozíció, a formák és a lényeg hangsúlyozását megcélzó festészetével⁶ befelé építkező, a képépítő elemek tudatos elrendezésére alapozó,⁷ a „tárgyak elrendezettségének” cézanne-i elvét követő⁸ festészetet kívánt létrehozni,⁹ amely a pillanatnyi és a fizikai mögött az állandó szellemi tartalmat kereső, intellektuális irányultságú képkoncepció szolgálatában áll.

Czigány idealista-racionalista karakterű piktúrájában tehát az apollói harmóniateremtés programja munkál, ám – mint az törvényszerű – e festői küldetéstudat és szemléletmód esztétikai rétege mögött könnyen fellelhető annak pszichológiai rétege is. Miképp a művész ingatag kedélyállapotától és élettragédiáktól¹⁰ uralt elméjébe némi egyensúlyt vitt a zene (különösen Bach) szeretete és a zenélés (csellózás) maga,¹¹ úgy zabolátlan pszichéje az évek folyamán ösztönösen formálta ki a komolyzene szigorú rendje által átjárt, az egyedi mögött húzódo egyetemes megragadása után sóvárgó festői szemléletmódot. A dionüszoszi érzelmvilág által uralt, korábban kalandos szerelmi életet élt,¹² nyugtalan lelkű művész számára tehát nemcsak ideológiai elköteleződés és kötődés, hanem lélektani szükséglet tárgya is volt a polgári radikális gondolkodók programját megtámogató, az objektív idealista karakterű képkoncepciókra (különösen Popper Leóéra)¹³ visszavezethető festői módszerének kimunkálása, mellyel némi rendezettséget vihetett elméjébe.

Ugyanakkor művészetét mindvégig meghatározta egyfajta „ösztönszerűség”, amelyet jómaga is a művészet feltételének nevezett 1910-es nyilatkozatában,¹⁴ s elsősorban a gazdag ko-

lorit, a színharmóniák és a színellentétek által érvényesült,¹⁵ részben a fauvizmus hatásának¹⁶ köszönhetően. Nagyfokú ösztönösség hatotta át már korai portréit és 1902-es *Önarcképét*¹⁷, de ezek még nélkülözték a néhány évvel később keletkezett képek elvont szerkezetességét. Mindazonáltal ezeken a festményeken már kitűnik Czigány lényeglátó karakterábrázoló képessége és a pszichikai koncentrálttság megteremtése terén való jártassága is, amelyek későbbi munkáit is meghatározzák.

Ebből a korai alkotókorszakból való a *Kéményseprő fiú* (1900–1902) és *A veréb* (1904) c. munkája is, amelyek ritka példái a Czigány életművében fellelhető gyermekábrázolásoknak, s amelyek sorába beilleszthető még a cézanne-i hatás által uralt periódusában készült *Masnis lány zöld szobában* (é. n.), az átmeneti Gauguin-hatásról tanúskodó *Gyermektemetés* (1907), valamint a *Család* c. kompozíció. Írásomban e művek bemutatására és elemzésére vállalkozom, elsősorban a hagyományos művészettörténeti szempontokból, valamint a vizuális antropológia és vizuális szociológia vizsgálati kérdéseiből kiindulva,¹⁸ szorosan összekapcsolva mindezt az eszme- és társadalomtörténeti irányú kérdések vizsgálatával. Mindezen át eljuthatunk a képek gyermekkor-történeti vonatkozásainak megvilágításáig, ami jelen esetben sokkal inkább a gyermek fogalmában elrejtett egyetemes jelentéstartalmak, eszmetörténeti utalások és motívumok feltárását jelenti, semmint társadalomtörténeti értelemben jól körülírható gyermekszemléleti mintázatok kimutatását. A korai évek szegénygyermek-portréi ugyan még tükröznek bizonyos társadalmi szemléletmódokat és gyermekkép-mintázatokat, ám a későbbi évek gyermekábrázolásai már elvontabbá, általánosabb érvényűvé váltak. A gyermekben mint jelenségben testet öltő jelentések tehát évről évre, stílusról stílusra változtak, először inkább társadalomkritikai üzenetet, később pedig pszichológiai-kultúrakritikai üzenetet fogalmazva meg a gyermek testének ábrázolása révén, hogy végül az 1910-ben keletkezett *Család* c. festmény a gyermek testének megjelenítésén át juttassa kifejezésre az új idealizmus és rendkeresés programját.

Gyermekszegénység – *Kéményseprő fiú; A veréb*

Czigány Dezső művészi indulását mestere, Hollósy Simon és annak példaképe, Rembrandt hatása jellemezte, hozzávetőleg 1900–1903 között.¹⁹ Az ezen időszakban készült festmények közül témájánál fogva számos kép informál a művész szociális érzékenységéről. Ugyanakkor, miután ekkortájt, müncheni-nagybányai időszakában a festő szüntelenül segélyekből élt, az ezen alkotóperiódusban festett, a városi szegényrétegek (vagy alsórétegek) életét tematizáló művei egyúttal – áttételes módon – saját nélkülözés-élményét is kifejezésre juttathatják, vagy legalábbis a nélkülözés személyes megtapasztalása közelebb segítette a művészt a nyomor létállapotának átéréséhez. Ebben az időszakban keletkezett *Kéményseprő fiú* c. festménye (1900–1902),²⁰ amely a társadalom periferiáján élő, kíméletlen munkára kényszerülő, 6–8 éves forma fiúgyermek ábrázolásával szervesen illeszkedik a művész korai alkotóperiódusában keletkezett, sötét tónusokkal és lényeglátó karakterábrázoló képességgel jellemezhető szegény-portréi közé.

Kéményseprő fiú

A gyermekmunka témája e korban roppant aktuális volt, miután a városi szegényrétegek gyermekei ekkortájt váltak a kapitalista viszonyok olcsó bérmunkásává,²¹ akiket szüleik – Nemes Lipót leírásai nyomán – keresetkiegészítés céljából már kicsi koruktól befogtak.²² A gyermek munkaerővé válásából fakadóan megbomlott a család belső hierarchiája és nevelési folyamata,²³ a gyermekek számos alkalommal hagyták ki az iskolát például a téglagyár miatt (erről lásd Chyzer Béla leírásait), ahol visszamaradtak a testi fejlődésben, gyakran pedig munkahelyi baleset áldozataivá váltak.²⁴ Mint az első gyárvizsgálatok során arra fény derült, 1887–88-ban 8770 fő 16 éven aluli gyermeket alkalmaztak magyarországi cégeknél. Ráadásul a 12 éven aluliak napi 12 órát dolgoztak, míg az idősebbek 13 óránál többet is eltölthettek ipari munkával.²⁵

Bár a gyermekmunka számos veszélyforrást rejtett magában, különösen veszélyes volt a kéményseprő gyermek munkája. Ez fulladásos halálhoz, égési sérülésekhez vagy akár az ún. „kéményseprőbetegségnek” nevezett rákos megbetegedéshez vezethetett, s rendszerint visszamaradottságot okozott a testi fejlődés terén, illetve deformációt eredményezett. A kéményseprést William Blake kíméletlen munkának ábrázolja *Kéményseprő* c. versében, amelynek

gyermekszemléletében a költő más gyermek-tematikájú verseinek gyermekkor-romantikájával és a gyermek felnőtt örömforrásként való megjelenítésével szemben a könyörtelen kiszákmányolás kerül középpontba.²⁶ A kéményseprő gyermek motívuma jelenik meg Charles Kingsley *The Water-babies* c. mesekönyvében (1863) a főszereplő, Tom alakjában, aki a testetlelket megnyomorító munka elől a vízi élőlények csodálatos világában lel menedéket.²⁷ A képzőművészetben azonban meglehetősen ritka jelenség e téma bemutatása, eltekintve többek között Czigány Dezső *A kéményseprő fiú* c. művétől, amely a gyermek ösztönvalójának kíméletlen megjelenítésével kiválóan ragadja meg a sanyarú sorsú kisfiú személyiségét.

A művészre Hollósy közvetítésén keresztül szemlátomást hatást gyakorolt a holland realizmus mestere, Rembrandt is, mégpedig a testileg-lelkileg elgyötört kéményseprő fiú pszichés-individuális vonásainak, valamint társadalmi karakterének lényegmegragadó, pszichika-ilag roppant koncentrált ábrázolásmódja révén. Sötét ruhájával baljóslatúan mered elénk a gyermek figurája. Barnás-szürkés alakja a sötétbarna árnyalataival megfestett, semleges, homogén háttérből világosodik elénk, visszafogottan és finom árnyalatokkal. Arcát irányított fény emeli ki, s a feszültségteremtés ezen módja ugyancsak Rembrandt hatásáról tanúskodik, aki azonban már csak témaválasztásai okán is mintakép lehetett a festő számára. Összességében a barnák uralják a kompozíció egészét, s ebből fakadóan a kép atmoszféráját – a barna szimbólumértékeiből fakadóan – a földszerűség és a halandóság, a fáradtság és a betegség élményvilága járja át.²⁸

A gyermek alakjának félprofil beállítása elevenséget kölcsönöz a modellnek, a jelenvalóság és a közvetlenség benyomását gyakorolva a befogadóra, ennek révén pedig elősejlik a gyermeki spontaneitás motívuma, miszerint a gyermek ösztönszerűségénél fogva éli meg saját magát és környező valóságát. A fiú arcára hordott koszos, szürkés tónusok és a fiú bőrébe égett éles vonások a szegénység, a munkásnyomor jelölői, a kéményseprő sapka a fiú foglalkozását jelző attribútum. A nyers, durva vonásokkal jellemzett, egyszerre megfontoltan és nagy hirtelenséggel megfestett, megviselt arc már-már öregemberhez hasonlatos ábrázatot kölcsönöz a fiú alakjának. A gyermek bőrét korom pizkítja, kifejezésre juttatva a testet-lelket sanyargató gyermekmunka kártékony hatását, szemei környékén pedig kis gödröcskék jelzik szüntelen fáradtságát és fizikai meggyötörtségét. Szemének szűk vajatán keresztül hiába tekint ki a képből, a befogadó alig láthat bele lelkének tükrébe; a festő e szűk szemvájattal jelzi társadalmi-lelektani izoláltságát, lelki erózióját, személyének megközelíthetlenségét.

A kép közeli rokonának tekinthető a művész *Hazafélé* (*Utcaseprő*) c. képe (1904), amelyet a művész – mint az jelzése alapján látható – Révész Bélának szánt és ajánlott,²⁹ de tematikájában még közelebbi *A veréb* (vagy *Csirkefogó*) c. csavargóportré (1904). Míg azonban az előbbi világosbarnás-szürkés tónusokban tartotta a festő, az utóbbi alakja ugyanúgy világlik és színesedik elő a sötét, semleges háttérből, mint a *Kéményseprő fiú* c. festményen, ezáltal megnövelve a kép pszichikai feszültségtartalmát. Azonban kétségtelen, hogy mindegyik a mester, Hollósy hatása alatt készült, aki nemcsak mesterségbeli tudást és követendő mintát, de jelentős önbizalmat is nyújtott az induló művésznek, amely már *Én* c. képével érvényesülni látszott.³⁰ Hollósytól, s rajta keresztül Rembrandttól örökölte a pózok és beállítottság kerülésére törekvő festésmódot is, amely a kéményseprő fiú karakterének keresetlen, őszinte, már-már nyers, mégis kifinomult megfogalmazásából is kitűnik.

A gyermek ösztönösségének kiemelése révén azonban mintha csak az általa előszeretettel olvasott Émile Zola³¹ társadalmi determinizmusra vonatkozó koncepciója érződne át a képen.³² Fényes Adolf *Fiúfej* (é. n.) c. olajképehez hasonlóan,³³ amelyen a fény-árnyék játék és a komor tónusok révén ugyancsak kifejezésre jut a gyermek létállapotát jellemző szolgai alávetettség életérzése, valamint a pusztá megélhetésért való küzdelem és az élet rendjébe való

beletörődés létélménye, amely a földszerű barnák használata révén hangsúlyos.³⁴ Az állapotkép-festészet meditatív szemlélete, a barnák árnyalataival való finom, ám indulatos játék, valamint a gyermeki esetlenség mozzanata révén³⁵ Czigány képe rokonítható Fényes *Almát evő kislány* (é. n.) c. képével,³⁶ továbbá mindkét kép rokon vonásokat mutat Rembrandt *A művész fia, Titus az íróasztalnál* c. művével (1655),³⁷ már csak a fény-árnyék hatás okán.

A veréb
(Csirkefogó)

Czigány Dezső *Kéményseprő fiú* c. képének párdarabjának tekinthető *A veréb* c. csavargóportré (1904),³⁸ amely Ferenc József tetszését is kivívta.³⁹ A mű témája a hajléktalan gyermek, ennél fogva előképének tekinthető Barabás Miklós *Utcaseprő* c. műve (1844), Pataky László *Anya gyermekével a menhelyen húzódik meg* c. grafikája⁴⁰ vagy Jules Bastien-Lepage *Semmittevő* c. munkája (1882),⁴¹ de eszünkbe juthat Munkácsy Mihály *Zálogházának* (1874) eltérti gyermekalakja is.

A kolduló gyermek mint képtéma – a városi gyermekmunka képzőművészeti reprezentációjához hasonlóan – roppant ritka jelenség volt Magyarország, de más nemzetek művészetében is, miközben a téma igen aktuálisnak bizonyult ekkortájt. Miután a századelő munka-

nélkülisége és alacsony bérszínvonala megnövelte az éhezést,⁴² a gyermekszegénység egyre nagyobb méreteket öltött, ami számos esetben a fedélnélkülivé váláshoz vezetett. Ezidőtájt – mint arról Bród Miksa leírásából tájékozódhatunk – igen jelentős méreteket öltött a csel-lengő, csavargó gyermekek aránya, akik guberálással, lopással⁴³ vagy különféle apró-cseprő munkajellegű tevékenységekkel (pl. kosár hazacipelése, cukor, víz, művirág vagy újság árusítása)⁴⁴ keresték kenyerüket. Ezeket a közvélemény koldulásnak tekintette, akár csak a sípládás vagy utcaseprő gyermekekét.⁴⁵ Balla Jenő tudósításából kiderül, hogy a századfordulón a rendőrség állítása szerint 2000 hajléktalan gyermek tartózkodott Budapesten, Tábori Kornél pedig a peestszentlőrinci szemétbánya életéről számol be 1914-ben, ahol rengeteg nő és gyermek guberált jelentős fertőzésveszély közepette, lakhelyük gyanánt pedig gyakran nem más szolgált, mint egy szemétdombba vájt üreg.⁴⁶

Az utcán csavargó, kolduló gyermekek látványa tehát jellemző, ám a polgári közbeszéd részéről nem szívesen idézett vonása volt Budapest városképének a század első éveiben, amikor Czigány Dezső megfestette *A veréb* c. csavargóképét. A barnák, sötétbarnák, sárgás- és zöldesbarnák, fehérek és vörösök által jellemzett fiú alakja sötétbarna, semleges háttérből világosodik és színesedik ki, a *Kéményseprő fiú*hoz hasonlóan, ezáltal pszichikailag koncentrálttá, feszültté téve a képet. Ez, illetve az irányított fény, a fény-árnyék játék már önmagában utal Hollósy és Rembrandt példájának követésére. A fiú világosbarnás sapkában és nadrágban, sötétbarna kabátban, fehér kendőben és piros alsórésszel jelenik meg, amely utóbbi jelenti a kép középpontját: egy vörös folt, amely nemcsak a fiú alakjára irányítja a figyelmet, de egyúttal a modell lényének mélyén munkáló fájdalmak és feszültségek sokaságára utal: a piros itt a szenvedés jelölője. Miután a vaskos ajak a festészetben oly gyakran az alacsony származást és az abból fakadó zabolátlanságot, szertelenséget, makacs lelkiállatot jelöli, itt is a fiú állati ösztönöktől, freudi terminussal élve az ösztönélettől eluralt lényére utal.

A csavargó zsebre dugott kezekkel lohol a messzeségbe, útjának célját nem tudni; ő maga sem ismeri talán. Az előtérben kirajzolódik a fizikai tér világosbarnája, amelybe a fiú nadrágjának hasonló színe mintegy beleolvad, jelezve, hogy szinte eggyé vált már a földdel, amin jár: sorsa a végtelen vándorlás. Ugyanakkor a világosbarnával jelzett föld átlósan helyezkedik el, ráadásul balról jobbra lejt, a járásával megegyező irányban, így érzékeltetve a képtéren való áthaladás jelenvalóságát: a fiú mintha ebben a pillanatban sétálna ki a képből, mintha pusztán egy pillanatig volna jelen a ráirányuló polgári tekintet számára.

A gyermek kék szemében nem látni ragyogást, tekintetéből érződik, hogy érzelmei, szenvedélyei szinte már csak pislákolnak: ami hátra marad, a pusztá vegetatív ösztönő, az önfenntartás durva, állatias ösztöne. Arcvonásai egyszerűek és nyersek: éles orra, vaskos ajka mind kíméletlen sorsáról árulkodnak. Czigány kiváló lényeglátással ragadta meg a társadalmi karakterét és pszichés-individuális alkatát, s Rembrandthoz hűen nagyszerű állapotképet adott a társadalom periferiáján ragadt gyermek életéről.

A kép keletkezésének idején születtek Mednyánszky László csavargóportréi is, vagy a *Fiatal legény* c. festmény (é. n.),⁴⁷ amely parasztmodelljének oldalra biccentett feje, határozott arcélei és eleven, érdeklődő tekintete révén plebejus öntudatosság ül ki arcára, szemben *A veréb* és a *Kéményseprő* fiú figurájának testtartásából és tekintetéből sugárzó szegényérzet jeleivel. Ugyanakkor mindegyik képen kíméletlen őszinteséggel kerül megjelenítésre az ember ösztönvalója, mely a humánus mögött húzódo bestiális létmotívumokban nyilvánul meg. Mednyánszky meg is vallotta, hogy modelljeiben mindenekelőtt az állatit kereste, s csak erre – mint a személyiségábrázolás alapjára – vitte rá a humánus többi rétegét,⁴⁸ ahogyan Czigány vitte fel a bestiális valóra a humánus legmélyebb tartományait rendkívüli empátiáról tanúskodó gyermekábrázolásain.

A kettejük képein megjelenő felfogás (a Czigány által gyakorta olvasott) Émile Zola „állat az emberben” toposzát és a társadalmi determinizmusról szóló tételét juttatják eszünkbe, amelynek értelmében az ábrázolt gyermekek társadalmi réteghelyzete számottevően meghatározza életük további kimenetelét.⁴⁹ A képeken felismerhetők továbbá a töredékszerűség és az obszerváció zolai módszere,⁵⁰ de fellelhető Rembrandt hatása is, hasonlóan Fényes Adolf „sötét” periódusából való gyermekábrázolásainak összetett szemléletéhez (ld. Fényes Adolf: *Ebéd* (1902),⁵¹ *Almát evő kislány*, é. n.). Mednyánszky, Czigány és Fényes képei egyaránt a máról holnapra élők életéből hoznak felszínre egy-egy lélettöredéket, akár csak Bródy Sándor naturalista kisprózái, amelyek ugyancsak azokról a nyomorgó emberekről szólnak, „kik születésükkel predestinálva lettek a nyomorra”.⁵² Czigány vizsgált képein felismerhetők továbbá főbb olvasmányélményeinek, így France, Bebel és – mint említettük – Zola műveinek hatása,⁵³ amelyek a baloldali radikálisokhoz fűzték a művész szemléletmódját, többek között az egyén társadalmi meghatározottságának érzékeltetésén át.

Rend és individuum problémája – *Masnis lány zöld szobában*

Czigány Dezső festészetére a Hollósy- és a nagybányai korszakot követően, a *Nyolcak* csoportjába való beleszerveződésével párhuzamosan mind nagyobb hatást gyakorolt Cézanne piktúrája, így kompozíciói statikussá és szigorúan szerkesztetté váltak. Zártságra és befejezettségre törekvő művei magukban hordozták a struktúrateremtés törekvését a jelenségek mögött megbúvó szerkezeti valóság hangsúlyozása érdekében.⁵⁴ Ebből fakadóan a művész

Masnis lány
zöld szobában

mindinkább szembehelyezkedett a pillanatnyi benyomások megragadására törekvő impreszionizmus alkotói eljárásával, kikapcsolva festészetéből az atmoszférikus hatásokat és a levegőperspektíva törvényét a térbeli viszonyok áttekinthetősége érdekében, éles kontúrokkal határolt formákat eredményezve. A természeti látvány stilizálása, illetve mértani formákra redukálása kompozícióin felszínre hozza a látvány mögött húzódó lényeket vagy állandót, mely egyfajta „befelé irányuló monumentalitással” ruházza fel a kompozíciót.⁵⁵

Ez a „befelé irányuló monumentalitás” a meghatározó a *Masnis lány zöld szobában* c. kép (é. n.)⁵⁶ esetében is, amelynek leányalakja merev, majdnem szigorúan frontális beállítással, puha, ám határozott kontúrokkal, sötét színekkel, kiegyensúlyozott hőfokkontraszttal és színharmóniákkal, valamint plasztikus formákkal jellemzetten⁵⁷ bontakozik ki a nyugalom és az átmenetiség (a fiatalság) érzését közvetítő,⁵⁸ világoszöld tónusokkal megfestett háttér előtt, tárgyilagos felfogásban. A lényeglátó karaktermegragadás képességéről tanúskodó,⁵⁹ elvont szerkesztettséggel⁶⁰ megfestett képen igen kevés szín és képelem látható, ám az ezek között mutatkozó szükségszerű kapcsolatban kifejeződésre jut a művész törekvése a jelenségek mögött húzódó, a valóság mélyrétegeiben fellelhető objektív összefüggések keresésére,⁶¹ vagyis előtérbe kerül itt a harmónia, az egyensúly és az egyetemes rend feltárására irányuló, intellektuális irányultságú művészi kutatómunka.⁶² Ebben a szerkesztési elvben Cézanne képkonceptiójának hatásáról tehetünk tanúbizonyságot, ám a képen uralkodó nagyfokú szimmetria,⁶³ a határozott kontúrok használata,⁶⁴ a leány alakjának már-már dekoratív, sziluettzerű felületként való megjelenítése⁶⁵ eltávolítja a kompozíciót Cézanne szemléletétől.⁶⁶ Cézanne-tól idegen továbbá a légköri és fényjelenségek kiiktatása, hiszen ő nem megszüntetni, hanem integrálni kívánta az érzékelés tényeit egy, a természet motívumainak viszonyrendszerére összpontosító festői szemléletmódba.⁶⁷

Czigány e képét tehát a *Nyolcak* kapcsán gyakran hangoztatott konstrukciós törekvés határozta meg. Ennek az új totalitás-igény által áthatott metafizikai irányú útkeresésnek az életre hívója az a transzcendentális válság volt, amelyre az életfilozófia és a kultúrakritika képviselői (Nietzsche, Ibsen, Strindberg, Ady) hívták fel a figyelmet, s amely az istentől való megfosztottság, a totalitás élményének hiánya, a szubjektivitás diadala, a szabadság vákuuma és az elidegenedés élménye által meghatározott történelmi korban állt elő,⁶⁸ a 19. század végén és a századfordulón. A vizsgált képen fellelhető cézanne-i eredetű, a struktúrateremtésre és a jelenségvilág mögött fellelhető lényegi való feltárására irányuló művészi kutatómunka mögött tehát a rend újratertésének motivációja rejlik, azonban miután a kompozíción a fej oldalra biccentése, aszimmetrikus tartása révén mégsem valósul meg a tökéletes szimmetria és frontalitás, érzékelhető ezen esztétikai és metafizikai irányú törekvés kudarcának művészi észlelése (reflexiója) is. Az említett fejmozdulat – mint az egyetemes ellenében ható individuális cselekvőerő megnyilvánulása – ugyanis a harmónia kiteljesedésének meghíusulásával együtt magában hordja az új rend megvalósításának lehetetlenségére vonatkozó üzenetet is, legalábbis a kép eszmetörténelmi irányultságú olvasata szerint.

Ugyanakkor a mű egy másik jelentésrétegében – az előző, az idealizmus kudarcára vonatkozó elképzeléshez hasonlóan – utalhat az egyén és a társadalmi elvárások viszonyára is. Mint a művész maga állította, szemléletére jelentős hatást gyakorolt Freud,⁶⁹ aki megfogalmazta, hogy „a kultúrában élő ember” gyakorta belebetegszik az életkereteit meghatározni kívánó erkölcsbe,⁷⁰ s mintha Czigány képe éppen arra reflektálna, hogy miképp mozdul ki folyton-folyvást az egyén pszichés-individuális életive a társadalmi elvárások szűk pályájáról, s hogy miképp bukik felszínre az individualitást fémjelző pillanatnyiség és spontaneitás (esetlegesség) a közösségi életet harmonizálni igyekvő szabályok rögzített, kötött rendszere ellenében. A gyermek a közösségi élet főbb aktoraival, illetve szüleivel, gondviselőivel való kommuniká-

ciója során a szankciók és az elmarasztalások okozta kínok nyomán, szituációk mentén „sajátítja el erkölcsét”,⁷¹ törekedően leképezni a kollektívum által megkövetelt etikai kategóriák rendszerét. A hagyományos – például a rurális – társadalmak erkölcsrendszere nem vizsgálta az ember mibenlétét, ennél fogva reflektálatlanul hagyta az individuum és a közösségi erkölcs viszonyának problémakörét, ezzel szemben azonban Freud rámutatott arra, hogy az ember animális tényezői mindig ellensúlyozzák az eszmék és társadalmi elvárások cselekvő erejét.⁷² Ez az ellentmondás – másképpen: a felettes én és az ösztönén konfliktusa⁷³ – jelenik meg Czigány Dezső képen is, legalábbis a mű pszichoanalitikus olvasata szerint.

A művészettörténeti szakirodalom sugallata szerint a Czigány nőportréin mutatkozó oldottabb stílus oka maga a nő mint a kép tárgya,⁷⁴ ám az általunk vizsgált kép a társadalmi (eszmei) és az individuális (naturális) motivációk közötti feszültség megjelenítését nyújtja, mindkét fentebb vázolt olvasat értelmében. Az alak beállításán túl az antropológiai tér motívumai, így a leány élesen kettéválasztott, hátul masnival szorosan összefogott haja (vesd össze Koszta József *Tyúkos lány* és *Annuska a cicával* c. portréival),⁷⁵ valamint fekete ruhája is az általános társadalmi kontroll szigorára utal (utóbbit a gallér üde narancssárgája ellensúlyozza némiképp), s ezt a szigort a rögzített motívumok (az arc szigorú ívei és élei, az orrok és szemek ívei) már csak aláhúzzák. Ám az aszimmetrikus fejtartás azzal, hogy elevenséget, jelenvalóságot kölcsönöz a már-már szertartásos pózba állított gyermeknek, mintegy kiragadja őt a társadalmi elvárások kontrollja által uralt, szinte rituálisan merev beállításból, kissé feloldva egyúttal a képen uralkodó formai szigort is, amely itt voltaképpen a társadalmi rendet hivatott kifejezni.

Ugyanakkor a festmény olvasható a művészi önreflexió problémaköre felől is, abból a feltételezésből kiindulva, mi szerint az alkotó saját nyugtalan, már-már tébolyult, alapvetően dionüszoszi lelkiállapotába kívánt apollói rendet, harmóniát, egyfajta egyetemesség-élmény után sóvárgó rendezettséget vinni. Ezt a lélektani igényt tükrözi a cézanne-i elvek követése, illetve az ezek ellenében ható nagyfokú szimmetria és frontális is, valamint az elvont szerkezetességet csak tovább mélyítő határozott kontúrok használata, a fej oldalra biccentése (mint az ösztönén szüntelen felszínre bukkanásának kifejeződése) ebben a vonatkozásban pedig a művész pszichés-individuális vonatkozásban vett harmónia- és rendteremtési kísérletének kudarcára való tudatos reflektálását regisztráló antropológiai létmotívumnak tekinthető. Ahhoz hasonlóan, ahogyan némi egyensúlyt vitt a művész személyes veszteségektől (pl. felesége, Trebitzky Mária öngyilkossága 1911-ben),⁷⁶ szkizoid hajlamoktól, mániás depressziótól terhelt lelkébe a zene szeretete,⁷⁷ úgy konstrukciós törekvéstől átjárt, az apollói harmóniateremtés erejével bíró, s egyszersmind a klasszikus zene szigorú logikáját tükröző képei is arra voltak hivatottak, hogy rendezettséget és önuralmat vigyenek Czigány zabolátlan, neurotikus elméjébe, ahogyan a vizsgált kép esetében is, amelynek tragikumája azonban éppen az ennek problematikus voltára irányuló felismerésben rejlik.

Gyermektemetés

Czigány Dezső kompozíciós eljárásainak formálódására 1906 tájától egyre nagyobb befolyást gyakoroltak a fauvizmus olyan reprezentáns képviselői, mint Henri Matisse, Jean Puy, André Derain, Albert Maquet és Henri Manguin,⁷⁸ párhuzamosan a cézanne-i elveknek az alkotó festői szemléletmódjába való mind fokozottabb integrálódásával. Ugyanakkor a Nemzeti Szalon 1907 tavaszán megrendezett Gauguin-tárlatának megtekintése nyomán Czigányra alkalmi jellegű hatást gyakorolt Paul Gauguin dekoratív-stilizáló stílusa is, s ennek termékeként megszületett *Gyermektemetés* c. festménye (1907),⁷⁹ amelynek témája a francia mester

pont-aveni korszakát idézi, színei azonban már tahiti-i korszakát elevenítik föl. A Gauguin-reminiszcenciaként jegyezhető és a neós csoport kései ihletéseként keletkezett alkotás⁸⁰ kivételnek tekinthető a művész egész életművében.

Gyermektemetés

A népballadák fájdalmát közvetítő, a Móricz-prózáéhoz hasonló lényegmegragadó erővel és összefoglaló előadásmóddal megfestett képen⁸¹ egy szegénysorú cigány házaspár kíséri kis koporsóba zárt gyermekét utolsó útjára a faluszéli dűlőúton, magukra hagyottan, a közösség támogatásától megfosztva. Magányukból kitűnik társadalmilag periférikus léthelyzetük, s a mikro-társadalom támogató-védő szerepének hiánya csak fokozza veszteségük terhét, szemben például Albert Anker *Gyermektemetés* c. jelenetével (é. n.),⁸² amelyet az egymásba fonódó emberfürtök és a baloldal egymást támogató asszonycsoportja révén a közösségi integritás élményvilága jár át. Czigány drámai hangú kompozícióján az érzelmek a cselekményesség kényszere nélkül elevenednek meg, a koromsötét éjszakában kivilágló fehér kis házak a háttérben pedig még inkább ráirányítják a figyelmet a szülők vigasztalan magányosságára,⁸³ amelyet olyan antropológiai értékű mozzanatok tesznek még egyértelműbbé, mint a hóna alatt a kis koporsót hordozó férfi görnyedt tartása és gyászában levetett kalapja, valamint az asszony tenyerébe temetett arca. E mozzanatok Endre Béla *Bölcső mellett (Kis halott siratása, 1905)*⁸⁴ c. művét idézik föl, amelyen az apa megrendülését ugyancsak a fejéről levetett kalap jelzi, de a visszafogott, cselekményességtől mentes előadásmód, a lényegmegragadó karakterábrázolás képessége, a csendes, komor hangulat is rokonítja Endre festményét Czigányéval.⁸⁵ Míg

azonban a *Bölcső mellett* az impresszionizmus tanulságait (pl. fénybontás, az éles kontúrok hiánya, a reflexek rögzítésére való törekvés, széles ecsetkezelés)⁸⁶ felhasználó, a Munkácsy nyomvonalán haladó drámai hangvételű realizmus legjobbjai közé tartozik, addig Czigány alkotásának alapjául a gauguini szintetizmus mintaképe szolgált, amelynek kompozíciós eszközei nagymértékben hozzájárultak a képen megidézett élményvilág kiformalásához.

Bár Czigány *Gyermektemetés* c. képén jelentős kifejezőerővel bírnak a szülők figurájának gesztusai, gyászukat a színkontrasztok teszik igazán érzékelhetővé e dekoratív színfokozással megfestett drámai hangú kompozíción.⁸⁷ Ily módon a sárga és a kék hideg-meleg kontrasztja, a fehér és az antracitszürke között mutatkozó feszültség nagy szerepet vállal a szülők belső élményének tolmácsolásában,⁸⁸ a szülők ruháján megjelenő színellentétek („a gyász kontrasztos színei”)⁸⁹ pedig már önmagukban megszólaltatják a család tragédiáját és magára hagyottságát. A meleg, okkersárga színénél fogva a hit bensőségeségét sugalló, az egész tájat eluraló búzamező terjedelmes színfoltját egyrészt az ég mélykékje ellensúlyozza, másrészt pedig a háttéri kis házak, a pléhkrisztus-figura felületének és a gyászoló szülők ruhájának egymással ritmikusan összekapcsolódó fehér színfoltjai. Elemi erővel feszülnek itt egymásnak a világos és sötét, a hideg és a meleg színek, s ebben az ellentétekre építő képi dramaturgiában jelentőségteljessé növekednek a néma gesztusok, amelyek lényegmegragadó ábrázolásmódja e képből messzemenően kiiktatja a hagyományos cselekményességet, hogy helyét a fogalomszerű ábrázolásmód vegye át. Gauguin kompozícióinak színharmóniája meglehetősen drámai módon érvényesül ezen az árnyék nélkül megfestett, dekoratív ritmusú kontúrok által uralt festményen,⁹⁰ amelynek minden mozzanata a szülők gyásztól és magányosságtól uralt élményvilágát hivatott tolmácsolni.

A megtörtén menetelő pár gyászában csupán az út szélén állított feszületre rögzített pléh-Krisztus figura osztozik, amely monumentálisra növesztett alakjával és mézsféhér színfoltjával erőteljesen feszül neki az ég kobaltkék felületének.⁹¹ A Krisztus-szobor alakja fehér színével összecseng a háttéri kis házak és a szülők ruhájának színeivel egyaránt, s ez a ritmikus megint csak azon feltételezésünket támasztja alá, mi szerint e feszületben a szülőkkel való részvét megnyilvánulása érhető tetten. Mindazonáltal a feszület boltozatos szalagdísze aranyló színével ráfelel az életet jelképező, az egész tájat eluraló, hatalmas búzamező okkersárga színfoltjára,⁹² így utalva Isten ígéjének és Jézus szellemiségének jelenvalóságára (lásd: *János 6:35*), valamint az élet és a halál összefonódására, hivatkozva egyúttal a feltámadás (*1Kor 15:37*), a halál utáni újjászületés bibliai mozzanatára.⁹³ Ezekből az utalásokból fakadóan Czigány pléhkrisztusát tekinthetjük a remény jelképének, hiszen magában foglalhatja a szenvedések után következő megváltásba és az örökkévaló életbe vetett hit motívumát a gyermek túlvilági sorsát illetően, ám Jézus szenvedéstörténetét ismerve magában hordozza a sorsára hagyottság élményét, ezáltal is hangsúlyt adva a szülői gyász tragikumának.⁹⁴ A búzamező motívumán át kifejeződésre juthat az élet körforgásának jelentése, valamint azzal együtt a feltámadásba és lelki-szellemi megújulásba vetett hit realitása, mindezen túl azonban, mint ahogyan azt Ady Endre *A grófi szérűm* vagy József Attila *Búza* c. versében találjuk, a búzamező utalhat a szegényemberek nélkülözés-élménytől áthatott kiszolgáltatott életére, sanyarú sorsára,⁹⁵ amely képünkön is szembeötlő.

Ugyanakkor a pléhkrisztus figurája megidézi Paul Gauguin *Sárga Krisztus* c. kompozícióját (1889),⁹⁶ amelyen az élet és a halál motívumának összekapcsolódása, a feltámadás mozzanata a feszület és a háttéri búzamező színek közötti kapcsolata révén még egyértelműbbé válik, hiszen itt a búzamező sárgája egyenesen Krisztus testének meleg színére rímel. Azonban Czigány képén már nem a hús-vér, szenvedő Krisztus testének megjelenítését nyugtáztathatjuk, mint Gauguin határozottan kereszténynek mondható alkotásán,⁹⁷ hanem annak szo-

bor-változatát, sőt, itt mintha csak Gauguin Krisztusa merevedett volna vissza a szobor örök némaságába, statikus zártságába (ti. Gauguin mintaképe a trémalo-i kápolna faszobra volt).

Ha pedig úgy tekintünk Czigány megjelenítésére, mint Gauguin Krisztusának a szenvedéstörténet és a megváltás mitológiai mozzanatától egyformán kiüresedett változatára, úgy felmerül annak lehetősége, hogy e szobor sokkal inkább a magány és a sorsára hagyottság, semmint a remény jelképeként magasodik a táj és a tájban menetelő gyászoló szülők apró figurái fölé. A búzamező és a Krisztus-figura szalagdíszének színekompozíció általi összekapcsolását tekintve ez utóbbi feltevés nem tűnik indokoltnak, bár miután Krisztus teste maga itt – a színhasználatból fakadóan – nem az élet jelképével, hanem a gyászoló szülők (és a társadalmi kirekesztettségükre utaló házak) fehér színével rímel, nem lehet elvetni a feltételezést, miszerint Czigány pléhkrisztusa a gauguini Krisztus-ábrázolás antiteziseként jelenik meg, utalva egyúttal a vallásos hittől való kiüresedés nietzschei élményére, amely Czigány gondolatvilágában az általa olvasott Freud⁹⁸ közvetítése révén jelenhetett meg. Mindenesetre annyi leszögezhető, hogy e képen – a vázolt szín- és motívumkapcsolatoknak köszönhetően – inkább a reményvesztettség atmoszférája uralkodik (rácáfolva többek között a búzamező által felmutatott, itt ebben az esetben valóban csak utalásként jelenlévő potenciális jelentésre), s ekképpen talán a mű valóban a Gauguin Sárga Krisztusára adott szkeptikus, kiábrándult, rezignált reflexiónak tekinthető, a gyászoló szülőkkel való nagyfokú részvét kifejeződésével együtt. Ha ezt elfogadjuk, a vázolt bibliai jelentéstartalmakra való hivatkozások mind-mind a reménytelenség elégikus élményvilágát készítik elő a bibliai üzenet aktualizálása helyett, ugyanakkor az említett referenciáknak a kép korpuszában való jelenléte legalábbis felvillantja a remény lehetőségét ezen az empátiától és elmélkedő tendenciától egyaránt áthatott festményen. Mindazonáltal a feszület, rajta az esővető félkörívével megjelenik a kortárs Emil Filla *Gyermek az erdő szélén* c. festményének hátterében (1907),⁹⁹ maga a pléhkrisztus-figura pedig fellelhető egy jóval később született mesterművön, Kondor Béla *Pléb Krisztus* c. alkotásán (1964). E kép címfigurája azonban már a földi korlátok közé szorított spirituális cselekvő és teremtő vágy tragikus ellentmondásainak jelképeként jelenik meg, immár messzire távolodva a feltámadás motívumának és a remény mozzanatának hangsúlyozásától.

Rend, harmónia és család

A *Masnis lány zöld szobában* c. képhez hasonlóan cézanne-i hatások ismerhetők fel Czigány *Dezső Család* c. képén (1910 k.),¹⁰⁰ már csak a hófokkontraszt, a kiegyensúlyozott színellen-
tettek alkalmazása okán is. Czigány e képén ugyanis visszafogottan és kifinomultan, mégis az ösztönszerűség mozzanatától átítatottan feszül egymásnak a férfi ingjének kéke és csellójának vöröse, valamint a semleges háttér szürkés-zöldes barnája az asszony felsőrészének fehérével. E festmény akkoriban keletkezett, amikor legjellemzőbb csendéletei készültek, amelyeken a cézanne-i elveknek megfelelően csakugyan nagyfokú harmóniát eredményezve érvényesültek a hideg és a meleg színek ellentétei.¹⁰¹ Ugyanakkor a korábbi kompozíciók nagymértékű szimmetriája helyett itt kismértékben érvényesül Pierre Bonnard és Edgar Degas hatása, amely az alakok kissé aszimmetrikus elrendezésében érhető tetten, akárcsak *Két nő arcképe* (1909)¹⁰² c. művén.¹⁰³ Összességében mégis az elvont szerkezetesség uralkodik ezen az atmoszférikus hatásoktól felszabadított képen, amelynek figurái mereven, már-már bábszerűen jelennek meg előttünk.¹⁰⁴

Család

A sötét háttérből kivilágító és kiszínesedő alakok feltehetően Czigány családjának tagjai: az apa (maga Czigány), az anya (Trebitzky Mária) és a gyermek. A család összetartozását fejezi ki a két szülő fejének összeérése, illetve a gyermek – mint összekötő kapocs – majdnem centrális elhelyezése, utalva a családban betöltött középponti szerepére és egyúttal a gyermek értékes voltára. A gyermek tehát itt a család és a nép folytonosságának zálogaként jelenik meg, a táplálás motívumának megjelenítése okán is. Az anya ugyanis szoptatni készül, amire szabaddon hagyott melléből következtethetünk – ez a Maria Lactans ikonográfiai képtípusát juttatja eszünkbe, többek között Gerard David *Szűz Mária és gyermeke* (1490) c. művét. Miképpen az említett képtípus a magát népe jóllétének szentelő Istenanya vizuális megjelenítését nyújtja,¹⁰⁵ úgy ez az ábrázolás is áldozatkészségénél, oltalmazó-gondoskodó nevelői attitűdjénél fogva jeleníti meg az édesanya alakját, meglehetősen profán módon, hiszen még a Madonna ikonográfiailag rögzített tulajdonságait (szeretet, hűség, oltalmazás és áldozatkészség, valamint a transzcendentális szférához való kötődés) jelölő hagyományos színek – a piros és a kék – sem egyeznek az itt használt fehérrel és zölddel.

Az édesanya figurája mellett az édesapa a szomorúság színével, a sötétkéék tónusaival jelenik meg, s e hideg színfoltból az életenergia, a tett- és teremtőerő meleg színével bontakozik ki a cselló, amely a művész gyakran használt hangszere volt.¹⁰⁶ A cselló alakja a klasszikus zene szigorú logikáján át kifejezésre juttatja az egyetemes rend (a pillanatnyi és a természeti jelenség mögött húzódó állandó és lényegi tartalom) keresésének jelentőségébe vetett hit fontosságát, s a nevelés vonatkozásában is hangsúlyozza az örökérvényű értékek keresésének fontosságát. Itt tehát szintén kifejezésre jut a művész idealista-racionalista irányultsága és metafizikai útkeresése, akárcsak a *Masnis lány zöld szobában* c. képén, s a földszerű barnák, szürkék használata révén itt is a tünékeny természeti való nyers, makacs erejének megjelenítésével kerülünk szembe, ellensúlyozandó a szellemi dimenzió szabad köteléknélküliségét. Ekképpen tehát e kompozíció a szellemi tartalmak és a földi jelenségek örökös harcának képi megjelenítését adja, utalva arra, hogy a gyermekre majd e küzdelem vár, mégis ő az, aki beteljesítheti a szebb jövő ígétét. E képpel tehát távol vagyunk már *A veréb* panaszos hangjától és a *Kéményseprő fiú* társadalmi vádirathoz hasonlatos fogalmazásmódjától, hiszen immár a társadalmi status quo rögzítése helyett az egyetemes rend keresésének idealista programja kerül előtérbe.

*

Czigány Dezső gyermekábrázolásai a művész különböző alkotóperiódusaiban keletkeztek, ennél fogva az adott korszak stílustörténeti sajátosságaival szoros összefüggésben tárgyalandók. Czigány festményei a gyermekkor fogalmának folyamatosan megújuló jelentéstartalmait vették föl, így alkalmasak a művészt megérintő eszme- és művelődéstörténeti, valamint esztétikai hatások változásainak nyomon követésére.

Jegyzetek

- 1 Lásd: Kóhalmi Béla: Az új Könyvek Könyve. 170 író, művész, tudós vallomása olvasmányairól. Gergely R., Budapest, 1937. 99–100. o.
- 2 Rum Attila: Czigány Dezső. Kossuth Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2015. 6. o.
- 3 Uo. 31. o.
- 4 Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől. In: Markója Csilla és Bardoly István (szerk.): A Nyolcak. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010. 115. o.
- 5 Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete. Corvina Kiadó, Budapest, 1972. 155. o.
- 6 Lásd: Márffy nyomán: Markója Csilla: A festő tapintata – A Nyolcak helye a magyar modernizmus történetében. In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): A Nyolcak, i. m. 52. o.
- 7 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 37–38. o.
- 8 Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete, i. m. 135. o.
- 9 Markója Csilla: A festő tapintata, i. m. 64. o.
- 10 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 36. o.; Czeizel Endre: Egy családirtás hátttere – Czigány Dezső tragikus karaktere. = LAM, 23. évf. 2. szám, 2013. 153. o.
- 11 Czeizel Endre: Egy családirtás hátttere, i. m. 152. o.
- 12 Erről lásd: Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 7. o.
- 13 Lásd: Vojtech Lahoda: Keresők, prédikátorok, harcosok: A Nyolcak Párágában és Budapesten. In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): A Nyolcak, i. m. 129–130. o.; Popper Leó: Idősebb Pieter Brueghel. In: Popper Leó: Esszék és kritikák. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 81. o.
- 14 Lásd: Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 38. o.
- 15 Bölöni György: Czigány Dezső. In: Bölöni György: Egy forradalmi nemzedék. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 419–420. o.
- 16 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 12. o.
- 17 Olaj, vászon, 71x45 cm, Magyar Nemzeti Galéria. A képet lásd: uo. 9. o.
- 18 Erről lásd: Tamba Renátó: Gyermekkor a vásznon. A dualizmus kori gyermekszemlélet az alföldi iskola festészetében. Storming Brain, Budapest, 2017. 99–109. o.

19 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 9–11. o.

20 Olaj, vászon, 60x55 cm. Jelezve balra lent: Czigány. Kiállítva: Magyar Királyi Postatakarékpénztár aukció, Budapest, Árverési Csarnok, 45. Aukció 1928. december 2-5 Kat. sz. 66. Az adatok és a kép forrása: Fehér Hajó Galéria. = https://feherhajogaleria.hu/5920/Czigany_Dezso/Kemenysepro_fiu. [2018.12.29.]

21 Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015. 261. o.

22 Uo. 344. o.

23 Uo. 261. o.

24 Uo. 284–285. o.

25 Uo. 273. o.

26 Pukánszky Béla: A gyermekkor története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001. 157. o.

27 Charles Kingsley: The Water-babies – A Fairy Tale for a Land-Baby. Pan Macmillan, London, 2016.

28 Lásd: Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm. [2019.01.17.]; Király Sándor: Általános színtan és látáselemlet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 62–83. o.

29 Olaj, vászon, 46x35 cm. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forráshelye: Kieselbach Galéria. www.kieselbach.hu/alkotas/hazafele-_utcasepro__14034. [2019.02.10.]

30 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 9–11. o.

31 Erről lásd: Kőhalmi Béla: Az új Könyvek Könyve, i. m. 99–100. o.

32 Lásd: Zoltai Dénes: Az esztétika rövid története. Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 205. o.

33 Olaj, vászon, 42x34 cm, jelzés nélkül. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forráshelye: Kieselbach Galéria és Aukciósház. = http://www.kieselbach.hu/alkotas/fiufej_395. [2019.01.19.]

34 Vö. Katona Imre: Néprajz és gyermekvilág. Pont Kiadó, Budapest, 2001. 48. o.; Jávor Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 672. o.

35 Lásd: Révész Emese: Fényes Adolf. Kossuth Kiadó, Budapest, 2014. 13. o.

36 Olaj, vászon, 66,5x51 cm, jelzés nélkül. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forráshelye: Kieselbach Galéria és Aukciósház. = http://www.kieselbach.hu/alkotas/almat-evo-kislany_11269. [2019.01.20.]

37 Olaj, vászon; 77 x 63 cm; Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam. Lásd: Bódi Katalin: Titus sráckora. = A Vörös Postakocsi Online. 2014. december 22. = <http://www.avorospostakocsi.hu/2014/12/22/titus-srackora-rembrandt-portresorozat-a-fiarol/>. [2018.11.22.]

38 Olaj, vászon, 100x90,5 cm. Magántulajdon. A megtekintésre javasolt reprodukció forráshelye: Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 10. o.

39 Uo. 11. o.

40 Békés István: Szegény ember gazdag városban. Fejezetek Budapest művelődéstörténetéből 1867–1917 között. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 95. o.

41 A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forráshelye: National Galleries Scotland. = <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/4679/pas-m%C3%A8che-nothing-doing>. [2019.01.20.]

42 Békés István: Szegény ember gazdag városban, i. m. 95. o.

43 Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon..., i. m. 343. o.; Nemes Lipót: A kültelki gyermekélete és jövője. In: Sipos András – Donáth Péter (szerk.): Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. 1. kötet. Kelet Párizsától a bűnös városig 1870–1930. Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Tanítóképző Főiskola, Budapest, 1999. 167–169. o.

44 Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon..., i. m. 346. o.

45 Lásd: Létay Miklós: Az utca népe Pest-Budán, 1848–1914. Létay Miklós, Budapest, 1993. 61. o., 64. o.

46 Deáky Zita: Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon..., i. m. 354. o.

47 Képzőművészet Magyarországon. = <https://www.hungart.hu/frames.html?magyar/m/mednyans/muvek/index.html>. [2019.01.04.]

48 Gyergyádesz László: „Csavargó”. Mednyánszky László élete és művészete. Print 2000 Nyomda – Bács-Kiskun Megye Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 2007. 19. o.

49 Émile Zola: A kísérleti regény. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1979. 177. o.

50 Németh Lajos: A művészet sorsfordulója. Ciceró Kiadó, Budapest, 1999. 122. o. Vö. Émile Zola: Naturalizmus. Az 1880. évi Salon. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 171–173. o.

51 Olaj, vászon, 138x165 cm, Magyar Nemzeti Galéria. A reprodukció megtekintésre javasolt forráshelye: Száz szép kép. = <http://mek.oszk.hu/03400/03492/html/ebed.jpg>. [2019.01.14.]

52 Bródy Sándor: Előszó a Nyomor első kiadásához. In: Czine Mihály (szerk.): A naturalizmus, i. m. 192. o.

- 53 Kőhalmi Béla: Az új Könyvek Könyve, i. m. 99–100. o.
- 54 Markója Csilla: A festő tapintata, i. m. 59. o.
- 55 Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől, i. m. 115. o.
- 56 Olaj, vászon, 63,5x54 cm. Jelezve jobbra fent: Czigány D. A reprodukció megtekintésre javasolt elektronikus forrás helye: Virág Judit Galéria. = <http://viragjuditgaleria.hu/hu/item/9029/>. [2019.02.07]
- 57 Passuth Krisztina: A Nyolcak csoportja. In: Németh Lajos (szerk.): Magyar művészet 1890–1919. Szövegkötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 547. o.
- 58 Lásd: Király Sándor: Általános színtan és látáselemélet, i. m. 62–83. o.; Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár, i. m.
- 59 Bölöni György: Czigány Dezső, i. m. 419–420. o.
- 60 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 37. o.
- 61 Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete, i. m. 135. o.
- 62 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 51. o.
- 63 Passuth Krisztina: A Nyolcak csoportja, i. m. 564. o.
- 64 Forgács Éva: Nyolcak. Terminológia, történelem, kulturális transzfer. = Enigma, 18. évf., 69. szám, 2011. A Nyolcak helye. 34. o.
- 65 Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete, i. m. 135–136. o.
- 66 Passuth Krisztina: A Nyolcak festészete, i. m., 135–136. o.
- 67 Németh Lajos: A művészet sorsfordulója, i. m. 166. o., 168. o.; Werner Hofmann: A modern festészet alapjai. Corvina Kiadó, Budapest, 1974. 177. o.
- 68 Németh Lajos: A művészet sorsfordulója, i. m. 64, 73, 76. o.; Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől, i. m. 123. o.
- 69 Kőhalmi Béla: Az új Könyvek Könyve, i. m. 99–100. o.; Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 6. o.
- 70 Nyíri Tamás: Mélylélektan és ateizmus. Sigmund Freud kultúraelmélete. Herder Kiadó, Budapest, 1993. 157. o.
- 71 Uo. 165. o.
- 72 Lásd: uo. 54. o.
- 73 Lásd: uo. 56. o.
- 74 Lásd: Passuth Krisztina: A Nyolcak csoportja, i. m. 547. o.
- 75 Koszta József: Tyúkos lány, é. n. Olaj, karton, 62x43 cm, jelezve jobbra középen: KOSZTA. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: Kieselbach Galéria és Aukciósház. = http://www.kieselbach.hu/alkotas/tyukos-lany_9285. [2019.02.08.]; Koszta József: Annuska a cicával, é. n. Olaj, vászon, 60,5x50 cm, jelzés nélkül. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: Budapest Aukció. = <http://budapestaukcio.hu/koszta-jozsef/festo/annuska-cicaval>. [2019.02.08.]
- 76 Lásd: Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 36. o.
- 77 Czeizel Endre: Egy családirtás háttere, i. m. 152. o.
- 78 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 27. o.
- 79 Olaj, vászon. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: Száz szép kép. = <http://mek.oszk.hu/04900/04999/html/erdekes.htm>. [2019.02.07]
- 80 Passuth Krisztina: A Nyolcak csoportja, i. m. 547. o.; Csorba Géza (főszerk.): 20. századi magyar festészet és szobrászat. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1986. 123. o.
- 81 Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől, i. m. 115. o.
- 82 A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: I am a Child. <https://iamachild.files.wordpress.com/2010/10/kinderbegrabnis-a-child-funeral.jpg>. [2019.02.15.]
- 83 Tamba Renátó: Gyermekkor a vásznon, i. m. 187. o.
- 84 Olaj, vászon, 125x170 cm, Magyar Nemzeti Galéria. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: Képzőművészet Magyarországon. = <http://www.hung-art.hu/frames.html?magyar/ff/fenyes/muvek/1/index.html>; László Emőke: Endre Béla festészete (1870–1928). In: Bálint Alajos (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968. Szeged, 1968. 221. o. = http://epa.oszk.hu/01600/01609/00009/pdf/MFME_EPA01609_1968_219-235.pdf. [2019.01.12.]
- 85 Tamba Renátó: Gyermekkor a vásznon, i. m. 184–185. o.
- 86 Lásd: László Emőke: Endre Béla festészete, i. m. 226. o.
- 87 Németh Lajos: A századforduló művészete. In: Aradi Nóra (szerk.): A művészet története Magyarországon. A honfoglalástól napjainkig. Gondolat, Budapest, 1983. 423. o.
- 88 Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől, i. m. 115. o.
- 89 Csorba Géza (főszerk.): 20. századi magyar festészet és szobrászat, i. m. 123. o.
- 90 Uo. 123. o.
- 91 Kemény Gyula: Közelítések a Nyolcokhoz a képek felől, i. m. 115. o.
- 92 Uo. 115. o.; Csorba Géza (főszerk.): 20. századi magyar festészet és szobrászat, i. m. 123. o.

93 Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár, i. m.

94 Tamba Renátó: Gyermekkor a vásznanon, i. m. 187. o.

95 Pál József – Újvári Edit (szerk.): Szimbólumtár, i. m.

96 Olaj, vászon, Buffalo, Albright-Knox Art Gallery. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forrás helye: = Albright-Knox ART Gallery. <https://www.albrightknox.org/artworks/19464-le-christ-jaune-yellow-christ>. [2019.02.11.]

97 Lásd: Fiorella Nicosia: Gauguin. Mérték Kiadó, Budapest, 2010. 82. o.

98 Lásd: Kóshalmi Béla: Az új Könyvek Könyve, i. m. 99–100. o.

99 Národní galerie v Praze. Lásd: Vojtech Lahoda: Keresők, prédikátorok, harcosok: A Nyolcak Párágában és Budapesten. In: Markója Csilla – Bardoly István (szerk.): A Nyolcak, i. m. 132. o.

100 Olaj, vászon, 100x87 cm, Magyar Nemzeti Galéria. Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 26. o.

101 Csorba Géza (főszerk.): 20. századi magyar festészet és szobrászat, i. m. 124. o.

102 Olaj, papírolemez, jelezve jobbra lent: Czigány; Janus Pannonius Múzeum, Pécs. A megtekintésre javasolt reprodukció elektronikus forráshelye: Kieselbach Galéria. = http://www.kieselbach.hu/alkotas/ket-no-arckepe_-1909_3790. [2019.02.04.]

103 Rum Attila: Czigány Dezső, i. m. 27. o.

104 Passuth Krisztina: A Nyolcak csoportja, i. m. 547. o.

105 Eörsi Anna: Deus in figura pueri. A gyermek Jézus a középkori és a reneszánsz művészetben. = Pannonhalmi Szemle, 5. évf. 4. szám, 1997. 35–36. o.; Engelbert Kirschbaum (nyomán): Mária ábrázolása. In: Rác András – Pásztor András (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Kara, Budapest, é. n. <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria%20%C3%A1br%C3%A1z%C3%A1s.html>. [2019.01.07.]; Eperjessy László (szerk.): Madonna ábrázolások a festészetben. Ventus Libro, Budapest, 2006. 6–8.o.

106 Lásd: Czeizel Endre: Egy családirtás háttere, i. m. 152. o.

HOLLÓSI Hajnalka Zsuzsanna –
KÖREI László – VINCZE Tamás

A bibliofóbia nyomában

Egy empirikus kutatás tanulságai

A jelenkori hazai közoktatás egyik legsúlyosabb problémája a következő, nehezen feloldható ellentmondás: olyan diákokat kell(ene) elvezetniük a pedagógusoknak a könyves kultúra értékeihez és a könyvek segítségével (tehát a könyves kultúra itt cél és eszköz is lenne egyben), akik a digitális világ bennszülötteiként, másfajta olvasás- és írástudás birtokában, nem kevésbé idegenül tekintenek a könyves kultúra eszköztárára és az ahhoz való hozzáférés kódrendszerére. Jelen tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy a könyves kultúrától való fokozatos elidegenedés pedagógiai konzekvenciát górcső alá vegyünk, s egy empirikus vizsgálat tanulságaira támaszkodva javaslatokat fogalmazzunk meg a középiskolás diákok könyves kultúrába való „visszacsábításának” lehetséges módjaira.

Kicsit ijesztőnek vagy túlzónak tűnhet a címben szereplő figyelemfelkeltő kifejezés: a bibliofóbia. Úgy gondoljuk, reálisan mértük fel a mostani középiskolás generáció viszonyulását a könyves kultúrához, amikor a könyvgyűjtői mentalitás teljes hiányát kifejező „bibliofób” jelzővel illetjük ezt a nemzedéket. Ebben az értelemben sajnos jogosan említhető velük kapcsolatban a könyves műveltség leértékelését, kisebb vagy nagyobb mértékű elutasítását, a könyvektől való idegenkedést frappánsan kifejező, igen ritkán használt könyvtartudományi terminus technicus. A „bibliofób” jelző használatának jogosságát támasztja alá a fiatalok valóban tapasztalható könyviszonya, amelyet a 2009-ben elhunyt John Updike így jellemezett egy fiktív beszélgetés Bill Gates szájába adott mondatában: „*Ma már egy egész nemzedék nőtt fel, ha nem éppen kettő, amelyet ki lehetne üldözni a világból azzal, hogy valamit el kell olvasnia; minden információjukat a televízióból és a videoklipekből veszik.*”¹ Az általunk megtalált sokkoló jelző helyett választhattunk volna „puhább”, kevésbé meghökkentő kifejezést, pl. emlegethetnénk korunk középiskolás fiataljait – a McLuhan által használt megnevezéssel élve – a „poszttypográfiai” nemzedék tagjaiként, mi azonban jelezni kívántuk, hogy olyan problémáról (kvázi betegségről) van szó, amely orvoslást kíván, méghozzá minél gyorsabb beavatkozást. Ebből az alapállásból szemléljük a tradicionális lineáris olvasás tárgyi szimbólumának, a lapokból álló, papíralapú könyvnek a dekonjunktúráját. Alaptézisként fogalmazzuk meg, hogy a hagyományos könyves kultúrára a jövőben is szükség lesz, ezt be kell látniuk a Neumann-galaxis előnyeit ízlelgető s azokat olykor túlértékelő fiataloknak is. Nagyon szemléletes képpel mutat rá ennek igazságára Mark Y. Herring professor, a Winthrop University tanára. „*Az internet csodálatos – ismeri el a dél-karolinai tudós –, de azt hangoztatni – ahogy teszik ezt ma néhányan –, hogy feleslegessé teszi a könyvtárakat, éppoly butaság, mint azt mondani, hogy a cipők szükségtelessé tették a lábat.*”²

Elsőként érdemes áttekinteni azokat a megállapításokat, amelyek a hazai olvasáskutatók vizsgálatainak eredményeképpen a könyves kultúra és a digitális kultúra viszonyát értékelő diskurzusok kiindulópontjaivá váltak. Azért is hasznos számba venni ezeket a kijelentéseket,

mert jó példát láthatunk bennük arra, hogy egy viszonylag homogén értékrenddel rendelkező kutatói közösség tagjai mennyire másként értelmeznek egy hatásaiban, következményeiben még kevésbé megragadható, de nagyon intenzíven vizsgált jelenséget. Az olvasáskutatók egy része nem lát világméretű kulturális katasztrófát a könyves kultúra presztízskének gyors ütemű csökkenésében és a digitális kultúra rohamos előretörésében. Ők pragmatikusan eszköz- és ezzel párhuzamosan kultúráváltást diagnosztizálnak, és óva intik a könyves kultúra védelmezőit attól, hogy „kulturális armageddon” vízióját vázolják fel a megfogyatkozott számú Gutenberg-hívek lelki szemei előtt. Szávai Ilona például így interpretálja a könyves kultúra nem is olyan lassú agóniáját: *„A könyv eltűnik az életünkéből? Lényegét, az olvasást illetően: sosem. Mert mi a könyv? Szöveghordozó eszköz. Elődjei között volt (agyag)tábla, tekercs... Az eszköz változik, a szövegrögzítés és az olvasás marad (amióta és) ameddig az ember nyelvet használ, beszélő lény.”*³³ Úgy véljük, az ismert és elismert hazai gyermekkultúra-kutató némileg leegyszerűsíti, bagatellizálja a könyves kultúra elsorvadásának várható következményeit, jóval többről van szó, nem pusztán a szöveghordozó eszköz kicserélődéséről; a könyv kikopása az emberi művelődés eszköztárából a könyves kultúrában rögzült olvasási módok, olvasási szokások és olvasói magatartások eltűnését is maga után vonja. Gyarmathy Éva egyik tanulmányában éppen arra hívja fel a pedagógusok figyelmét, hogy a literalitás, a gondolatok – bármilyen anyagra történő – rögzítésén alapuló írásbeliség új gondolkodásmód megszületését eredményezte. A nyomtatott kultúra jelentéktelenné válása, információáramlásból való kikopása ennek a gondolkodásnak az elsorvadását is maga után vonja. *„Az írásbeliséggel megnyertük a szekvenciális, lépésről-lépésre történő gondolkodást. Az elemző, logikai információfeldolgozás erőteljesen fejlődött, és átvette az uralmat az emberi gondolkodásban. [...] A logikai folyamat lényegében literális. [...] A digitális bennszülöttek könnyen dolgozzák fel a változó információkat, sokkal gyorsabban hoznak döntéseket, mint a digitális bevándorlók, viszont a módszeres, pontos, rendszerben történő gondolkodás terén gyengébbek.”*³⁴

A könyves kultúrával való szakítás hatásait felmérve talán Anna Mangen egyik megállapítása tűnhet a pedagógusok számára igen ijesztőnek; a neves norvég olvasáskutató ugyanis a következő veszélyre hívta fel a figyelmet a monitorról való olvasás abszolutizálása kapcsán: *„a könyvolvasáshoz kapcsolódó mozdulatok, műveletek (a könyv kézben tartása, lapozás stb.) segítik, ezzel szemben a képernyős olvasáshoz kapcsolódók (egérkattintás, görgetés stb.) gátolják a figyelem összpontosítását.”*³⁵

Az amerikai Patricia Greenfield is azt állapította meg a vizsgálataiban, hogy a vizuálisan szocializált, profi internethasználóként felnőtt fiatalok rendre alulteljesítettek az egyetemi felvételikén. Ennek okát abban látja, hogy a reflexív-meditatív olvasás háttérbe szorulása miatt nem alakul ki a fejlettebb, árnyaltabb szókinccs, amelyet a felvételi tesztek megkívánnának. A kutató hangsúlyozza, az internet rendszeres használata során kialakuló megosztott figyelem gátolja a tanultak rögzítését, illetve reprodukálását. Ezért is áll ki a mai napig a hagyományos olvasásnak a tanulást segítő értékei mellett. Ugyanerre a veszélyre hívja fel a figyelmet Gereben Ferenc, aki *Az olvasás jelene és jövője* című tanulmányában Nicolas Carr alábbi megállapítását idézi: *„a neten való élet valójában állandó elcsábíthatóságot és állandó intellektuális szétesettséget feltételez.”*³⁶ Elsorvadhat, eltűnhet a fiatalság élményvilágából az ún. „belefeledkező olvasás”, amely egyedül a könyves kultúrában valósulhat meg. Helyette a digitális kultúra által elterjesztett „elnagyolt olvasás” lesz a jellemző rájuk. Természetesen az „elnagyolt olvasás” igazából már a könyves kultúrában jelen volt, de a digitális kultúra felgyorsította az elterjedését. Egy 2000-ben végzett hazai reprezentatív vizsgálat szerint a felnőtt népesség 31%-a szeretett (csak) belelapozni a könyvekbe; 1/3-a végigolvasás előtt abbahagyta; 1/5-e egy olvasott el egy-egy regényt, hogy a számára nem eléggé érdekes részeket átugrotta;

ugyancsak 1/5-e szerette előre megnézni a szépirodalmi művek befejezését. Az ilyen típusú olvasók száma a monitorról való olvasás szinte általánossá válásával radikálisan emelkedett.

Az ezredforduló utáni hazai olvasásvizsgálatok sorából kiemelkedik – részben a vizsgált minta nagysága miatt – Nagy Attila 2001-es kutatása, amely 9. és 11. osztályos középiskolai tanulók olvasási kultúráját térképezte fel. A neves olvasáskutató – többek között – három fő megállapításban összegezte az általa koordinált vizsgálat tanulságait. Egyrészt igazolást nyert az az előfeltevése, hogy a tanulók olvasási kultúrája (az olvasás gyakorisága, választékossága, a könyvtárhasználat) szorosan összefügg családi háttérükkel, közelebről az anyák iskolázottságával. Másrészt konstatált egy elszomorító tendenciát: a szépirodalmi művek olvasása háttérbe szorult a kommersz, kevés művészi értékkel bíró ponyvairodalommal szemben. A középiskolások olvasási motivációját elemezve arra is rámutatott, hogy a vizsgált korosztály olvasását egyfajta „prakticizálódás”, elgyakorlatiasodás jellemzi, csak valamilyen haszon reményében olvasnak, nem a lélek balga fényűzéséből. *„Adataink szerint – összegzi kutatása eredményét az olvasáskutató – az olvasás a túlnyomó többség számára inkább nyomasztó teher, mintsem boldogító szárny, ami röptt, emel.”*⁷

Ugyancsak izgalmas tanulságokkal szolgált Gereben Ferenc 2010-es mélyinterjú vizsgálat, amelynek során 17 interjúalany olvasással kapcsolatos attitűdjait tárta fel. Az általa megkérdezettek mind a könyves kultúrában, mind a digitális kultúrában javarészt otthonosan mozogtak, bár – életkorukból fakadóan – a digitális kultúra világában a „bevándorlók” közé lehetett őket számítani. Gereben válaszadóinak zöme nem a „kiszorítósdiban”, hanem a két kultúra funkcionális munkamegosztásában látta a jövőt. A könyves kultúra által meghatározott olvasási mód mellett az „egészlegesség” és a „valóságosság” érvét hozták fel, míg a digitális adathordozókról való olvasás előnyeként a gyorsaságot, a tömöríthetőséget és az adatbőséget említették. Olvasói érdeklődésük centrumában a kortárs külföldi írók művei (ezoterikus, fantasztikus és lélektani olvasmányok) álltak. Volt a megkérdezettek között olyan válaszadó, aki azért idegenkedett az irodalmi klasszikusoktól, mert túl sok bennük a gonoszság. *„Az »élménytársadalom« szellemi talajából sarjadt ki egy másik vélekedés, amely a sok »bulizós« szabadidőprogram közepette az olvasást túl »szürkének« és ingerszegénynek találta.”*⁸

Vizsgálatunk során a fenti kutatások eredményeinek ismeretében állítottuk össze 20 itemes kérdőívünket, amelynek kitöltésére két iskola 80 diákja vállalkozott. A két iskola két különböző helyzetű és nagyságú település egymástól – ha nem is markánsan, de némileg – eltérő szociokulturális háttérű tanulóit oktató-nevelő intézménye. A nyíregyházi középiskolát a „nagyvárosi”, a tiszavasvári középiskolát a „kisvárosi” oktatási intézmény címkéjével láttuk el a kitöltött kérdőívek feldolgozása során. A kérdőív 11:9 arányban tartalmazott zárt és nyílt végű kérdéseket. A vizsgálat mérőeszközének elkészítését a következő hipotézisek megfogalmazása előzte meg:

1. A jelenlegi középiskolások jóval nagyobb arányban „fogyasztják” az „on screen” olvasás által elérhető szövegeket, mint a tradicionális tipográfiai kultúra termékeit.
2. A középiskolás diákok olvasói ízlését erősen meghatározza a populáris regiszter, a populáris zsánerek (ponyva, lektűr) iránti fokozott érdeklődésük, illetve az ebbe a regiszterbe sorolható alkotások könnyebb befogadhatósága.
3. A könyves kultúrához kapcsolódó olvasás jövőjével kapcsolatban a középiskolások pesszimistán vélekednek, úgy gondolják, egyre szűkülni fog azoknak a rétege, akiknek a szabadidős tevékenységrepertoárjában megmarad a könyvolvasás.
4. A rendszeres könyvtárlátogatás, intenzív könyvtárhasználat erőteljesen visszaszorult a jelenlegi középiskolások körében, ez a korosztály elsősorban az internetről tájékozódik, ha ismereteit bővíteni, kiegészíteni kívánja.

A vizsgálat igazolta az előfeltevéseink mindegyikét; jelen tanulmány keretei között csupán a felmérésünk néhány kiválasztott részletét ismertetjük, s az eredmények mögött igyekszünk feltárni a lehetséges motívumhátteret.

Kérdőívünk első kérdése a könyvolvasással töltött heti idő mennyiségére vonatkozott.

1. táblázat: A könyvolvasásra fordított idő a vizsgált középiskolások körében

Az olvasásra szánt idő (hetenként)	Nyíregyházi középiskolások (44 fő)	Tiszavasvári középiskolások (36 fő)
1 óránál kevesebb	22 fő (50%)	27 fő (75%)
1 és 2 óra közötti idő	13 fő (29,55%)	5 fő (13,89%)
2 és 5 óra közötti idő	6 fő (13,63%)	3 fő (8,33%)
5 óránál hosszabb idő	3 fő (6,82%)	1 fő (2,78%)

A felmérésből kiderült, hogy a nyíregyházi diákok fele és a tiszavasvári diákok 3/4-e egy óránál kevesebbet (akár egyetlen percet sem) tölt hetente könyvolvasással. Az ő szabadidős tevékenység-repertoárjukból hiányzik a könyves kultúra által biztosított kikapcsolódás. Látványosan több nyíregyházi diák szokott kirándulást tenni a könyves kultúra világába, hiszen kb. 44%-uk heti 1 és 5 óra közötti időt tölt könyvolvasással.

A kérdőívünk kilencedik kérdésével azt kívántuk felmérni, hogy kik azok a szerzők, akiktől a legszívesebben olvasnak a vizsgált korosztály tagjai. Beszédessé volt ebben az esetben a hiány is: akik nem említettek kedvenc szerzőt, azoknak vélhetően nincsenek aktuális vagy korábbi szabadidős olvasmányélményeik.

2. táblázat: A kedvelt szerzők száma a vizsgált középiskolások körében

A kedvelt szerzők száma	Nyíregyházi középiskolások (44 fő)	Tiszavasvári középiskolások (36 fő)
Nincs kedvenc szerzője	14 fő (31,82%)	22 fő (61,11%)
Egy kedvenc szerzőt említ	16 fő (36,36%)	9 fő (25%)
Két kedvenc szerzőt említ	9 fő (20,46%)	3 fő (8,33%)
Kettőnél több kedvenc szerzőt említ	4 fő (9,09%)	2 fő (5,56%)
Értékelhetetlen választ ad	1 fő (2,27%)	-

A nyíregyházi mintában 46 konkrét említést számoltunk össze, ezekben az említésekben 27 hazai és külföldi szerző neve fordult elő. A tiszavasvári mintában jóval kevesebb volt a konkrét említések száma (csupán 21), ezek pedig összesen 18 szerző nevét tartalmazták. A nyíregyházi diákok közül J. K. Rowlingot nevezték meg a legtöbben kedvenc szerzőként (5 fő), őt követte Tolkien és Lakatos Levente (4-4 fő), a képzeletbeli dobogó harmadik helyére Leiner Laura (3 fő) került. A tiszavasvári mintában mindössze 3 szerző kapott 2-2 említést: J. K. Rowling, Cassandra Clare és Leiner Laura. Mint látható, a gyerekek által említett írók között többségben külföldi szerzők, lektűrírók vannak. A nyíregyházi csoportban több női lektűrírót felsoroltak, a most divatos triviális nőregények szerzőit. Ez az a generáció, amely még a Harry Potter sikerével valamelyest olvasásra fogható volt, az utánuk jövők esetében már nem vonzó annyira a Rowling-féle regényfolyam. Leiner Laurát lehetne a „magyar Rowling” epitheton ornanssal illetni, ő a *Szent Johanna Gimi* című ifjúságiregény-sorozat szerzője. Ez a fordulatot naplóregény-sorozat egy elképzelt budai francia tagozatos gimnázium 9-12. osztályainak mindennapjait mutatja be.

A kedvenc szerző szempontját tekintve szignifikáns különbséget állapíthatunk meg a két minta között. A nyíregyháziak összehasonlíthatatlanul tájékozottabbak; míg a körükben csak a tanulók alig 1/3-ának nincs kedvenc szerzője, ez az állítás a tiszavasváriak majdnem 2/3-ára igaz. Az egy kedvenc, két kedvenc és kettőnél több kedvenc szerző említésének aránya is magasabb a nyíregyháziak esetében. Az persze elgondolkodtató, hogy az említett könyvek nagy része lektűr, bestseller, nem igazán értékes irodalom. A klasszikus ponyvairodalomból is megemlíttettek néhány nevet: így pl. Robert Merle, Rejtő Jenő, Nemere István nevét. A blogkönyvszerző Oravecz Nóra és a giccses szerelmes történetek írója, Danielle Steel is szerepel a listán. E válaszok kapcsán elgondolkodtunk azon, hogy el lehet-e fogadni azoknak az irodalomtanároknak a vélekedését, akik azt vallják: mindegy, mit olvas a serdülő, csak vegyen végre könyvet a kezébe. Karácsony Sándor, a jeles pedagógus ezzel szemben azt hirdette, hogy irodalomszeretetre csak értékes irodalommal lehet nevelni, a ponyva nem emeli meg az olvasó lelkét. A diákok a könnyebben értelmezhető, gyorsan befogadható szövegeket részesítik előnyben, de az így nyert élmény olyan lesz, mint a gyorséttermekben felszolgált étel: nem ad egyedi, különleges ízelményt, hamar felejthető.

Kérdőívünk tizennegyedik kérdése a családi könyvállományra vonatkozott. Nagy Attila olvasáskutató megállapításából indultunk ki e kérdés szerepeltetésekor, mi is úgy véljük, hogy csak olvasó szülők mellett nőnek fel olvasó gyermekek, a családi minta hatása ebben az esetben is meghatározó. Ezért volt fontos számunkra, hogy megtudjuk, gyűjtik-e a könyveket a vizsgált mintákba tartozó diákok szülei. A könyvállomány nagyságából egyenesen következtethettünk a gyűjtői mentalitásra vagy annak hiányára. A nem olvasó gyermekek bibliofóbiájának a hátterében mindig felfedezhető a könyvszegény környezet.

3. táblázat: A vizsgált középiskolások szülei által összegyűjtött könyvvállomány nagysága

A szülői könyvtár nagysága	Nyíregyházi középiskolások (44 fő)	Tiszavasvári középiskolások (36 fő)
1 és 50 közötti számú kötetből álló könyvtár	17 fő (38,6%)	13 fő (36,1%)
51 és 200 közötti számú kötetből álló könyvtár	16 fő (36,4%)	14 fő (38,9%)
201 és 500 közötti számú kötetből álló könyvtár	7 fő (15,9%)	6 fő (16,6%)
501 és 1000 közötti számú kötetből álló könyvtár	1 fő (2,3%)	2 fő (5,6%)
1000 feletti számú kötetből álló szülői könyvtár	3 fő (6,8%)	1 fő (2,8%)

A két mintából kapott válaszok aránya ennél a kérdésnél kísértetiesen hasonló, majdnem egyező eredményeket kaptunk. Szinte nincs eltérés a két vizsgált diákpopoláció között ebben a tekintetben. Nagyrészt könyvszegény környezetben nőtték fel ezek a gyermekek. Elgondolkodtató és megdöbbenő, milyen kevés könyvvel rendelkeznek a vizsgálati mintába bekerült gyerekek szülei. Nagyon kicsinek tartjuk az 50 könyvből (vagy annál kevesebb számú könyvből) álló szülői könyvvállományt, mindössze egyetlen kisebb polcon elfér ennyi könyv, de még a 200 darabból álló gyűjtemény is igen szerény. A legfiatalabb válaszadóink 16 évesek voltak, tehát a szüleik már legalább 17-18 éve házasok, azóta lett volna lehetőségük az otthoni könyvtáruk kiépítésére. Közel két évtized alatt mindössze ennyi könyvet szereztek maguknak? Joggal csodálkozunk azon, hogy ezek a szülők – bár még a könyves kultúrában szocializálódtak – nem áldoznak könyvekre. Még ha tudjuk is, hogy a rendszerváltozás után drágult a könyvek ára, a könyvhiányos környezet nem anyagi kérdés. Ráadásul a gyerekek között nincs mélyszegénységből érkező tanuló. Legnagyobb részben átlagos jövedelmi helyzetű szülők gyermekei szerepelnek mindkét mintában. A könyvszegény környezet viszont determinálja a gyermekek könyvekhez, könyves kultúrához való gyenge kötődését.

Mivel 16-18 éves korra már minden gyermek összegyűjthet saját kis könyvtárat, kíváncsiak voltunk a diákok könyvvállományának nagyságára. A kérdőívünk tizenötödik kérdésével ezt mértük fel. A kapott válaszokból világossá vált számunkra, hogy mind a kisvárosi, mind a nagyvárosi középiskolások életében periférikus helyre szorult az otthoni könyvolvasás, maga a könyv mint médium nem bír értékkel számunkra, nem gyűjtik a könyveket, ahogy már a szüleik többsége sem. Az, hogy mindkét mintában megközelítőleg a gyerekek 60%-ának mindössze 20 (vagy annál kevesebb!) könyve van, azt is mutatja, hogy a szülők nem vásárolnak könyveket a gyermekeiknek sem, a családi ünnepeken nem jellemző ajándéktárgy. Ezek a gyerekek legfeljebb zsebpénzt kapnak a szüleiktől, így természetes, hogy ha akarnának, akkor sem tudnának maguknak drága könyveket vásárolni, de úgy látszik, nincs is ilyen igényük. A

szülői minta sajnos beépült az utódok értékrendszerébe: a könyvszegény környezetben olyan gyermekek nőttek fel, akik „jól megvannak” könyvek nélkül. Még az 50 könyv sem jelent igazán elfogadható számú könyvállományt ennyi idős korra, de ezzel a mennyiséggel (vagy ettől némileg kevesebbel) is csak a tanulók 1/3-a rendelkezik. Igazán reális, elvárható mennyiséget az 51 és 100 közötti számú könyvállomány jelentene, ennyit azonban csak a vizsgált minta töredéke tudott összegyűjteni. Az az egyetlen tiszavasvári tanuló, akinek 200 feletti számú könyvből áll az otthoni gyűjteménye, azoknak a szülőeknek a gyermeke, akiknek 1000 feletti számot mutat a házi könyvtárak.

Ezen eredmények után talán nem is kellett volna meglepődnünk a kérdőív tizenhetedik kérdésére adott válaszokon, hiszen a korábbiakból szinte egyenesen következnek az utolsó előttiként ismertetett válaszcsoport tanulságai. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen gyakorisággal látogatják a két középiskola megkérdezett diákjai a könyves kultúra értékeit leghívebben reprezentáló intézményt, a lakóhelyükön vagy az iskolájuk székhelyén elérhető könyvtárt. Az összkép a könyvtáros szakma és leginkább az iskolai könyvtáros tanárok számára elgondolkodtató és még újabb, még ötletesebb olvasócsalogató stratégiák kidolgozására ösztönző.

4. táblázat: A könyvtárlátogatás gyakorisága a vizsgált középiskolások körében

A könyvtárlátogatás intenzitása	Nyíregyházi középiskolások (44 fő)	Tiszavasvári középiskolások (36 fő)
Heti rendszerességgel látogatja a könyvtárt	2 fő (4,54%)	2 fő (5,56%)
Havi rendszerességgel látogatja a könyvtárt	6 fő (13,64%)	3 fő (8,33%)
Évente egyszer-kétszer keresi fel a könyvtárt	11 fő (25%)	10 fő (27,78%)
Nem jár könyvtárba	25 fő (56,82%)	21 fő (58,33%)

Nem kétséges, az a tévhit, hogy az interneten keresztül minden információ megszerezhető, maximálisan elterjedt ebben a korosztályban, a nyomtatott információhordozók szerepét nem értékelik sokra, nem mennek utána az ilyen formában tárolt tudásnak. A két mintában megkérdezett tanulók több mint 55%-a nem veszi igénybe a könyvtári szolgáltatásokat. A két minta 1/4-e mindössze évente egyszer-kétszer keresi fel a könyvtárt, havi rendszerességgel csupán a nyíregyházi tanulók megközelítőleg 14%-a és a tiszavasváriak alig több mint 8%-a használja az állományt. Hetente mindössze a két minta 5-5%-a látogatja a könyvtárt, bár az egyik, heti látogatónak minősülő tiszavasvári adatközlő zárójelben, őszintén azt is odaírta a válasza mellé, hogy az „internet miatt” jár oda ilyen gyakorisággal.

Utolsóként a kérdőívünk tizennyolcadik kérdésére adott válaszokat ismertetjük. Ez a kérdés arra vonatkozott, hogyan látják a mai középiskolások a hagyományos olvasás jövőjét. Négy válaszlehetőséget adtunk meg: az első pesszimista jövőképet vázolt fel (az olvasás mint szabadidős tevékenység eltűnik, kikopik az emberi kultúrából); a második szerint nem fog ugyan teljesen eltűnni, de várhatóan csak az idősebb generációk szabadidő-eltöltésében lesz szerepe;

a harmadik válasz funkciómegoszlást vizionál (könyv alakban olvasni csak szórakoztató műveket fognak, az ismeretszerzést elektronikus információhordozók segítségével oldják meg); a negyedik pedig semmilyen jövőkép felvillantására nem vállalkozik; ezt a válaszlehetőséget azok számára kínáltuk fel, akik nem gondolkodtak az olvasás jövőjén, s nem is kívánnak jóslásokba bocsátkozni.

Erre a gondolkodást, töprengést igénylő kérdésre pontosan olyan válaszok születtek, amelyek híven tükrözik a vizsgált generáció hagyományos olvasással kapcsolatos attitűdjét: mivel nincs erős érzelmi kötődésük a könyves kultúrához, nem rendíti meg őket a megjósolt összeomlás vagy jelentőségvesztés. Mindkét mintára egyformán igaz, hogy a diákok 1/4-e nem gondolkodott ezen a problémán, és nem foglalkozott vele a mi kedvünkért sem. Ugyancsak mindkét mintára igaz, hogy mindössze a diákok 1/10-e vizionálja a könyvkiadás és a könyvnyomtatás teljes elsorvadását, megszűnését a távolabbi jövőben. A nyíregyházi diákok megközelítőleg 40%-a és a tiszavasváriak fele úgy látja, a könyvnyomtatás évtizedek múlva generációs jellemzővé válik majd: csak az idősebbekre lesz jellemző. Ez igen szomorú perspektíva, mert ugyancsak az olvasás fokozatos elsorvadását feltételezik azok, akik ezt a válaszlehetőséget választották, csupán a folyamat idejét ítélik meg másként: ők lassabb, hosszabb folyamatnak látják az olvasás muzealizálódását. Abban, hogy a könyvnyomtatás legalább mint a kikapcsolódás egyik lehetséges formája megmarad, a nyíregyházi diákok 25%-a hisz, a tiszavasvári diákok szkeptikusabbak, az ő körükben csak a megkérdezettek alig több mint 10%-a véli úgy, hogy a könyvnyomtatásnak legalább ilyen leszűkített formában mégis csak lenne jövője. Mivel a nyíregyházi diákok többet olvasnak (több közöttük a rendszeres és intenzíven olvasó tanuló), nem csoda, hogy többen el tudják képzelni közülük a könyvnyomtatás mint kikapcsolódást szolgáló szabadidős tevékenység továbbélését, megmaradását.

*

Nem állítjuk, hogy vizsgálatunk eredményeiből messzemenő következtetéseket fogalmazhatunk meg a hazai középiskolások könyves kultúrával kapcsolatos nézeteiről és olvasói attitűdjéről. Egy olyan mikrokatatásnak, mint amelyet mi is végeztünk, nem lehetnek ilyen céljai. Arra viszont felhasználható az eredményeink alapján kirajzolódó kép, hogy vizsgálatunk tanulságai alapján az osztatlan tanárképzés tartalmainak bővítésére helyi szinten javaslatokat tegyünk. Úgy véljük, a pedagógusoknak fel kell ismerniük, hogy a feladatkörük új elemmel bővült az elmúlt évek során, munkájuk része lett a könyves kultúra világa iránti kíváncsiság felkeltése. Vonzóvá és versenyképessé kell varázsolniuk a diákjaik előtt a nyomtatott szövegekre épülő kultúrát, hogy a gyerekek visszatérjenek a hagyományos olvasáshoz. A könyvtáros szakma már jó negyedszázada tisztában van azzal, hogy folyamatosan új ötleteket kell kitalálniuk a könyves kultúra eladhatóvá tétele érdekében. Ezt a szerepet így mutatja be Budavári Klára – a mesék világának képeit kölcsönvéve: „*Szegény könyvtáros egyre reményvesztettebben áll, hogy a jól megutáltott Betűk Birodalmába hány sárkány és mesebeli lény lekasabolása után juttathatja be a gyerekeket.*» Csábítás»: *mi gyerekkönyvtárosok, vérmérsékletünk, érdeklődési körünk, kreativitásunk segítségével nekiindulunk a veszélyes útnak. Sárkányok helyett ábruhába öltözött technikai eszközökkel találkozunk a várkapuban. Miután elég okosak vagyunk már ahhoz, hogy felfedtük kiletüket, jobb stratégiának tartjuk, ha szövetségre lépünk velük, és nem legyőzzük, hanem segítségül hívjuk őket.*”

Ugyanez a „csábítási” feladat vár a pedagógusokra is. A könyvtárak nem jut el minden gyermek, iskolába jární viszont kötelező, így a pedagógusok kulcsszereplővé válhatnak a könyves kultúrában való otthonosság megteremtésében. Ehhez elsősorban a tanárképzésben volna szükség sürgős reformokra. Minden tanári szakon (nem csupán a magyar nyelv és irodalom leendő pedagógusainak képzésében) meg kellene jelenniük olvasáspszichológiai, ol-

vasáspedagógiai kurzusoknak, könyvtárhasználati, könyvtárpedagógiai gyakorlatoknak. Nem az lenne a céljuk az ilyen ismeretekkel felvértezett pedagógusoknak, hogy a történelem kerekét visszafordítva felvegyék a harcot a digitális kultúrában kifejlesztett olvasási stratégiákkal. Ahogy Budavári Klára a gyermekkönyvtárosok lelkére kötötte, ugyanúgy mi is felhívjuk a pedagógusok figyelmét arra, hogy a két kultúra viszonyát ideális esetben a komplementaritás jellemzi. Meg kell tanítani a pedagógushallgatóknak mindent, ami az olvasási képesség fejlesztésével összefügg. Teljesen egyetértünk Orbán Györggyel, aki a következőképpen emeli ki egy írásában a fiatal nemzedék olvasási képességének jelentőségét a könyves kultúra jövőjét illetően: „Azt állítom, hogy a könyv – a nyomtatott könyv – sorsát döntően a fiatal generációk olvasási képességének alakulása határozza meg. Ez az a képesség, amelyre a könyvkultúra épül. Az olvasás mint technikai képesség elengedhetetlen feltétele annak, hogy az írott/nyomtatott szöveg használható, működő eszköz legyen. [...] A »túl hosszú«, a »túl nehéz« meg az »unalmas« is jórészt az olvasási képesség hiányát takarja.”¹⁰ Arra is figyelmeztetjük a jövő pedagógusait, hogy a diákok leginkább az alkotás által válhatnak egy-egy kulturális jelenség kedvelőivé: a színházat azok fogják megszeretni, akik gyakran találkoznak drámás elemekkel a tanítási órákon, így átélhetik a más bőrébe bújás semmivel sem helyettesíthető élményét. A könyveket pedig azok fogják megszeretni, akikkel a tanáraik „könyveket készíttetnek”, történeteket, alternatív regényfolytatásokat és novellabejezéseket íratnak, s ezeket kinyomtatva és bekötve egy-egy tanév végén összeállítható a diák tízhónapos írói tevékenységének eredménye: a könyv. Számos ötletet lehetne még említeni, de ezek felsorolásától itt eltekintünk. Írásunk célja a helyzetértékelés és a diagnózis alapján javasolható beavatkozás felvázolása volt. Ennél többre most nem vállalkozhatunk.

Nagyon jól látja a hazai irodalomtanítás ismert alakja, Fenyő D. György azt, hogy a könyves kultúra új helyének kijelölésében (és megmaradásában) a következő kérdésben megfogalmazott feltétel teljesülésének van döntő szerepe: „Tud-e a mai iskolarendszer érvényes élményt adni a többségnek arról, hogy érdemes egy könyvet kézbe venni?”¹¹ Fenyő „érvényes élmény” alatt nyilván olyan pozitív olvasástapasztalatot ért, amely a kellemesnek érzett tevékenység megismétlésére, rendszeressé tételére és iskolán kívüli gyakorlására sarkall. Az elsődleges feladat tehát a könyves kultúrával való találkozás megfelelő körülményeinek, pozitív kontextusának a megteremtése. Azt már csak másodlagos, kevésbé jelentős problémának ítéli Fenyő, hogy ez a találkozás konkrétan milyen szövegeken keresztül történik meg. Nem az a lényeg a jeles irodalomtanár szerint, hogy a gyerekek elolvassák-e nyolcadikos korukban a *Légy jó mindhalálra* című regényt. „Hiszen azoknál a diákoknál – állítja –, akik 13–14 éves korukra megszeretik az olvasást, ténylegesen már csak praktikus kérdés, hogy mikor jutnak el Móriczhoz. De aki ennyi idősen utál olvasni, és olyan lassan rágja át magát a szövegen, hogy nem áll össze benne a történet, az soha nem fog Móriczot olvasni, de más szerzőt sem.”¹² Végeredményben tehát a Fenyő-féle gondolatmenet szerint is a pedagógusok a történet alakítói: tőlük függ, mennyi esélye van a nyomtatott könyvnek és a hozzá kapcsolódó élményszerzésnek a túlélésre. A sokat olvasó, de olvasmányait igényesen megválogató, a szövegek feldolgozásában új módszerekkel bátran kísérletező, kreatív pedagógusok „kineveléséhez” azonban kevés a képzésben eltöltött idő. A képzés fent vázolt módosítása csak az alapot jelenti, a további belső építkezés helyszíne, a szakmai személyiség fejlődésének következő állomása a munkahely. A magyartanári munkaközösségek tagjainak egymást építő, egymást új utak kipróbálására bátorító, egymás ötleteiben megvalósításra alkalmas gyakorlatot látó attitűdje nélkül a 21. század hazai irodalomtanárai nem Rubicont átlépő Caesarok, hanem a céljaikat pontosan fel sem ismerő, örökös kudarcra ítélt Don Quixoték lesznek.¹³

Jegyzetek

1 Benczik Vilmos: Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskola 2–6. osztályában. In: Bollókné Panyik Ilona (szerk.): *Gyermek – nevelés – pedagógusképzés*. Trezor Kiadó, Budapest, 1999. 109. o.

2 Ambrus Attila József: A Gutenberg- és a Neumann-galaxis. Könyvek és könyvtárak, könyvtárosok és olvasók a harmadik évezredben. Szakdolgozat. Kézirat. 2010. 10. o. Letöltve: 2017. 04. 20-án: <http://mek.oszk.hu/08500/08595/08595.pdf>

3 Szávai Ilona: Ami a nagykönyvben írva van. Olvasás, olvasók, olvasatok... és olvasnivalók! = *Fordulópont*, 12. évf. 2010. 1. szám, 93. o.

4 Gyarmathy Éva: Ki van kulturális lemaradásban? In: Tóth-Mózer Szilvia – Lévai Dóra – Szekszárdi Júlia (szerk.): *Digitális Nemzedék Konferencia. Tanulmánykötet*. ELTE PPK, Budapest, 2012. 10–11. o.

5 Tószegi Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. = *Könyv és Nevelés*, 11. évf. 2009. 4. szám, 33. o.

6 Gereben Ferenc: Az olvasás jelene és jövője. Mélyinterjúk tanúvallomásai. = *Kapocs*, 13. évf. 2014. 4. szám, 39. o.

7 Nagy Attila: Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 54. o.

8 Gereben Ferenc, i. m. 52. o.

9 Budavári Klára: A csábítás trükkjei. In: Fenyő D. György (szerk.): *Kiből lesz az olvasó?* Animus Kiadó, Budapest, 2006. 81. o.

10 Orbán György: Az olvasásról. = *Iskolakultúra*, 8. évf. 1998. 6–7. szám, 68. o.

11 Tóth Ida: Bedrótozottak. = *Magyar Idők*, 2016. január 24. Letöltve: 2018. nov. 19-én: <https://www.magyaridok.hu/lugas/bedrotozottak-292711/>

12 Uo.

13 További felhasznált irodalom: Gereben Ferenc: Hagyományos és/vagy digitális olvasás? Egy interjú vizsgálat eredményeiből. = *Könyvtári Figyelő*, 58. évf. 2012. 3. szám, 503–523. o.; Koltay Tibor: Néhány adalék a digitális olvasás témaköréhez. = *Könyv és Nevelés*, 18. évf. 2016. 3. szám, 7–15. o.; Petry Annamária: „Olvasni vagy nem olvasni: az itt a kérdés.” Diagnózis és jövőkép az olvasásról a 21. század elején. = *Irodalomismeret*, 23. évf. 2012. 4. szám, 174–182. o.; Z. Karvalics László: A netnemzedék vizsgálatának szemléleti alapjai. = *Új Pedagógiai Szemle*, 51. évf. 2001. 7–8. szám, 46–51. o.

FINTA Éva

Sirályok

valami kék sejtelem keríti be
 fantáziámat talán hogy az
 az égi kék tud még valami
 új és bizonyos csodát
 s hogy odafönn a repülés
 nem csak magány nem
 csak jeges áramlás a
 szakadó égbe felcsapó vizek bukdácsolásában
 hogy a szeleken átküzd magát a madár át a sós
 permeten is ahogy az ember idelent torlásokba ütközve
 fesheng az anyag szorításaiban s ahogy fuldokol megkísértve
 a túlélés mágiáját

valami kék sejtelem keríti be
 őslények lehetünk mi is akár
 odafönt a sirályok sasok
 karvalyok jégmadarak
 a tűzmadár nem csak
 mese a lantmadár
 bolonddá
 teszi
 társait mindent utánoz gépek hangjait is
 hiszen el kell kápráztatnia párját tehetséges
 hamisítóként akárcsak a sirályfélék
 a fecskesirály
 a hósirály
 a barnafejű
 vagy a
 dan-
 ka

Sólyom

levegő selymébe dőf szárnyad sólyommadár
sárga szemed fenyőgyanták ékköve
borostyán szemed kultúrák ékköve
te szent madara egeknek földi birodalmaknak
szent madara ős Egyiptomnak Hórusz
kerecsensólyom madara Szkítia népeknek
te elsivatagosodó idők megfejthetetlen zárványteste
szent kerecsen őrzője magasaknak mélynek
kitárt szárnyad ölyü madár megfeszíti a levegővet
kitárt szárnyad Ízisz és Ozirisz lelkét éleszti újra alatta egyre szűkül
a megsárgult idő - benne az ember téged néz sóváran
fölötte Ízisz
alatta Ozirisz
szívében Hórusz
ereje fénye

2019. 05. 17.

Fecske

Ha leverték fészketed
ékes fecskemadár raktál-e másikat a bántalmazott
helyen építetted-e újra sárpalotád
ékes kékes te villásfarkú
szárnyaló tüneményes
te védtelen védett
parasztportákon templomok rejtekén ahol édeni a csend és a béke
építetted-e te szabadság világmadara te bárhol honos
kit kórusok szomorú összetartozása zeng ma operaházak csarnokában
építetted-e újra sárpalotád gyárok
csarnokok lakótelepek
vastákolmányok
rejtett zugaiban
s raksz-e második
bátor fészket
ha hosszú az ősz?

2019. 05. 22.

Kolibri

Percenként
hatszáz robbanása a szívnek
nyugalmi állapotban
repülés közben a duplája is akár ugye mennyire felfoghatatlan mennyire
képtelen akár a 40 Celsius testhőmérsékletük a másodpercenként 200 szárnycsapásuk nász idején
állandó táplálkozási kényszerük mit életösztönük mér rájuk álmukban akár
el is pusztulhatnak míg testük hőszintje felére csökken átalusszák
magukat a nemléte édes óvatosan ezért borzolják fel
tollaikat megkapaszkodva egy ágban
ezért verdesnek nyolcezer
nektárforrás fölött ezért
van akkora szívük váll-
ízületük hogy minden
irányba verdessenek
akár előre
és hátra
nem csak
le-föl
le-föl

2019. 05. 23.

Baglyok

ő s ső
 z volt már. z
 vagy telünk kezdete.
 a szomorúfűz tarra vetke-
 zett, s egy reggel arra figyel-
 tünk fel, hogy ellepték a fát
 a fülesbaglyok, tíz, húsz, har-
 minc vagy negyven, egy egész
 sereg. számlálni próbáltam
 őket – nem lehet, mert ösz-
 szebújtak kupacokba a göm-
 bölyű fejek. és másnap is, és
 egész hónap, hogy ott tanyá-
 zott a bagolysereg. szemük be-
 csukva, szélfűvásban, s hogy jöttek
 a hidegek, ámulva lestem: meddig bír-
 ják ezt a majdnem telet. szépek vol-
 tak és meghökkentőek, ahogy uralták a
 falu közepét – a madarak és a gyerekek.
 az volt a baj, az iskola, hogy jöttek s
 mentek és velük szórakoztak az aprónépek.
 mintha fel sem rezzentek volna az álma-
 tag szemek, mégis, egy reggel nem vol-
 tak sehol, eltűnt és többé nem jött visz-
 sza a bóbiskoló, lomhán pisla, titokzatos
 madársereg. és egyre hidegebb lett.
 szakállas dérben álltak a szélben hintázódó hajlékony
 fűzfaágak. az ablakon át, mint akik csodára
 várnak, lestük a fát... hátha még visszatérnek.
 s miként karácsonyfánkat mi idebent,
 felékesítik nekünk a telet. s
 mert egyre hidegebb lett,
 reméltük: találtak
 jobb helyet.

Régi asszonyok

Mit akartak a régi asszonyok?
Égi szerelmet.
Nem dúvadat, ki akkor tölti kedvét
ha rátörnek a gerjedelmek.
Vászonfehér gyermektestükkel
családok piacoltak.
Suhogtattak liliomot
kövér hatalmak.
Kolostorokba menekült
a kristály elme.
Testen és szíven örködött
az Úr kegyelme.
A csendet megszerette itt
a sok-sok árva
nemes lánynak, királyi sarjnak
lett a háza.
Az élet mindig ugyanaz
és végtelen lett.
Aki még itt is szenvedett:
korbácsot szerzett.
A fájdalom fájdalmat olt.
Extázisában
ragyogtak, mint az angyalok
fényben ziháltak.
Olykor a lelkük kirepült
tágas mezőkre
és remegett szívük fölött
az Úr kegyelme.

Mit akartak a régi asszonyok?
Égi szerelmet.
Nem dúvadat, ki akkor tölti kedvét
ha rátörnek a gerjedelmek.

Árpád-házi Szent Margit emlékezetében

Margitkát odaadták
elcserélték
a földi jók kegyeiből
hamar kivették
két és fél éves gyermekként
másoknak adták
gyöngye kis teste zászlaja
megváltott ország

Egy nemesasszony vigyázta
Olympiades
majd rábízták az egyházra
Veszprémbe vitték
domonkosok közt fejlődött
a drága gyermek
származásában nem élte meg
a kegyelmet

Margitkát odaadták
elcserélték
így Ottokkár a cseh király sem
lelte kedvét
szépségében mit állandóan
megtépzott
alázatos munka korbács
mint kiskirályok

IV. Béla épített
kolostort néki
Nyulak szigetén lakhelye
sorsát regéli
huszonnyolc évet sem tudott
ebből megélni
szentségét Margit szigete
búsán meséli

Margitkát odaadták
elcserélték
kolostorának romja most
szentséges érték
fák és tavak tündérei
emlékét hozzák
gyöngye kis teste zászlaja
megváltott ország

2019. április 23.

Hideg májusi kertem

Áznak az almavirágok a fámon a kertben a szélben
szétszakadozgat a kép
szálaz eső vonalat húzigál a tavaszba a tájba
firka-tavasz van alvó
májusi fényeket álmosan rejteget tőlem a kertem
szép almafámra borul
fátyola hűvös esőnek hideg kaparássza a földet
szétszedi édenemet.

2019. 05. 05.

Fenn az égen április

fenn az égen
fellegek
nap ha sütné
rengeteg
alvó bogár
szállna fel
megfürödne
égivel

fenn az égen
nem pihen
kék szárnyával
a szívem
madár lennék
verdeső
ki a fényre
jön elő

fenn az égen
dallamok
énekelnek
angyalok
sisteregnek
naptüzek
szétviszik
a meleget

fenn az égen
roskatag
halmozódnak
a havak
halmozódnak
a habok
takargatják
a napot

fenn az égen
ül a nap
báránykázzák
olvatag
foszladozó
fellegek
rejtegetnek
meleget

2019. 05. 05.

Teremtés

Az anyagot kezébe vette
formálta ízlelte kicsit
fagyasztott és fűtött egyszerre
s vigyázott: legyen közös lelke
Övé maradjon mindenik.

Hagyta: a változatok szépen
töltsék az üres tereket
s a tér is egyre növekedjen
az egekben amiként itt lenn
hogy dolgaink elférjenek.

Hagyta hogy tévedjenek részek
nem uniformizálta létünk
nem mondta hogy kallódni vétek
hogy elrondítjuk az egészet
ha önnön törvényünkben élünk.

És lőn az anyagnak is lelke!
Teremthessen mint Ő maga!
Mindenét megosztotta véle
a halandóságért cserébe
a szellem lett az otthona.

A létezés felső fokának
ez lett megváltó magasa.

És így maradt mindenből kettő.
A feketéhez a fehér.
A bátor mellé az esendő.
Rövid békéhez hosszú harc.
És a remény hogy a jövőendő
ünnepi és tökéletes
hogy minden megküzd a jobbat
s hogy semmi sem fölösleges.

Tengerpart

A tenger szétfeszíti az eget
a partra roskadnak habzó vizek
a köveken sirályok törnek át
totyognak ringanak fehéren
vitorláznak dingik jollék gyanánt.

Két játékos sirály hullámszik el
a sziklapart s az éber ég között
a horizonton tengervíz fröcsög
mint részeg matróz köpködi szavát.

Sikítva hullanak a víz fölé
s a lendület már légbe kapja őket
ahogy halásszák a zúgó vizet
tömegben rajzik sok madársziget.

A partokat ők fűzik át a vízzel
a vízpermetben ringva – hullva szállnak
apad –dagad szárnyuktól a fehérség
rikoltanak s beköltözik a tájat.

2019. 05. 18.

VITÉZ Ferenc

Megtervezett újraolvasás – avagy: a Szentlélek és a Katarzis

Báger Gusztáv válogatott
és új verseinek kötetéről

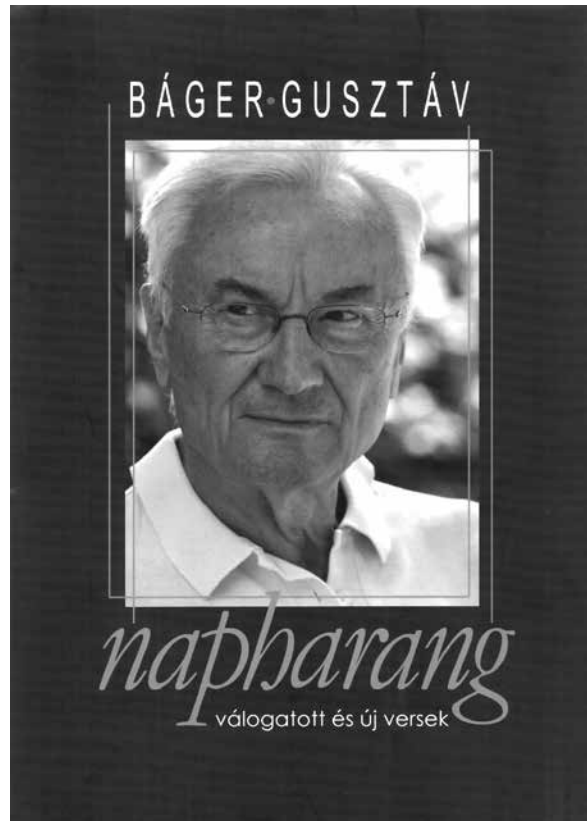

Szinte egyszerre kaptam kézhez Báger Gusztáv „*Dallammá alakítjuk a dilemmákat*” és *Napharang* c. köteteit. Egy könyvet: a könyveiről; és egy másikat – a könyveiből. Az elsőként említett azokat a tanulmányokat, kritikákat és recenziókat gyűjtötte össze, amelyek a 80 éves költő 1996 óta megjelent több mint húsz sor- és válogatott, illetve két- és idegen nyelvű kötetéről láttak napvilágot, mellette hagyományos és elektronikus leveleket, köszöntéseket, interjúkat közölt. A *Napharang* pedig a válogatott és új verseit rendezte sorba, három ciklusban, mintegy pályaszakaszokra (1995–2005; 2005–2015; 2015–2018) osztva a költő eddigi munkásságát.

Az évszámok azt sejtetik, hogy úgynevezett „kései” pályakezdekről van szó, hiszen az első kötet (*Örök párbeszéd*) Báger Gusztáv 58 éves korában jelent meg, de az 1995-ös verskorszak-határ is csak egy évvel korábbra tehető. Az első tíz évben hét, 2008 óta pedig évenként egy új verseskötet került ki a műhelyéből. Nem arról van szó azonban, hogy be akarná pótolni az elmaradást. Verseit lapozva inkább olyan érzésünk van, hogy eleve éretten jelentkezett, és nem a négy fal között kialakult világképet reprezentált a költészete. Ez azért is rendhagyó, mert nem a bölcsészettudományok irányába indult el, hanem közgazdaságtudományi és nemzetközi pénzügyi hivatali gyakorlata volt, közben egyetemi tanár lett, 2015-től monetáris tanácsstag... A gazdasági és pénzügyi háttérrel azonban hagyjuk is, abban legföljebb valamilyen biográfiai „bizonyítékot” láthatunk, amit aztán a tárgyyszerű költészete, az objektívnek látszó lírája mögé helyezhetünk.

Tárgyszerű költészet? Objektív líra? Létezik ugyan ilyen – bár a lírai műnem Sík Sándor szerinti legfőbb jellegzetessége az élethangulat közvetítése (az epika pedig a világképet, s a dráma a morált állítja középpontba). A lírai ábrázolás ezért az egyént és a lelkiállapotot, az epikai a világot és életet, a drámai az embert és sorsot mutatja be; szerkezeti felépítettségét tekintve pedig a líra az akkordot és variációt, az epika a „szélességet”, a dráma a sűrítést alkalmazza. Igen hamar kiderül, hogy Bágernél a tárgyyszerű inkább metafizikus, az objektív egyszerre képzeletgazdag és intellektuálisan érzéki, tehát meglehetősen szubjektív.

A magánügyből közügy lesz, s mindaz, ami a költővel „történik”, amire „emlékezik”, azok a mi történéseinkké, emlékeinkké válnak. Egyik kritikusa, Kántor Zsolt szerint a magánvilág ügyei már az elmondás pillanatában megteremtik a versvilágot egyetemessé tágító „szakrális atmoszférát”. A *Találgatom, mit üzensz* c. 2016-os kötetből (*Szindbád-napló* címmel) a válogatott verskönyvbe emelt ciklusban vershelyzet lehet pl. az ünnepi dedikálás (amely végén az olvasók „*kézbe veszik a gondolkodást mint holt tengeri rózsát*”); az éjszakai

ébredés vagy álom (reménykedve, hogy „átélem egyszer az örömhírt lehelő csoda pillanatát”); a padláson talált zseblámpa (amely új „megvilágításba” helyezi a gyermekkor emlékeit). És ilyen a személyes ízlésről tanúskodó könyvespolc előtti leltár: Báger véletlenszerűen emel ki motívumokat az írói, költői életművekből, azokat egymás mellé rendezi, hogy végül megfogalmazza saját hitvallását. A részleteket soroló, önmagukban közhelyszerű, legalábbis efemer toposzokból így lesz Egész a *Könyvespolc* c. prózaversben: „Mándy uszodákkal barátkozott, Ottlik belvárosi lépcsőházakkal, Weöres macskákkal, Walt Whitman fűszálakkal, Edgar Allan Poe a sötét erdő lelkével. Apollinaire szökőkúttal, Rimbaud magánhangzókkal szellemeskedett. Ady bortól és a nőktől vett ihletet, Juhász Ferenc a kozmoszsal incselkedett. Rilke a képzelettel harcolt, Celan Istennel. Álmaimban újrajrható az ország. Kosztolányi színes tintáival.”

Ebben az új sorrendiségben már pusztán azzal metafizikáivá (szakrálissá) emelkedik a tárgyyszerű, hogy előbb kintről befelé, a külső tértől a lélek, sőt, a lélek mélyén lappangó titok felé halad a leltár (uszoda; lépcsőház; macska; fűszál; az erdő lelke), majd az érzékek-től (szökőkút; magánhangzók; bor, nők) eljutunk a kozmikusig. A „képzelet” és az „Isten” egymást erősítő, ám egymást ki is záró párhuzama után az „álom” Krúdy hangnemében válik kétjelentésűvé: álmaiban a költő nem egy országot alkothat, hanem az országot írhatja újra – s a Kosztolányi-asszociációval a boldogságvágyat, az életet újraszínező-teremtő képességet emeli a versbe. A személyes élethangulatból társadalmi közérzetrajz lesz; a költő elbeszéli a világot és az életet, s a Bágerre jellemző sűrítés, az önmagán keresztül az em-

berről és sorsról szóló jelentés, a didaktikus közlést kerülő erkölcsi tanulság drámaivá teszi költészetét.

A fõnt említett korszakhatárookra visszatérve nem feledkezhetünk meg arról a korántsem mellözhetõ tényrõl sem, hogy Báger nem is 1995-ben kezdte a versírást, hanem az indulása három évtizeddel korábbra tehetõ: az elsõ kötet versei az 1966–96 közötti idõszakban keletkeztek. De hogy költõként valóban csak az *Örök párbeszéd* megjelenésétõl értelmezi õnmagát, azt az is jelzi, hogy ebbõl a kötetébõl csupán egy négysorosot válogatott, ami tulajdonképpen egyetlen, morálegzisztenciára utaló ars poetica kép: „*Én már kezdek olyan lenni, / mint az érett napraforgó: / zûduló madarak elõtt / lehajtom sûrû fejemet.*”

S tegyünk itt egy rövid, asszociatív kitérõt, amely ugyan fölkinálja magát szinte mindegyik Báger-versnél, ám az olvasatközlés terjedelmi korlátai csak azt teszik lehetővé, hogy jelezzük a tárgyszerûnek látszó mögött folyamatosan jelentkező metafizikus és egzisztenciális párbeszédkényszert. Az idézett *Napraforgó* c. vers a klasszikus négysorosok mikrovilágba sűrített általános létezésállapot-jelzés követelményének megfelel ugyan, de úgy tûnik, hogy az építkező drámai fokozás hiányzik. A természeti kép, a kiragadott pillanatban megállított idõ, majd az önreflektív kontraszt a haiku világváival rokonítható inkább, amely mûfajban és formában egyébként szintén otthonosan mozog a költõ. Írhatná, hogy: Napraforgóként / éhes madarak elõtt / lehajtom fejem – ami ugyan haiku volna, viszont hiányozna az „*én már kezdek olyan lenni*” indítás, amely a „megváltozásra” és ráismerésre (az õnmagára ismerésre, az én tudatosulására) vonatkozik; s el kellene hagyni a két metonimikus jelzõt. Mert az „*érett*” és a „*sûrû*” egyszerre magyarázza egymást, az okozatban ott van az ok; illetve a napraforgó-fej és a beszélõ lírai én „*sûrû feje*” metaforájában a „termés” gondolattá válik, a „*zûduló madarak*” pedig nem egyszerûen éhesek, hanem apokaliptikus erõt jelenítenek meg, fölbresztve az égbõl alászakadó tengerár képzetét is. A négysoros tehát: bár szokatlan, mégis klasszikus.

A kötet viszont nem ezzel kezdõdik, hanem ez a négysoros el van rejtve az elsõ korszak elsõ ciklusának versei között, tehát az említett korszakokra bontás ellenére sem kronologikus mû (vagy csak részben az) a *Napharang* – és mindjárt szólunk is arról, hogy Báger munkái miért nem alkalomszerûen összeállított kötetek, hanem tudatosan megtervezett Könyvek. Elõtte azonban fölmerül bennem, hogy mennyire befolyásolja vajon a saját olvasatot az elõzetes ismeret, tudniillik, ha a fõnt említett reflexiókötetben már a *Napharangról* is találtunk egy lenyûgözõen gazdag írást (Sipos Lajos ismertette a *Tiszatáj* 2018. novemberi számában); és Báger Gusztáv több versérõl is hol élénk emlékeink vannak, hol bennünk titkon motozó élethangulatok vagy erkölcsi tanulságok maradtak meg belõlük? Rádásul nem egyszerû ismertetéssel volt dolgunk, hanem elemzõ tanulmánnyal, amelynek szerzõje kitér a reflektív õnértelmezés vagy a beszédmód és beszédaktus kérdéseire, valamint a „nagy versekre”. Sipos mondanivalóját meditatív és reflexív szellemi ívre fûzi a József Attila-i költészettel való összevetés, noha találnék utalást mások közt Babitsra és Kosztolányira, Simon Istvánra, Csoóri Sándorra, Nagy Lászlóra, Juhász Ferencre. Nem beszélve azokról a költõkrõl, írókrõl, akiket Báger a verscímbe vagy ajánlásába emelt, illetve címasszociációval szólított meg – így pl. Füst Milánt, Kálnoky Lászlót, Weöres Sándort stb. Ez a párhuzam azért is indokolt, mert az *Agora* ciklusban (a 2011-es *Mindent begombolsz* c. kötetbõl kiemelve) remekbe szabott *Óda*-parafrazist kapunk. Ezzel nemcsak József Attilát idézi meg, de a magyar és világgöltészet olyan reflektív szintézisét adja, amely – a klasszikus és modern babitsi, a Kaland és Rend Apollinaire-i vagy az intertextuális referenciákat alkalmazó és teremtõ posztmodern kérdésekre is válaszolva – egyúttal a legjobb sorsköltészeti mûveink közé emeli versét.

Eco „nyitott mű” elvét elfogadva, magam is vallom – kissé leegyszerűsítve most az elméletet –, hogy egyrészt minden új olvasatban ott vannak a korábbi olvasatok, másrészt, hogy a mű nem a megszületésével, hanem az értelmezésével fejeződik be, sőt, még akkor is nyitva maradhat, mert bármikor új értelmet kaphat bennünk és általunk a vers. – Vagy a költő által. Miként ez a *Napharang* esetében is történt, hiszen a korábbi művek új sorrendiségével új értelmezés született, verseit válogatva, s így egybeolvasva, Báger tudatosan formálta újra a világot, pontosabban, a (belső és külső) világról alkotott mondanivalóját élte és értelmezte újra. Azonban nem építette be szerves módon az utolsó korszakba a két megelőző kötetből kimaradt és az utolsó könyv (*Nézi, ahogy nézem*) óta született verseket: a címadó *Napharang* ciklussal (amelyhez hozzáolvashatók a kimaradtak) tulajdonképpen a válogatott Könyvbe foglalt új könyvét kapjuk. Ez tehát egyszerre válogatott-szerkesztett Könyv, amelyben benne van egy úgynevezett sorkötet, ami Báger szóhasználatában az önálló új kötetnek felel meg. Am új címet adott a *Találgatom, mit üzensz* (2016) és a *Nézi, ahogy nézem* (2017) kötetből válogatott munkáknak (*Szindbád-napló; Rajzó rejtjelek*), ez pedig azt is jelenti, hogy az újrendezés során változott a könyv tartalma, üzenete.

Tegyük is próbára ezt a sejtést a *Nézi, ahogy nézem* c. kötetnél, amit a Növekedés Könyvének neveztem korábban, és a növekedést elsősorban az organikus műveltség terminológiája szerint értelmeztem: belülről fakadó, jellemzően lassú folyamatról beszélve. A növekedés minden területen egyidejű, de nem ugyanolyan mértékű; az organikus egészből indul ki, hogy aztán a részekből megint egy újabb egészet („szöveget”) hozzon létre. A lírai én ciklikusan – a kötetben ciklusonként – közelít a megismeréshez, új és újabb köröket jár be, majd egyetlen pontra fókuszálva bomlik ki előtte a teljesség. A növekedésben nem annyira megváltoztatni, hanem megismerni szeretnénk a dolgokat (a végső dolgokat is), önmagunkkal kitölteni (illetve önmagunkban megélni) a létezést. Nem a test növekedik, hanem a szellem, nem az anyag, hanem az akarat, nem a költő, hanem a vers. A kezdetben való „Ige” (vers) a világ (költő általi) megértésének eszköze és formája ugyan, folyamatosan vissza kell térnie azonban önmagához, a megéréshez és a megértéshez. A megérkezések és az újraindulások ritmusa hozza létre a süllyedéssel kezdődő „növekedés” képzetét: a költő a verstől indul el, és végül oda érkezik vissza. A *Gránátalma* felől halad az *Új föld* irányába, tehát mintegy átvélve a teremtést, a teremtésből kitaszítottan keresve az összeegyeztethetetlennek tűnő elemekből (a gránátalma ezernyi apró magvából) az Egységet, a kerekiséget, a Mallarméi értelemben vett Költemény metafizikus létezőmélységét. Mint a könyv ismertetésében már megfogalmaztam: az *Új föld* c. záró vers mottója antropozófiai (a létezőként ismert dolgokon túla mutató Steineri) távlatokat nyit meg előttünk, ugyanis a „*per Spiritum Sanctum reviviscimus*” vezérgondolat előzménye az „*ex Deo nascimur – in Christo morimur*”. Istentől születünk, Krisztusban halunk meg, a Szentlélek által születünk újjá. A karácsonyi, húsvéti és pünködsdi gondolat összegződik, profanizált metafizikai üzenetében is: a földre születünk, a napba vágyakozunk, és kiteljesedünk a csillagokban. A nyitányban még azt állítja: „*Minden vers önön elérhetetlensége is*” – de a záróakkordban már a megérkezésről, az elérhetőségről szól: a vers végül megteremti a költőt. Ugyanez a gondolati ív pedig megmarad a *Rajzó rejtjelek*ké át szerkesztett változatban, s néhány cserétől eltekintve a versek sorrendje is ugyanaz: a *Gránátalmától* az *Új földig*; a helyükön maradnak a kulcsversek: pl. *Goethe, Vízió, Kísérlet, Gömb-mozaik, Jóslat, Vajas kenyér*, s a középponti státuszban álló öt tételes *Kantáta*.

Ha viszont megnézzük az első két költőkorszakot, érzékelhetjük, hogy ott egész másfajta újraszervezéssel van dolgunk. Az *Örök párbeszéd* egyetlen verse mellett két verssel reprezentált az *Iker-képek* (1998), hat verset ad a *Vízrajz* (1999) és hármat a *Magánterem*

(2000), hét verssel lép be a válogatásba a *Tűnő ajtó*k (2001), öt vers idézi meg az *Időtáv mollban* (2003) s négy a *Tükör éle* (2005) c. köteteket, két egyenlő (14–14 költeményből álló) ciklusban. Az eredeti megjelenés helyét csupán zárójelben közli a szerző (a tartalomjegyzékben), ami inkább csak a filológiai keresőmunkát könnyíti meg, de az új kompozíció szempontjából nincsen jelentősége. A cikluscímeknek és a versek sorrendiségének viszont már van. Az első a *Földrengésben*, a második a *Hold és föld között* címet kapta, az azonos című versek (a *Vízrajz* és az *Időtáv mollban* kötetekből) a ciklusokon belül csúcspozíciót foglalnak el, s mindkettő paradoxon- vagy oximoron-szerű képpel zárul: „a tető hajlott merülés”; „E senkiföldjén egészen vagyok.” A két ciklus jelentésviszonya is tudatosan komponált: a föld mélyéről, a körbezáró centrifuga-erőtől, a földön keresztül jutunk az égig vagy a hajnalig („Korán kelőknek megnyílik a tér”), ahol a „körben-járás” már nem okozat, hanem az ok és a cél maga.

A *Prológus* (a *Tűnő ajtó*k-ból) az első ciklus, az első korszak, de egyúttal az egész összegző kötet előhangja, a hetvenes-nyolcvanas évekre datálja a költő az önmagára ébredés folyamatát: a leszámolást a naivitásokkal, divatokkal és illúziókkal. Társadalmi és egyéni közérzet, környezeti motívumok és létezésmozzanatok, emlékek és reflexiók vagy tanulságok állnak egymás mellett, a körben-járás célja pedig (a naivitások és illúziók elvetésének ellenére) az elveszített Éden megtalálása. S a Könyvbe foglalt új Könyv, a *Napharang* két utolsó verse azt bizonyítja, hogy Báger megint valamilyen fraktálszerű egészet alkotott: minden részben ott van az egész, minden ok-okozati kapcsolatban áll egymással; az egyes kötetek (ciklusok) ugyanolyan zárt egészet alkotnak, mint maga a könyv.

A sok látszat elfödte a hiányt, s noha mindvégig ott van a tudatosulás (növekedés és kiteljesedés) szándéka, a könyv végén is újra kell kezdeni az utat: „... a kezdet visszahív / lenni újnak, egésznek” – írja a költő a *Zsoltárban*. Majd rögtön utána a záró versben (a *Virradat* címűben – ami szintén az újrakezdés idejére utal): „Hőfébér kanca toporog / az ébredők házána udvarán. // Szénszagú horkantása / arany füstként gomolyog. // A sűrű sörény száalai közt / Nap harangja izzik át.” Nyilvánvaló az első kötet négy sorosából vett kép- és jelzőazonosság (napraforgó, „sűrű”), s itt is megtörténik a fraktálkapcsolódás: hiába fölötta a „zúduló” madarak: ott van a „*Kiapadhatatlan hő a belső Napban*”, ekként tehát „*legyőzhetetlen [az] Élet*”.

Hold és Föld között „a bentről” még semmit nem tudunk, nem látunk, nem hallunk, nem érzünk, látszólag még a „váratlan jelzés” sem fordít ki a nyugalmlukból (*Misztérium*), ám hamar fölébred a késztetés, hogy őrtornyot kell állítanunk, figyelniünk kell a látszatok mögötti belső lényegre. A 2005–2015 közötti korszak első ciklusának *Órtorony* a címe, ez egyúttal a cikluszáró vers is a 2010-es *Élőadás* c. kötetből, s a költő az utolsó sorokban ars poeticai kulcsfogalmait sorolja föl: „az önkínzásig fenntartható éberség / múgond szől és kijavít a szellem / hogy tisztán lássuk magunk előtt / az összes kiutat”.

Jelzés értékű az éberség morál-egzisztenciális fogalomhasználata (mint pl. Hamvas Bélánál), a folyamatos készenlétre (a készenléthez való megújulásra) utalás a válságtudatból is eredeztethető, amely itt sem egyenlő a pesszimizmussal. Az éberség figyelmeztet, hogy az élet centrumában a halál, a halál centrumában az élet áll. Báger metafizikája nem „scientia sacra”, hanem *poetica sacra*, és az egység tudata ugyanolyan megrendíthetetlen, biztos szellemi alapokon nyugszik. S maradvá a hamvasi párhuzamnál: a *Karnevál* üzenete szervesül Báger Gusztáv költészetébe, miszerint a romlott létet csak a helyesen megválasztott életterv képes megjobbitani, az életterv pedig egyben üdvösségterv is, amely evangéliumi eszményre épül: Hamvas szerint „a megtestesülés tényével az ember az időbeli és az időfölötti keresztjének centrumába kerül”. Ez Báger lírájának egyik alappillére: az egész keresése, az egység helyreállítása – és a hit a magasabb rendű, a költészetet is irányító isteni törvényekben.

„*Látvány semmi, tudat szunnyad. / Bálnateste alig vészlik. / Belebullások félelmét / csillagbáló viszi égig*” – írja az *Éjjeli repülés* c. versében, egyértelmű utalásokkal a Pilinszky-féle metafizikus én-költészetre. Tehát a fizikai jelenségeken (a látszatokon és kényszereken, a sablonos jelentéstulajdonításokon) Báger Gusztáv értelmezésében is csak úgy lehet túllépni, ha az Én az egyetemes isteniben keresi önmagára ébredő határait vagy határtalanságát; s ebben az éberség-állapotban azonnal látható lesz minden dolog fonákja is. Ennek a hamis visszfénynek a megmutatása és „széttörése” adja meg ennek a költészetnek a sajátos melankolikus iróniáját, ahogy az *Egy látomás emléke* c. versében írja: „*Folyton vágyunk az emlékezésre. / Elszalasztott pillanatokot keresünk, hogy sírjunk.*”

Távlatok c. versében pedig (a második korszak második ciklusának záró verséről van szó a *Mondtam-e* c. 2013-as kötetből; amelynek utolsó sora – „*Dallammá alakítjuk a dilemmákat*” – az ünnepi reflexiókötet címadója) egyszerre fájdalmas önróniával és én-analízissel, valamint kollektív sorsiróniával (a személyest közüggé avató kritikával) mutatja be „jele néseit”. „*A föld halála után / jön majd a felhőkön lakás. / Mindenki egy bárányfelhőt kap, / és azt kell berendeznie szobának. / [...] / És a legbutább ember is / könnyedén eligazodik az Égben. / Igazából nem lesz butaság sem.*”

Ehhez az ironikus távlatához kapcsolódik a következő ciklus (*Lomb-alagút*) első verse, amelynek szerves része a cím. „*Az értelem próbálkozik // mintha emlékezne, / közben tudja, hogy ez a jelen, / nincs mit felhánytorgatni, / nincs mire emlékezni, / hatások vannak, / megnyilatkozások, / szavak, gondolatok, tettek, / egyik sem teljes, / mire megvalósul / egy cselekedet, / a függöny legördül, / kezdődik egy új felvonás, / még jó, ha nem egy új darab, / azután másik előadás, / vadonatúj díszlet, / az elme összekapcsolja / az évad dilemmáit, / két karmester egyszerre vezényel, / érzi, hogy valamit nem tud, / és tudja, hogy valamit érez.*”

Az a bizonyos létezésdilemma tehát nem más, mint a tudás és az érzés (vagy a sejtés) között feszülő ellentétes erő, s a „tudós” költő itt szembesül az ösztönös költővel, újra és újra éreztetve azt, hogy önmagát a versben kell megteremtenie, mert ez által tudja – ha nem is újrateremteni, de – megérteni a világot. Ehhez az ön-megteremtéshez a *Nézi, ahogy nézem* c. 2017-es könyvben jutott el Báger, de már a 2009-es *Hidegfrontban* is ott voltak az erre utaló tudatos jelek, így pl. az *Élet szelleme* c. versben (amely itt a *Lélegző kenyér* ciklusban olvasható). „*A lehelet ír. / Elképzелhetetlen, mennyire erős. / Hideg vonzza a jelet, mit az Ég küld. / [...] / Az éles kontúrok ragyognak.*”

Vagy *A tükör él* c. vers végén (a 2010-es *Élőadásból*): „*Megszólal bennem a Lét. / Élek.*” Ez ugyan már az élet és a létezés közötti egyenlőségjelet megszünteti, s az ars poetica tükör-szerep is újszövetségi távlatot kap, a sorrend azonban csak később változik. – A *Napharangban* már egyértelmű, hogy a költőben az Élet szólal meg, hogy arra figyelmeztessen: „*Létezem*”. Szakrális-transzcendens távlatok feszülnek az egzisztenciális csöndkeresések közé (a halhatatlan napharang is hallhatatlan); minden profán mögött föltáru a megszentelt. Még az abszurd, temetés utáni szeretkezésben is, mert: „*Elsőre valóban színészet a gyász*”(olvasható a *Próza* c. versben a *Mondtam-e?* kötetből); mert „*a döbbenet póza*” arra készlet, hogy egyszerre föltárualkozunk és elrejtőzzünk. Nemcsak az Én és a Világ, az érzékek és gondolatok, a kételyek és a kétséget oltó dallamok, a tárgyak és a kozmosz folytatnak egymással párbeszédet, de a férfi és nő dialógusa is ebbe a leltározó-meditatív, mágikus realista, a tárgyszerű láthatót a láthatatlan sejtéssel ötvöző sorba illeszkedik.

Báger Gusztáv a modern költészet minden lehetséges útját bejárta, hogy csak néhány ilyen irányt jelezzünk: a szójátéktól a nagy gondolati versig; a daltól, a zsoltáron keresztül, a szentenciáig és gnómáig; a haikutól a prózaversig; a parafrázistól az ars poeticaig. Tematikájában a közélettől a szerelemig, a hétköznapi jelenségektől a reflexiós távlatokig; illetve

az emlékezéstől a vízióig; vagy attitűdjét tekintve: az iróniától az etikáig; a jelzéstől a sum-
máig; az észleléstől a metafizikáig, az éntől a mindenségig. A verstől: a Versig. És amikor
azt hinnénk, hogy ma már mindent tisztán lát, kiderül: talán maga sem tudja, hogyan, miért
születik a vers. „Egy ideig úgy tűnt, prózaversként / klasszifikálódik a látható lét, / de közben
valami erő / rímbe szedte a teremtményeket” – olvassuk az *Erdő* c. költeményben (a *Napharang*
ciklusból-könyvből).

Mégis kiderül, hogy a Vers nem más, mint Katarzis. Mint Hamvasnál, akinél a krízisre
mindig a katarzis adja a megoldást, a válságra a *váltság* (a megváltás) felel, és Báger Gusztáv
a *Katarzis* c. vers első sorában Pál apostol szeretethimnuszát idézi meg újra, egészen saját-
osan: „Az időből a tükrök kihullnak.” Immár nem tükör által, talányokban, hanem „színről-
színre” látunk; majd a *Pünkösdi párbeszéddel* válaszol az előző kötet (*Nézi, ahogy nézem*) *Új*
föld c. versére is (ti., hogy a Szentlélek által születünk újjá): „Egy másik lét van ébredőben? /
Lelkünk lakója Ő?”

Igen, ez az a bizonyos „*kiapadhatatlan hő a belső Napban*”.

(Báger Gusztáv: *Napharang. Válogatott és új ver-
sek. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2018. 236
o. ISBN 978-615-5479-49-6*)

KELEMEN Judit

Búcsú Földy Ferencről

Életének 85. esztendejében, 2019. július 11-én elhunyt dr. Földy Ferenc, a „Pataki Képző” nyugalmazott főiskolai tanára, egykori főigazgatója, volt országgyűlési képviselő, a Magyar Comenius Társaság elnöke.

Személyesen 1988 őszén találkoztam vele először, amikor, Dobrik István tanszékvezető megkeresésére, állásinterjúra érkeztem a sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolára. Főigazgatóként kedvező benyomást gyakorolt rám, megnyugtató intézkedéseiről biztosított az általam felvetett, számomra fontos kérdésekben. Azóta sok víz folyt le a Bodrogon, s most főigazgatóként e szomorú aktualitás okán emlékezem egykori elődőmre.

Földy Ferenc egy borsodi kistelepülésen, Felsőkelecsényben született, 1935-ben. Általános iskolai tanulmányait követően a sárospataki középfokú tanítóképző intézet diákjaként került első alkalommal a nagy múltú iskolába, amelyet kitűnő eredménnyel végzett el. A sárospataki szellemi környezet eszméit és iránymutatásait vitte magával szülőfalujába, ahol a helyi kisiskola minden igazgatójaként 15 esztendőn át szervezte nem csupán az iskola, hanem a település mindennapjait, kulturális életét is: részt vállalt az új iskola építésében, harmóniumon kísérte a gyülekezet énekét, de az általános iskolai tanulmányok befejezését is szorgalmazta és segítette azoknál a szülőknél, akik ezt délutáni iskola formájában vállalták.

A továbbtanulás szükségessége és belső igénye okán Debrecenben pedagógia és pszichológia szakos diplomát szerzett, s ez megadta számára az egykori iskolájába való visszakérés lehetőségét: 1971-ben a Pataki Képző oktatói között üdvözölhette. Egyetemi szakdolgozata a sárospataki tanítóképzés történetét dolgozta fel.¹ 1972-ben ugyanitt, vagyis a Kossuth Lajos Tudományegyetemen bölcsészdoktori címet szerzett „Programozás feladatrendszerekkel az általános iskola részben osztott alsó tagozatos osztályaiban” címmel.² A tudományos fokozat megszerzése segítette abban, hogy a felsőoktatási ranglétrán előrehaladjon: 1982-ig docensként, ezt követően pedig nyugdíjba vonulásáig főiskolai tanárként, vagyis főiskolai „professzorként” dolgozott. Az oktató-nevelő munka mellett vezetői feladatok is megtalálták. Három esztendőn át főigazgató-helyettes, majd nyolc évig (1982–1990) főigazgatói pozícióban vitte előre szeretett iskolája ügyeit. Ezeken túl a szakmai közösségi életben is tevékenyen részt vett: másfél évtizedig volt a Magyar Pedagógiai Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának elnöke (1981–1996),³ 1981-től az Országos Választmány tagja, emellett az MTA Miskolci Területi Bizottsága Társadalomtudományi Szakbizottságának tagja. A Sárospatakon 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságnak alapító tagja, titkára, 2003-tól haláláig elnöke volt. 1980-tól 1988-ig szerkesztette a Képző által kiadott *Sárospata-*

ki *Pedagógiai Füzeteket*. Emellett 1986-tól haláláig a Magyar Comenius Társaság által megjelentetett *Bibliotheca Comeniana* c. kiadvány szerkesztői bizottságában való aktív közreműködés kapcsolódott nevéhez.

A felsőoktatásban megkívánt tudományos munka, publikálás terén kimagaslóan teljesített: 75. születésnapja alkalmából családja *Hivatásszeretet* címmel közreadta válogatott írásainak gyűjteményét, valamint addigi életművének teljes bibliográfiai összefoglalóját: a kötetben 167 tanulmány és közlemény felsorolása szerepel, szerkesztői munkája 22 bibliográfiai tétel, életrajzokkal, interjúkkal kapcsolatos írásaira 14, beszédeire és előadásaira hat tétel vonatkozik.

A Képzőhöz és a Társasághoz kapcsolódó kiadványok mellett tanulmányai jelentek meg a *Magyar Pszichológiai Szemlében*, a *Pedagógiai Szemlében*, a *Borsodi Szemlében*, a *Felsőoktatási Szemlében*, a *Borsodi Művelődésben*, a *Pedagógusképzésben*, az *Óvodai Nevelésben*, a *Módszertani Közleményekben*, továbbá a Miskolci Bölcsész Egyesület tanácskozásainak kiadványveiben. S az azóta eltelt tíz esztendő során gazdag életművét tovább gyarapította – elsősorban a Társaság tevékenységéhez, valamint évfordulós rendezvények visszaemlékezéseihez kapcsolódó írásaival.

A teljesség igénye nélkül néhány munkáját kiemelem sokoldalú publikációi közül.

A sárospataki tanítóképzés történetének áttekintése és folyamatos aktualizálása egyetemi szakdolgozati munkájától kezdve egész életét végigkísérte, hisz intézményvezetői pozíciójában megkerülhetetlen volt számára a „Pataki Képző” képviselői országos rendezvényeken és országos publikációs kötetekben.

A részben összevont alsó tagozatos osztályokban való differenciálás fontosságát és szükségességét hangsúlyozta egy 1975-ben publikált tanulmányában⁴ – napjaink pedagógiai törekvései is erőteljesen szorgalmazzák a differenciálást minden életkorban, minden iskolatípusban mind a tehetség gondozás, mind pedig a felzárkóztatás feladatait

szem előtt tartva. Az 1975-ben megfogalmazott gondolatok tehát – akkori jelentőségükön túlmutatva – általános megállapításként épültek be a 40 évvel későbbi pedagógiába.

A Sárospatakon négy esztendőt töltő, legnagyobb hatású könyveit is Sárospatakon író, nemzetközi elismertségnek örvendő teológus és pedagógus, Johannes Amos Comenius emléke előtt tiszteleg több írásában is, pl. *Comenius panszofikus iskolája Sárospatakon*,⁵ *Comenius természetszemlélete az Orbis Pictus tükrében*,⁶ *Egy nagy nevelőről két tételben: Comenius előtt tisztelegve*,⁷ vagy *415 éve született névadónk, Comenius*.⁸

Pszichológusként nem csupán az óvodás és kisiskolás korosztályra vonatkozó kérdések érdekelték, de az időskorúak lelki életének sajátosságaival is foglalkozott *Az idős emberek lelki életéről*⁹ c. írásában.

Szakmai közéleti tevékenysége mellett 1985–1990 között Sárospatak és környéke országgyűlési képviselője volt, a ma már „rendszerelváltó”-nak nevezett parlamentben. 1989 tavaszán több olyan javaslattal állt elő, amelyek rövidesen megvalósultak, s jelentősen hozzájárultak a magyarság jelképrendszerének méltó módon való kezeléséhez: „államiságunk legfőbb jelképe, a Szent Korona a jelenlegi őrizeti helyéről a Nemzeti Múzeumból kerüljön át a legfőbb államhatalmi testület működési helyére, a parlament épületébe!”, „A hagyományok továbbvitele a zászló kapcsán is kifejezhető. Kívánatos lenne, hogy a nemzeti zászlóra rákerüljön az ország címere, azzal az engedelménnyel, hogy a zászló használható az ország címere nélkül is.”; „Nem jelvény, mégis ezek kapcsán javaslom, iktassuk az alkotmányba Kölcsey Ferenc Himnuszát és Vörösmarty Mihály Szózatát, illetve ünnepi alkalmakkor történő kötelező használatát is. Eddig csak a szokásjog alapján tekintettük őket nemzeti értékeinknek. A nemzeti egység kialakítása és megőrzése szempontjából mindkettőnek felbecsülhetetlen nevelő értéke van.”¹⁰

Szót emelt egyebek közt a Hegyközben és Bodroghözben élőket ért veszteség, az

1976-ban és 1980-ban önkényesen és megalapozatlanul felszámolt bodrogi-hegyközi kisvasút visszaállításának ügyében,¹¹ de arra is volt alkalma, hogy országgyűlési képviselőként a felsőoktatás ügyét támogassa: 1990-ben szólalt fel a hajdúböszörményi és a soproni óvóképző főiskolák vezetőinek megkeresésére az intézmények önállóságának visszaállítása érdekében.¹²

Nyugdíjas évei alatt is aktívan követte egykori iskolája eseményeit. Rendszeresen tartott előadásokat a tanítóképzés történetéhez fűződő alkalmak során, a Magyar Comenius Társaság elnökeként pedig minden tanévzáró, oklevéltadó díszünnepélyen – ahogy ez történt néhány nappal halálát megelőzően is – a Társaság elismerő oklevelét és három kötetét nyújtotta át az arra érdemes friss diplomás tanítóknak.

Nem volna teljes a Földy Ferenc életútját bemutató emlékező írás az országos hatókörű Magyar Comenius Társaság munkájában betöltött szerepének méltatása nélkül. Földy Ferenc – imponáló életművével – örökre beírta magát a magyar neveléstörténet nagykönyvébe.

Váratlanul érte a halál. Az Eszterházy Károly Egyetem saját halottjaként tekint rá. A Sárospataki Comenius Campus valamennyi oktatója, dolgozója és hallgatója tisztelettel őrzi emlékét.

Jegyzetek

- 1 Földy Ferenc: Hivatásszeretet. Szerkesztette: Földy Ferencné Asztalos Adrienne. Operatív Program Kft., Sárospatak–Budapest, 2010. 186. o.
- 2 Uo.
- 3 Vö.: Földy Ferenc: A Magyar Pedagógiai Társaság Borsod-Abaúj-Zemplén megyei tagozata tevékenységének tapasztalata és feladatai. = Borsodi Művelődés, 11. évf. 1986. 9. szám
- 4 Földy Ferenc: Differenciált feladatrendszeres oktatás az általános iskolák részben összevont alsó tagozatos osztályaiban. = Módszertani Közlemények, 15. évf. 1975. 5. szám, 256–262. o.
- 5 Földy Ferenc: Comenius panszofikus iskolája Sárospatakon. In: Comenius és a magyar művelődés. Bibliotheca Comeniana V. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1994. 131–137. o.
- 6 Földy Ferenc: Comenius természetszemlélete az Orbis Pictus tükrében. In: Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Comeniana IX. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2002. 65–69. o.
- 7 Földy Ferenc: Egy nagy nevelőről két tételben: Comenius előtt tisztelegve. = Pedagógusok Lapja, 45. évf. 1989. 9. szám, 4. o.
- 8 Földy Ferenc: 415 éve született névadónk, Comenius. In: Comenius előtt és után. Bibliotheca Comeniana XIII. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2008. 27–31. o.
- 9 Földy Ferenc: Az idős emberek lelki életéről. = Borsodi Művelődés, 7. évf. 1982. 3. szám, 31–33. o.
- 10 Földy Ferenc: Magyarország alkotmány-szabályozási elvei az állampolgárok érdekezonosulása szempontjából c. országgyűlési felszólalása. In: Földy Ferenc: Hivatásszeretet, i. m. 160–164. o.
- 11 Földy Ferenc: A bodrogi és hegyközi kisvasút vonalának visszaállítása c. országgyűlési felszólalása. In: Földy Ferenc: Hivatásszeretet, i. m. 165–169. o.
- 12 Földy Ferenc: A hajdúböszörményi és a soproni óvóképző főiskolák önállóságának visszaállítása c. országgyűlési felszólalása. In: Földy Ferenc: Hivatásszeretet, i. m. 170–171. o.

D. MOLNÁR István

Egy magyarra lett Windisch-Graetz és Sárospatak

A Windisch-Graetz név, akár így, akár Windischgrätz formában írva nem cseng jól magyarul. Az osztrák hercegi családból való tábornagy, Alfred, miután leverte a prágai majd a bécsi forradalmat, 1848 őszén azt mondta: „Lázadókkal nem tárgyalok!” Hadseregarancsnokként elfoglalta Budát és Pestet, 13 kivégzést hajtatott végre, és a következő évi veresége után került a helyébe új fővezér. 1862-ben halt meg. Fia, Lajos József lovassági tábornok volt, felesége pedig a magyar Dessewffy Valéria grófnő. Egyik gyermekük, szintén Lajos (1882–1968) – aki utóbb feleségül vette Széchenyi Mária grófnőt – nagybirtokos, huszártiszt, 1918-ban a közéletmezésért felelős tárca nélküli miniszter volt. A Károlyi-kormány sikkasztással vádolta meg, de nem tartóztatták le. 1920–22 között az osztrákok által szabadságharcos múltja miatt nem kedvelt Sárospatak országgyűlési képviselője volt, s ott is élt. Horthy Miklós kormányzónak nem bocsátotta meg a magyar királlyá koronázott IV. Károly elűzését. 1926-ban a frankhamisítási per fővádlottjaként négy évre ítélték. A nemzetközi botránnyá dagadt bűncselekmény célja a magyar revizionista mozgalom finanszírozása volt, amelyről a magyar miniszterelnök is tudott. Az elítélt herceg végül 1928-ban kegyelmet kapott a kormányzótól, 1930-ban pedig rehabilitálták. Windisch-Graetz Lajos a harmincas években – egy internetes oldal szerint – a német Biztonsági Hivatal ügynöke lett, bár királypárti és kommuniz-

musellenes hírügynökséget működtetett. A második világháború idején végleg elhagyta a Bodrog parti várost. Argentínában, majd Franciaországban és Németországban, végül haláláig Ausztriában élt.

Szinte természetes, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány mindjárt 1945-ben a tiltott könyvek listájára tette *Küzdelseim* c. könyvét, amelyet 1920-ban magánkiadásban németül Berlinben, magyarul pedig Budapesten jelentetett meg. Mint Gali Máté szegedi történész írja a 2018-as kiadás utószavában, a könyv negatív szenzációvá vált. A magyar király 1918-ban még kormányalakítással is meg akarta bízni a herceget, egy osztrák szociáldemokrata politikus viszont becsületsértési pert indított ellene, és a rendőrség elkobozta visszaemlékezéseinek Bécsben fellelhető példányait. Az 1918–19-es, a magyarság számára tragikus kimenetelű és a dicstelen „Tanácsköztársaságba” torkolló „őszirózsás forradalom” vezéralakja, Károlyi Mihály, egyébként a hercegnek felesége révén rokona, rágalmazásért a berlini büntetőbírószágon pert indított ellene. Elérte, hogy a német főváros kiadója 1922-ben eltüntette a könyvesboltokból az összes példányt. Addigra persze az Egyesült Államokban angolul, a következő évben pedig Párizsban franciául napvilágot látott.

A Windisch-Graetz család az addigi osztrák tulajdonostól 1875-ben vásárolta meg a sárospataki uradalmat. Az ifjabb Lajos a helyi római katolikus plébánosnak

köszönhetően magyar nevelést kapott. Mint tüzér hadnagy szolgált szülővárosában, Krakkóban, küldetést teljesített az orosz-japán háború idején Kínában. Japánból Amerikába utazott, bejárta Afrikát is. 1908-ban kilépett a katonai szolgálatból, de még – saját kérésére – titkos hírszerző is volt Szerbiában. Visszavonult sárospataki birtokára, 1909-ben az ottani jogakadémián ismerkedett a magyar jogrenddel. Ebben az esztendőben, mint visszaemlékezéseinek II. fejezetéből kiderül, „Valaki” névvel Sárospatakon megjelent a *Néhány őszinte szó a katonai kérdések rendezéséről* c. tanulmánya. Részvénytársaságot alapított, borainak köszönhetően megalapozta vagyonát. Egyik vezére lett a Zemplén vármegyei közéletnek és az ottani gazdáknak. „Magyar politikát csináltam, (...) beszédekem mondtam

a delegációkban s a főrendiházban, amelyekkel kellemetlenül hangzóvá tettem nevemet Bécsben” – írta. Emiatt kegyvesztett lett Ferenc Ferdinánd trónörökösénél. Tisza István híve és Károlyi ádáz bírálója volt. A főrendiházban 1910-ben elmondott első beszédére így emlékszik: „(...) ha magyar sovinizmus nem lenne, akkor azt a monarchia érdekében ki kellett volna találni”.

Az európai török uralmat felszámoló Balkán-háborúban fegyverrel a kezében vett részt. A trónörökös meggyilkolásának híre Sárospatakon érte. A világháború kezdetén Szerbiában a Monarchia hadseregének tisztjeként – és ezt már a III. fejezetben írja – látta, hogy csapataik nem voltak készen a harcra. A visszaemlékezés-kötet egészére gondolva, indokolt önkritikát is gyakorolva állapította meg, „Hogy legelőször ők húzták

a rövidebbet – előre látható volt; van ugyan szűkebb társadalmi körömben egy közmondás, hogy a Windischgraetzek mindent jobban tudnak – ezúttal azonban tényleg jobban tudtam.” Tény, hogy saját politikai szerepének igen nagy jelentőséget tulajdonított.

A szerbiai hadjáratra így emlékszik: „Magam mellé vettem egy csapat ulánust és volt trombitásomat, Kovács Gáspár huszárkáplánt, aki újonckiképző volt a században és később Sárospatakon istállófiú.” Hogy mennyire törődött a hozzá közel álló, józan gondolkodású és bátor emberekkel, bizonyítja a következő részlet. „Hű Gáspárom tett mindannyiszor figyelmessé, ha egy-egy emberünk eltűnt (...) Emellett teljesen eltévedtünk. – *Ezt ugyan rosszul csinálta*, mondta Gáspár, *a tisztiek mindig okosabbak akarnak lenni.* (...) Nem telt bele fél óra, és Gáspár megtalálta a helyes utat.” Közvetlen viszonyokról tanúskodik a folytatás is: „– Mit tegyünk? – kérdem Gáspártól. – Áttörünk a szerbekén – válaszolta. – Azt tudom – de hogy? – Hát átlovagolunk (...) Kipillantunk az útra, egész utcahosszat szerb katonák táboroznak (...) Mit tegyünk? Gáspár most leszáll a lóról, nyugodtan kilép a kapun, mintha csak sétalovaglásra készülnék. Őt lépésre előre bocsát bennünket, aztán a legteljesebb lelki nyugalommal, mintha csak a gyakorlótéren volna, ismét lóra száll – jelt adok, és már galoppban lovagolunk az országúton.”

A herceg ezután az ukrajnai csatatérre került. Öldöklő harcról van szó, ezért, igazságérzetétől vezérelve, kíméletlen is tudott lenni. „Hús huszárral Jawora rutén falu felé lovagolok, amelynek parasztjai Turkát feldúlták és kifosztották. Számos meggyalázott asszony és leány panaszkodik. Összefogatom az öt főbűnöst, közülük a legöregebbet huszárjaimmal és Viktorral felakasztatom. Viktor és Gáspár lovászfiúk voltak sárospataki birtokomon. Félelem nélküli emberek, hozzám feltétlenül ragaszkodnak, egymásnak barátai, de azért késsel mennének egymásnak.”

A szerző a háború idején nem volt németbarát: „Mint Franciaországban, úgy lát-szik, itt is gyűlöltté teszik magukat a németek kíméletlen magatartásukkal.” Erre később más helyen is utal. Már lengyel többségű területen hónapok után találkozik feleségével, aki ott ápolónő. Amikor az orosz túlerővel szemben 1915-ben először elesik Przemysl erődje és 120 ezer katona, köztük sok magyar kerül fogságba, azt hitte, „már végre vége lesz az esztelen vérpazarlásnak”. Nemsokára ismét Szerbiában találjuk, majd Bulgáriában. 1916-ban ismét Szerbiában tudja meg, hogy a Zemplén megyei Homonnán, a mai szlovákiai Humennén képviselővé választották. A román hadüzenet után Erdélyben dicséri a magyar katonák harckészségét. Ismét szóba hozza hűséges pataki embereit: „Viktorból törzsörrmester lett, megkapta az ezüst és bronz vitézségi érmet, Gáspár boldog, hogy végre megint itt vagyok.”

A IV. fejezet a demokratikusan gondolkodó király politikájának dicsérete, akinek az volt a legfőbb vágya, hogy „a szerencsétlen háborúnak véget vessen”. 1917-ben „nagyon ügyesen szabadult meg a monarchia régi támaszaitól”, és „új, lehetőleg fiatal támaszokat keresett”. A szerző elismerése mégsem kritikátlan, mert helyteleníti például, hogy nem Andrassy Gyula, „a legkiemelkedőbb egyéniség” került a miniszterelnöki székbe. Windisch-Graetz a következő évben lett közéletvezető miniszter, de hamar elismerte, hogy nem volt igazán sikeres.

Azt már az *Előszóból* megtudjuk, hogy a szerző „az összeomlásnak szomorú történetét” kívánta elmondani. Tisztán látta, hogy „A forradalmat nem a népnek tömegei csinálták. Károlyiék és Kun Bélák zártkörű érdekszövetkezete könnyen csalhatta meg és vezethette félre Magyarország népét, mert éppen az úgynevezett *vezető osztályok* gyávasága, egyenletlensége és utolsó esetben minden alkalommal megnyilvánult behódolása, megalkuvása megghiúsított egy egészséges, céltudatos nemzeti politikát.” Ennek fényében nem meglepő, hogy a szerző az V. és VI. fejezetben

miként interpretálja a Monarchia végnapjait. Sajnálja, hogy az uralkodó a forradalmat előidéző Károlyival tárgyalt az új kormány megalakításáról. A külügyminiszter Svájcba küldte tárgyalni a Monarchiával kötendő béke lehetőségeiről. Antant diplomatákkal, tehát már feleslegesen, reménytelen helyzetben. 1919 márciusában az uralkodó ott telepedett le. A szerző elgondolkodtató véleménye, hogy „IV. Károlyt elárulták, megcsalták, cserbenhagyták akkor, midőn a Habsburg-ház sok száz éves uralma alatt egy Habsburg-házbeli magyar király talán legelőször jutott abba a helyzetbe, hogy Magyarországnak nagy és boldog jövőjét megalapozza!”

Az utolsó fejezet záró mondata az immár egy évszázaddal ezelőtt feltett kérdése: „Miként marad fenn Magyarország?” A *Csak azért is...* c. rövid, értékelő részletben ehhez hozzáfűzi, ami, sajnos, jelenünkben is időszerű: „S a győztes entente legsúlyosabb hibája is az volt, hogy *saját énjének* megtagadását követeli a leterített ellenféltől. A világ jövődéli képe nem rideg teoretikusok képzelme szerint alakul ki, hanem az államalkotó

népek egészséges ösztöne szerint. A győztes mindent megsemmisíthet, ami külsőség – a nemzeti öntudatot azonban, a faji sajtáságot, az ősök műveire hivatkozó büszkeséget, a rög szeretetét nem semmisítheti meg.” A kötet patetikus, de igaz mondattal zárul: „A nép egészséges érzületének kell vezetnie a magyar nemzeti újjáépítés nagy munkáját is – a világtörténelemben nem vész el erő, s az a tüneményes kar, szív és elme, amely évszázadok hányattatásain át, a végzet legsúlyosabb megpróbáltatásai közt is becsületet szerzett a magyar névnek, most is diadalmasan fogja romjaiból felépíteni ezt az országot... csak azért is!”

A szerzői életmű teljessége érdekében érdemes elolvasni 1957-es, a szabadságért harcoló uralkodóról írt, bécsi-müncheni kiadású, csak németül hozzáférhető *Ein Kaiser kämpft für die Freiheit* c. visszaemlékezését.

(*Windisch-Graetz Lajos herceg: Küzdelmeim. Szépművés – Athenaeum Kiadó. Budapest, 2018. 400 o. ISBN 978-615-566-212-6*)

A sárospataki Rákóczi vár udvara 1947-ben. (forrás: www.fortepan.hu)

Bán Frigyes filmrendező alkotói emlékei Sárospatakról, 1949–1950

Bán Frigyes: A sárospataki várban

Most jártam először Sárospatakon. Érthető kíváncsisággal közeledtem a híres pataki vár felé. Annyit tudtam róla, hogy nagyon régi, hiszen a XIII. századból származik, tudtam, hogy Pálóczyak, Perényiek rezideáltak benne, hogy Lorántffy Zsuzsanna révén a Rákócziak birtokába került, hogy urai voltak a Rákóczi Györgyök és Ferencek. Mert Györgyből is volt I. és II. és Ferencből is. II. Ferenc volt a nagy fejedelem.

Később, jóval később került a vár a Windischgrätz család birtokába és így került bele a régi, híres vár a hírhedt frankhamisítási per aktáiba és sajtóanyagába is.

Ma már nem vár, hanem – Otthon. A Művészi Alkotók Otthona. Nem háborúra készülnek falai között, nem politikai cselszövények színtere a vár, a pincebörtönében sem ül senki és a kaszakút sem nyeli el a darabokra szabdalta elítélteket. Nem fújnak riadót a kürtök, sem nyilak, sem robbanógolyók nem röpöködnék elő a lőrésékből. Nem robban semmi. Csend van, békés csend.

A 700 éves bástyatornyok, a 3-4 méteres falak őrzik ugyan a »dicső korok« emlékeit és regélnék is róluk annak, aki vallatja őket. Megvallom őszintén, nem kíváncsiskodtam túlzottan az ősi várrész pincéjében, a falhoz kovácsolt, fából faragott, szüette ősökkel sem barátkoztam hosszasan, mert én az ilyesmit nem nagyon szeretem.

A vár újabb részei a renaissance-, majd a barokk időkből (*sic!*) származnak, ezek már sokkal derűsebbek és kedvesebbek. Itt, ezekben rendezték be gondos kezek a Művészi Alkotók Otthonát.

A három szó tökéletesen kifejezi a szép és nemes célt, az intézmény rendeltetését. Egyenként is szépet, értékeset jelentenek. Szép a Művészet, szép az Alkotás és szép az Otthon. Az első az emberi szellem egyik legszebb, legértékesebb megnyilvánulása, a második az akarat és az erő gyönyörű eredménye, a harmadik pedig a nyugodt és gondnélküli lét kifejezője, amelyik egyben az első kettő megvalósulásának lehetőségét is jelenti.

Nem lehet tehát egyszerűen tudomásul venni azt, hogy van egy Művészi Alkotók Otthona. Sokkal nagyobb jelentőségű tény ez. Az Otthon fogalma a nyugodt és gondnélküli létet jelenti – és nem pusztán lakóhelyet –, az alkotáshoz pedig kell a nyugalom is, a gondnélküliség is. Ezt teremtette meg, ezt ajándékozta a népi demokrácia. Ezzel vált lehetővé, hogy azok is bekapcsolódjanak a művészi alkotók sorába, akik ezt a múltban támogatás híján, nyugalom és gondnélküliség híján soha nem teheték volna meg. Támogatás, segítség, védelem az Otthon azoknak, akik most bontogatják a szárnyaikat és akik a múltban ezek híján többnyire elkalóldtak. És megbecsülés az Otthon azoknak, akik alkotómunkásságukkal segítették odáig a fejlődést, hogy az Otthon megteremtése

lehetővé válják. Megbecsülés és ösztönzés. Ösztönzés a továbbiakra, a még jobbra, még szebbre, a még értékesebbre.

Írók, festők, költők, a zene művészei, a színjátszás és a film művészei élnek a falak között és emberirto, népnyzó, jobbágykínzó tervek agyalása helyett a kultúra és a világosság munkálásán és terjesztésén dolgoznak. Alkotnak, építenek, dolgoznak a Jelenen és építik a Jövőt, gondnélküliségben, nyugalomban, a népi demokrácia gondoskodásában.

Friss levegőt, új szemléletet visznek az ódon, öreg falak közé, szellemük megfitalítja, megújítja a vén köveket és így eltakarodnak onnan is a múlt dohos emlékei.

A sárospataki várban is meghalt a Múlt és ott is épül a Jövő.

Utószó

Bán Frigyes abaúji származású filmrendező, háromszoros Kossuth-díjas Érdemes és Kiváló Művész, az ötvenes-hatvanas évek filmművészetének meghatározó alkotója Kassán született 1902. június 19-én és Budapesten hunyt el 1969. szeptember 30-án. Halálának ötvenedik évfordulójára is emlékezünk az eredetileg 1950 januárjában megjelent cikkének közzétételével, amelyet a Magyar Művészeti Dolgozók Szakszervezetének havilapjában publikált, 1949-es sárospataki alkotói emlékeiről.¹ Az 1949 decemberétől megjelenő újság tipikus sztálinista propagandatermék volt, első időszakában szinte csak szovjet példák követésére hívott fel. Bán Frigyes cikke tematikailag ebben a sorban foglalt helyet. Ebből a szempontból tehát történelmi dokumentum.

Az 1947-től 1959-ig működő sárospataki művészotthon a Rákóczi vár 1945 utáni történetének jól dokumentált, bár még csak részben megírt fejezete.² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó intézmény az első években finn műfordító és fotóművész, volt pataki diák Rácz István igazgatása alatt szimbió-

zisban élt a népfőiskola utódszervezeteként létrejött Szabadművelődési Akadémiával és az éppen megnyílt Rákóczi Múzeummal. 1950 januárjától a VKM helyett a Népművelési Minisztérium lett az alkotóház gazdája, amelynek nevét Művészek Alkotó Otthonára változtatták. Az itt készült műalkotások – festmények, grafikák, szobrok – rendre szerepeltek a Magyar Képzőművészeti Kiállításokon.³ A képzőművészek mellett írókat, költőket, zeneművészeket, színházi és filmes alkotókat is fogadott a ház, a beutaltak névsorát a minisztérium állította össze. A tartózkodási időszakok két naptól egy hónapig terjedtek.⁴ Bán Frigyes 1949 végétől volt a Művészotthon lakója, amint azt december 26-án a vendégkönyvbe bejegyezte: „a Talpalatnyi föld 2. részének forgatása idején”.⁵ Az utalás első és legnagyobb sikerének, az 1948-ban készült *Talpalatnyi föld* utóbb *Felszabadult föld* címmel 1951-ben bemutatott folytatására vonatkozott.

Bán Frigyes eredetileg hadapródiskolát végzett. 1922-től eljegyezte magát a filmiparral, a Star és a Phönix filmgyárakban felvételvezető, vágó, asszisztens, forgatókönyvíró munkakörökben próbálta ki magát, de színházi szerepekben is feltűnt. Első játékfilmjét 1939-ben rendezte *Mátyás rendet csinál* címmel. Ezt követően öt év alatt további 13 filmet jegyzett, köztük 1941-ben a *Háry Jánost*.

A rendező művészetének – később sem meghaladott – csúcására 1948-ban, a *Talpalatnyi föld* című filmjével jutott fel, amely az államosított magyar filmgyártás első alkotása, s amely a filmkritikusok 1968-as ún. „budapesti tizenkettő” listáján is első helyre került. A meglehetősen sematikus folytatás, a *Felszabadult föld* iránt az akkori kultúrpolitika jellemző módon az első résznel is erőteljesebben kifejezte elismerését. Bár a rendezőt nem jutalmazták, Kossuth-díjat kapott a forgatókönyvért Szabó Pál, a díszletkért Pán József, a színészi alakításáért Görbe János. (Az ötvenes évek végéig a Kossuth-

díj egyszeri, adott teljesítmény elismerésére szolgált.)

Bán személyes elismeréseinek zöme az ötvenes évek „fénykorára” esik: a három Kossuth-díját és az Erdemes Művész címét 1950–1954 között gyűjtötte be. Az első Kossuth-díjat 1950-ben az *Úri muri*, a másodikat 1952-ben a *Tűzkeresztség*, a harmadikat 1954-ben a *Rákóczi hadnagya* rendezéséért kapta. Erdemes Művész 1952-ben lett. A három filmjéből a sematizmus korának egy-egy jellegzetes típusa köszön vissza. A Révai József-féle művészetpolitika a díjazásoknál ez idő tájt az irodalmi művek „haladó szellemű” interpretációit (mint pl. a Móricz-adaptáció), a szocializmus ideológiai erősítését szolgáló alkotásokat (mint pl. a tsz-szervezést feldolgozó Urbán Ernő-dráma), illetve a nemzeti múltat patetikusán ábrázoló filmeket (mint pl. a Rákóczi szabadságharc) preferálta.

Bán Frigyes jelentős alkotása a *Semmelweis* (1952). A *császár parancsára* (1956) témája a Martinovics-összeesküvés. 1957 után előbb irodalmi adaptációkat készített (*Szent Péter esernyője*, 1958; *Szegény gazdagok*, 1959 – ez volt az első magyar szélesvásznú film); majd a hatvanas években a vígjáték műfaja felé fordult. Kurrens társadalmi jelenségekre reflektáló szatirikus alkotásai (*Rangon alul*, 1960; *Felmegyek a miniszterhez*, 1961; *Nappény a jégen*, 1961; *A pénzcsináló*, 1964; *Kár a benzínért*, 1964; *Büdösvíz*, 1966) nagy közönségsikert arattak. Saját és mások filmjeiben epizodistaként is feltűnt – volt, hogy filmrendezőként magát alakította. 1966-ban Kiváló Művész kitüntetést kapott, három évre rá a magyar filmművészet közmegebecsülésnek örvendő alkotójaként hunyt el.⁶

(Közzéteszi és az utószót írta: Bolvári-Takács Gábor)

Jegyzetek

- 1 Bán Frigyes: A sárospataki várban = Művészeti Dolgozók Lapja, II. évf. 1. szám, 1950. január, 6. o.
- 2 Vö.: Vámosi Katalin: Volt egyszer egy Alkotóház 1947–1959. A sárospataki Alkotó Otthon 1947-től 1952-ig terjedő időszaka. In: Tamás Edit (szerk.): A 800 éves város, Patak. Sárospatak, 2004. 233–281. o.; valamint: Rácz István: A Semmi partján. Budapest, 1991.
- 3 Vámosi Katalin, i. m. 266. o.
- 4 Az 1948–52 között beutaltak névsorát lásd: uo. 251–264, 267–271. o.
- 5 Uo. 249. o.
- 6 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Filmművészet és kultúrpolitika a művészeti díjak tükrében 1948–1989. Budapest, 1998; Szalay Károly: Mai magyar filmvígjáték. Budapest, 1978; Szilágyi Gábor: Tűzkeresztség. A magyar játékfilm története 1945–1953. Budapest, 1992; Szilágyi Gábor: Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956. Budapest, 1994; Varga Balázs (felelős szerk.): Magyar filmográfia. Játékfilmek 1931–1997. Budapest, 1998; Veress József (szerk.): Magyar filmlexikon. Budapest, 2005. I. kötet, 52–53. o.

A Talpalatnyi föld című film plakátja

KOVÁCS Ilona

Az agrárreformer Fehér Lajos arcai és harcai

A 20. század második felének meghatározó hazai politikusai közül kevesen rendelkeznek életrajzi monográfiával. Pünkösti Árpád Rákosi Mátyásról publikált több kötetes életrajza visszhangtalan maradt.¹ Rajk Lászlóról szintén egy újságíró, az angol Duncan Shiels írt.² Az 1956-os forradalom vezéralakjai közül a rendszerváltozás után – érthető okból – viszonylag hamar önálló kötetet kapott Nagy Imre,³ Maléter Pál,⁴ Bibó István,⁵ majd Losonczy Géza⁶ és Kovács Béla,⁷ de a lendület kifulladás.

A Kádár-korszakkal a helyzet még rosszabb. Leghamarabb az értelmiség önreflexióis igénye hozott eredményt, bár a történet-szek ódzkodása miatt Aczél György pályáját is újságíró, Révész Sándor írta meg.⁸ Munkáját a szakmai közvélemény értékelte, de nem tekintették követendő példának, kivéve Huszár Tibor Kádár-életrajzát⁹ – a többi néma csend. Ezt törte meg a fiatal Papp István, Fehér Lajos-biográfiájával. Az időzítés nem véletlen: a megjelenés igazodott a politikus születési centenáriumához.

A könyv értékelésének elsődleges szempontja az agrártörténeti megközelítés. Az 1957 után általa felügyelt magyar mezőgazdaság 1960-as évek közepétől a '80-as évekig tartó sikertörténetre válaszul nemzetközi tényezők és hazai reformfolyamatok, földrajzi adottságok és rátermett vezetők együttesen eredményezték. A témát annak idején apologikusan, de adatszerűen megírta Csizmadia Ernő.¹⁰ Történetesként nemrég feldol-

gozta Varga Zsuzsanna.¹¹ Az agráriumnak a korabeli körülményekhez képest szinte optimális működéséhez a politikai és szakmai vezetők konszenzusteremtő készsége nagyban hozzájárult. Voltak közöttük magas szintű agrárlobbisták (Fehér Lajos, Losonczi Pál, Nyers Rezső), tudományos karriert is abszolváló csúcsetvezetők (Csizmadia Ernő, Dimény Imre, Erdei Ferenc, Romány Pál), ágazati szakpolitikusok (Keserű János, Márton János, Soós Gábor, Vánca Jenő) és közvetlen termelésirányítók (Burgert Róbert, Szabó István). A legtöbbjük életútja megírva, visszaemlékezésként vagy interjú formájában elolvasható.¹² Ehhez a listához csatlakozik a most megjelent kötet.

Aligha szükséges magyarázni: a hiányzó biográfiákat nem pótolják a visszaemlékezések és életút-interjúk. A kívülálló történészi és/vagy szociológusi szemlélet ugyanis többet képes megvilágítani a politikus tevékenységének mozgatórugóiból, mint a mégoly tárgyilagosságra törekvő, de végül szükségképpen öngazolásba hajló memoár.¹³ A most ismert kötet szerzője éppen ezért tartotta fontosnak a témáját historiográfiai áttekintéssel indítani, figyelembe véve, hogy Fehér Lajos az 1945 előtti időkre vonatkozó visszaemlékezéseit még életében publikálta.¹⁴

A mostani könyvből azonban nem csupán az agrárpolitikusai portré, hanem az 1956 végén hatalomra került legfelső pártvezetés egyéb szempontból is meghatározó személyiségének arcképe tűnik elő. Fehér pályá-

íve tipikusan kádári: a kompromisszumokért munkatársait feláldozni (értsd: a saját szempontjából „megvédeni”, illetve „túlélés biztosítani”) kész Kádár 1974–75-re bele nyugodott a gazdasági reform emblemikus alakja, Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes félreállításába. A „mi lett volna, ha” kérdés igenis föltehető: ha Fehér megéri a '80-as évek végét, Nyershez hasonlóan bizonyára őt is rehabilitálják és a csúcson éli át a „létező szocializmus” bukását.

A paraszti származású Fehér Lajos (1917–1981) szülővárosában, Szeghalmon végezte alsó- és középfokú iskoláit (innen indult Tildy Zoltán is). Itt sajátította el a református valláserkölcös alapjait, a munka megbecsülését, a népi származás fontosságát. Eszmei fejlődési útja a protestáns etika és a kommunista hit metszéspontjában jelölhető ki. A kötet alcímében szereplő „népi kommunista” jelzőt a szerző kellően megindokolja (371. o.). Érettségi után a debreceni egyetemre és a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetébe (ez két külön jogviszonyt jelentett) iratkozott be, latin-történelem szakra. 1940 nyarán államvizsgázott, majd pedagógiai gyakorló éve leteltével 1941 januárjában letette a tanári vizsgát. Az újságírói hivatásban látta jövőjét, így 1943-ig elvégezte a sajtókamara hat féléves Sajtófőiskolai Tanfolyamát. 1941-től folyamatosan dolgozott a *Szabad Szó*, a *Tiszántúl* és a *Kis Újság* szerkesztőségeiben. Ekkor kezdett agrárpolitikai témákkal foglalkozni.

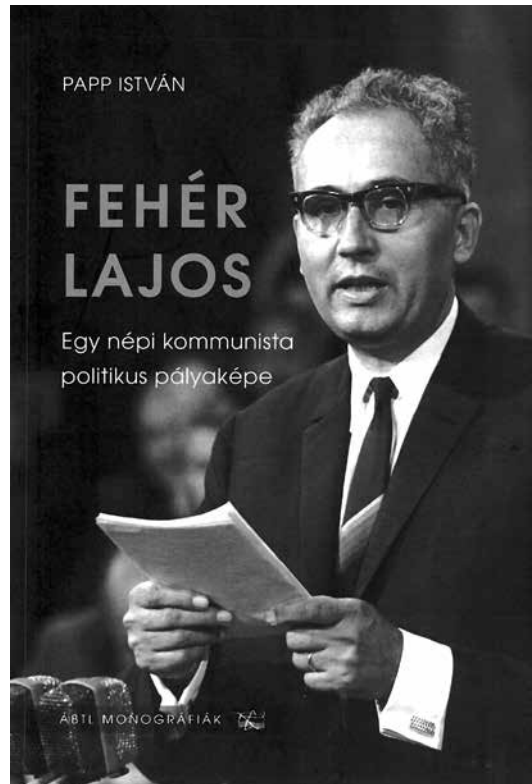
Fehér Debrecenben vált kommunistává a paraszti gyökerek (az otthoni háttere az agrárszocialista régió), a baloldali szervezetek (Márciusi Front), a nemzetközi népfrontpolitika meghirdetése és a népi mozgalom hatására. Az illegális Kommunista Magyarországi Pártja 1942 decemberében vette föl tagjai közé. A német megszállás után az antifasiszta katonai ellenállásban vállalt szerepet: partizáncsoportokat irányított, de ő maga közvetlenül nem hajtott végre akciót.

Az 1945 és 1956 közötti időszakban sokféle poszton helyt állt, ezek változásai

részben saját addigi tapasztalataival, részben a politikai inga kilengéseivel függtek össze. Előbb Péter Gábor helyettese a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályán, majd a pártközpont falvakkal foglalkozó munkatársa, Nagy Imre irányítása alatt. Innen a parasztság megnyeréséért harcoló *Szabad Föld* felelős szerkesztői székébe vezetett az útja. E pozíciójában 1953-tól a Nagy Imre-kormány és az „új szakasz” politikájának támogatója. Ennek eredményeként 1954-ben előbb a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) póttagjává választották, majd áthelyezték a központi pártlap, a *Szabad Nép* szerkesztőbizottságába. Az 1955-ös visszarendezés értelemszerűen őt is érintette: a Fonyódtól és Balatonfenyvestől délre elterülő Balatonnagyberekre Állami Gazdaság élére száműzték.

A politika élvonalában 1956 októberében bukkant föl ismét: a KV póttagjaként részt vett a szinte folyamatosan ülésező testület munkájában, sőt október 28-án tagja lett az MDP Katonai Bizottságának. Ebbéli ténykedésének sok pontját a források hiánya, illetve ellentmondásai miatt ugyanúgy homály fedi, mint az 1944. szeptemberi hasonló pártmegebízásának körülményeit.

Ennél jóval világosabb a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) újjászervezésében betöltött szerepe. Ismét része a „genezisnek”, mint 1945 után. Kádár feltétlen híveként tagja lett a Politikai Bizottság (PB) funkcióját betöltő ideiglenes intézőbizottságnak, megbízták az 1956 novemberében indult új pártnapilap, a *Népszabadság* főszerkesztésével. Itt azonban hamarosan belebukott a szerkesztőség sztrájkjába, jóllehet ő maga nem osztotta a lázadó újságírók nézeteit. Szénkormánybiztosnak nevezték ki, majd e tőle távol eső feladatkört 1957 tavaszán a Központi Bizottság (KB) mezőgazdasági osztályvezetői posztjára cserélte. Fehér ezzel visszatért természetesen közegébe, s innentől 1974-ig a hazai agrárpolitika fokozatosan megerősödő és egyre

nagyobb tekintélyre szert tevő irányítójának számított.

Az 1957–60 közötti periódus a magyar mezőgazdaság fejlődésében ellentmondásos időszak, a kísérletezések kora. A MSZMP az 1959 végén tartott pártkongresszusig folyamatosan napirenden tartotta az agrárkérdést. Már az 1957-es pártértekezletet követő hónapban közzétették az MSZMP agrárpolitikájának téziseit, ezt követte augusztus közepén a KB Titkárságának határozata a termelőszövetkezetek politikai, gazdasági és szervezeti megszilárdításáról, illetve augusztus végén a PB határozata a földművesszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről. Az év végén a KB határozatot hozott a felvásárlási rendszer javításáról. 1958 márciusában az állami gazdaságok helyzetéről PB-határozat, áprilisban a falusi politikai munka javításáról KB-határozat, decemberben a párt agrárpolitikájáról és a

tsz-mozgalom továbbfejlesztéséről szintén KB-határozat született. 1959 októberében a KB ismét foglalkozott a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésével.¹⁵ E dokumentumok – és az ezek nyomán született jogszabályok – megalapozásában Fehér Lajos fontos szerepet játszott.

A KB 1958. decemberi ülésén az agrárpolitikáról hozott határozat tartalmazott egy „szigorúan bizalmas” jelzéssel ellátott fejezetet, amelyet nem tettek közzé. Ebben Dögei Imre földművelésügyi minisztert baloldali szektás, Fehér Lajost jobboldali elhajlóként aposztrofálták. (Az előbbi hibája annak el nem ismerése, hogy az egyéni gazdálkodó parasztságnak tett engedmények nem taktikai, hanem stratégiai kérdések, az utóbbi hibája pedig a kapitalista tendenciák erősödésének lebecsülése.) Az ülésen Fehér elfogadta, Dögei visszautasította a bírálatot.¹⁶ Fehér – akire a pártvezetésben sokan Nagy Imre

egyetlen „túlélő” munkatársaként tekintettek – az önkritikája után megerősödött és az MSZMP VII. kongresszusán, 1959-ben, a KB mezőgazdasággal foglalkozó titkárává választották.

Fehér a felügyeleti területén megkérdőjelezhetetlen tekintélyre tett szert. Előbb a tévesztés befejezésében (azaz a „szocializmus alapjainak lerakásában”), utóbb a háztáji gazdaság és a vállalati reform, egyáltalán az új gazdasági mechanizmus bevezetése mögött – más politikusokkal együtt – előkelő helyen állt. 1962-től – a kollektivizálás befejezésétől – miniszterelnök-helyettesként felügyelte az agráriumot. Az igazi „csapata” 1966–67-re állt fel. Az MSZMP KB 1966 májusában tárgyalta meg és fogadta el a gazdasági mechanizmus reformjára vonatkozó, történelmi jelentőségű irányelveket és határozatát. A folyamat az MSZMP 1966. őszi IX. kongresszusának határozatában kapott véglegesen zöld utat. Ennek nyomán az országgyűlés 1967. április 14-ei alakuló ülésén teljes körű személycserére került sor: Dobi István helyett az addigi földművelésügyi minisztert, Losonczy Pált az Elnöki Tanács elnökévé (azaz államfővé), Kállai Gyula helyett a reformszellemű Fock Jenőt a minisztertanács elnökévé választották. A kormányban Fehér Lajos elnökhelyettes maradt, mellette ugyanilyen posztot kapott Ajtai Miklós addigi tervhivatali elnök és Timár Mátyás addigi pénzügyminiszter. A reform hívének tekinthető az új pénzügyminiszter, Vályi Péter, valamint Dimény Imre, aki a földművelésügyi és az élelmezésügyi tárcák, valamint az Országos Erdészeti Főigazgatóság egyesítésével megalakult új Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium élére került.

A recenzióink bevezetőjében említett agrárszakemberek, mint lobbis csoport, a 60-as évektől gyakran kiérdemelték a „Fehér gárdisták” jelzőt, utalva az érdekérvényesítésben élenjáró Fehér Lajos ernyőszerépére, aki miniszterelnök-helyettesként más tárcák fölött rendkívül széles felügyeleti jogkörrel bírt. A szerző ennek külön fejezetet szentelt, így

csak azt említjük meg, ami kimaradt belőle: hozzá tartoztak a várossá nyilvánítási ügyek (pl. ő jegyezte Sárospatak 1968-as előterjesztését).

Fehér és vezetőtársai irányítása alatt a magyar mezőgazdaság nemzetközi viszonylatban versenyképes sikertörténetté vált. Ahogy a szerző bemutatja: 1975-ben Kanada, Ausztrália és Dánia mögött negyedik helyen álltunk az egy főre jutó gabonatermelésben, 1985-re már csak Kanada maradt előttünk. A hústermelésben ugyanez a teljesítmény 1975-ben a harmadik helyre volt elegendő (Dánia és Ausztrália után), 1985-re Hollandia is elénk került (340. o.).

Fehér Lajos 1974-es félreállítására közvetlen kapcsolatban állt a gazdasági reform lefélékezésével és a reformerők visszaszorulásával. Az első jelet az 1972. novemberi KB-ülés határozatában fedezhetjük fel. A pártvezetés konzervatív szárnya (Biszkú Béla, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán, Németh Károly, Pullai Árpád) a szovjet pártvezetés támogatásával, a „munkásosztály védelmének” frazeológiájával ideológiai ellentámadást hajtott végre. A KB kimondta a tervezés erősítését, a „nyereség-bér” kapcsolat megszüntetését az energiaszektorban, a kötelező szerződéses bérek bevezetését, a legnagyobb 40-50 állami vállalat külön kezelését.¹⁷ A reformerők 1974-ben vereséget szenvedtek, de Kádár – taktikai okokból – nem egyszerre hajtotta végre a személycseréket. 1974 márciusában felmentették KB-titkár tisztéből Aczél Györgyöt és Nyers Rezsőt (betegsége miatt Komócsint is), és nyugdíjazták Ajtai Miklós és Fehér Lajos miniszterelnök-helyetteseket. 1975 májusában megvált kormányfői posztjától Fock Jenő, miniszterelnök-helyettesi tisztségétől Timár Mátyás. Ekkor állt föl a mezőgazdasági tárcát vezető Dimény Imre is. Fehér és Nyers az 1975. márciusi XI. pártkongresszuson a Politikai Bizottságból is kimaradtak. A XI. kongresszus utáni első KB-ülésen, 1975. március 22-én, amikor a PB megválasztására került sor, Kádár a következőket mondta: „Szeretnék még a

személyi dolgokhoz visszatérni két mondat erejéig, hogy mindenféle félreértéseket elkerülhessünk. A KB tagjai között most van három elvtárs, Fehér Lajos, Kállai Gyula és Nyers Rezső elvtársak, akik ezidáig a PB tagjai voltak és most nem lettek azok. Itt szeretném megmondani, hogy a három megnevezett elvtársat becsületes embereknek tartjuk, szándékaikban az ügyet kívánják szolgálni, kommunistáknak, elvtársaknak tekintjük őket és a jövőben is számítunk munkájukra a KB testületében.”¹⁸

Kommunista frazeológia vagy kádári humanpolitika? A válasz Fehér szempontjából lényegében mindegy: mint halottnak a csók. A döntést élete végéig nem tudta megemészteni. A hatalma teljében is józanul gondolkodó, de rendkívül szuggesztív, a saját igazában hajthatatlanul hívő, munkatársaiért kiálló Fehér Lajosnak a haláláig egyetlen társadalmi megbízása maradt, a Partizánszövetség elnöki széke, amelyet még 1958-ban foglalt el.

A kötet időbeli vonalvezetése világos, a fontosabb csomópontok vagy történelmi szituációk önálló fejezetbe foglalása indokolt. Bőséges a jegyzetapparátus, a szerző számos levéltári anyagot, kéziratot és publikált forrást használt. Ha valamit kifogásolhatunk, akkor az csupán néhány stilisztikai megjegyzés. Némi naivitást tükröz a következő mondat: „Fehér Lajos számára véget ért az illegális korszaka, és egy komoly politikai tőkével rendelkező párt tagjaként bátran nézhetett a jövőbe.” (88. o.) Véleményünk szerint 1945 elején a szétlőtt fővárosban, bizonytalan egzisztenciális körülmények között senki sem szemléldöhetett így. Azt a tényt, hogy Dimény Imre a nagydoktori védésére meghívót küldött Fehérnek, túlzásnak tartjuk „még ennél is többet mond a két férfi barátságáról” jelzővel illetni (307. o.). Fehér Lajos Radó Sándor akadémiai taggá választása ügyében tett, egyébként sikertelen kezdeményezése sem „ritka tanúságtétel a politikai hatalom direkt beavatkozásáról” (348. o.), hiszen Aczél Györgynél és másoknál az ilyesmi mindennapos esemény volt. S

végül több helyen előforduló stilisztikai hiba a dupla tagadás: a „bár” kezdetű mondatokban ugyanis a második mellékmondatot nem kell „de” szóval kezdeni.

Mindezekről függetlenül Papp István jó forráskritikai érzékkel, az egymásnak olykor ellentmondó olvasatok pontos összevetésével vezeti végig az olvasót Fehér Lajos életútján. Következésképpen alapos, néhány helyen módszertani szempontból is példaértékű (pl. a Losonczy Géza és Gimes Miklós biográfiák összevetése a 106. oldalon, vagy az 1956. októberi események bizonytalansága és forráshiánya kapcsán a történész tehetetlenségének beismerése a 157–165. oldalakon). Kellően árnyalt a *Népszabadság*-sztrájk értékelése (180–184. o.) és jól veszi észre Fehér 1969-es politikai akadémiai előadásának az államszocialista rendszer alapjait kritizáló elemeit (336–337. o.). Munkája körültekintő, mértéktartó, szakszerű és olvasmányos. Bárcsak követnék a példáját minél többen, más történelmi személyekről.

(Papp István: Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi levéltára – Kronosz Kiadó, Budapest–Pécs, 2017. 446 o. ISBN 978-963-467-014-8)

Jegyzetek

- 1 Pünkösti Árpád: Rákosi a hatalomért 1945–1948. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992; Uő: Rákosi a csúcson 1948–1953. Magyar Könyvklub, Budapest, 1996; Uő: Rákosi bukása, száműzetése és halála 1953–1971. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- 2 Duncan Shiels: A Rajk fivérek. Vince Kiadó, Budapest, 2007.
- 3 Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. Első kötet. 1896–1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996; Uő: Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1999.
- 4 Horváth Miklós: Maléter Pál. Osiris-Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1995.
- 5 Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. Válogatta és összeállította: Huszár Tibor. 1956-os Intézet – Osiris-Századvég Kiadó, Budapest, 1995.

6 Kóvér György: Losonczy Géza 1917–1957. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.

7 Palasik Mária: Kovács Béla 1908–1959. Occidental Press, Budapest, 2002.

8 Révész Sándor: Aczél és korunk. Sík Kiadó, Budapest, 1997.

9 Huszár Tibor: Kádár János politikai életrajza. Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó, 1. kötet: 2001, 2. kötet: 2003.

10 Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

11 Varga Zsuzsanna: Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.

12 Lásd: Bolvári-Takács Gábor: Eszme és föld. Vázlatpontok Losonczi Pál agrárpolitikusi portréjához = Zempléni Múzsza, VI. évf. 2006. 2. szám; Uő: Csendben a csúcson. Vázlatpontok Losonczi Pál államfői portréjához = Zempléni Múzsza, VIII. évf. 2008. 3. szám; Huszár Tibor: Beszélgetések Nyers Rezsővel. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004; Göröngyös út. Dimény Imre életútja. Szerkesztette: Varga Zsuzsanna. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017; Huszár Tibor: Erdei Ferenc 1910–1971. Politikai életrajz. Corvina Kiadó, Budapest, 2012; Keserű János: Parasztsorsfordítók között. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007; Vánca Jenő: Őt évtized a mezőgazdaság szolgálatában. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2010; Schlett András: Sziget a szárazföldön. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között. Szent István Társulat, Budapest, 2007; Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig. Szerkesztette: Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2012.

13 Lásd ehhez: Éles Csaba: A megélt és megírt múlt. Emlékiratok, önéletrajzok, vallomások. Napút-füzetek 2. Napkút Kiadó, Budapest, é. n.; Pataki Ferenc: Önéletrajzi emlékezet – önismeret – önéletírás = Pszichológia, 26. évf. 2006. 2. szám, 97–151. o.; Uő: Az önéletírás pszichológiája = Pszichológia, 27. évf. 2007. 1. szám, 3–68. o.

14 Fehér Lajos: Így történt. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979.

15 A felsorolt dokumentumokat tartalmazza: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Szerkesztette: Feles Györgyné. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.

16 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei. Szerkesztette: S. Kosztricz Anna – Némethné Vágyi Karola – Simon István – Soós László. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1999. 917–920. o.

17 A Központi Bizottság állásfoglalása a X. kongresszus határozatainak végrehajtásáról és a tennivalókról. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Szerkesztette: Vass Henrik. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 376–379. o. A határozat nyomán hamarosan megszületett a népgazdasági tervezésről szóló 1972. évi VII. törvény, valamint az Állami Tervbizottság létesítéséről szóló 1023/1973. (VI.30.) MT. számú határozat.

18 Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei, III. kötet 1971–1980. Összeállította: Németh Jánosné. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2000. 27–28. o.

Nyikita Hruscsov, Kádár János és más politikusok 1964. április 4-én, Budapesten, a felvonulási dísztribünről távozóban. A lépcső tetején Fehér Lajos hátrasimítja a haját. (forrás: www.fortepan.hu)

KOVÁCS Ilona

Múltbeli látomások

Marczi Mariann új lemeze

Marczi Mariann immár második lemezét adta ki az Odradek Records amerikai kiadó. Hasonlóan a *Splinters* (Szálkák) alcímet viselő elsőhöz – amelyen 20. századi magyar zeneszerzők (Bartók, Kodály, Lajtha, Ligeti, Kurtág, Jeney, Csapó) rövidebb lélegzetű zongoraművei hallhatók (*s amelyet lapunk 2014/1. számában ismertettünk – a szerk.*) – a *Past Visions* (Múltbeli látomások) címmel illetett korongon is többségében néhány perces karakterdarabokból épül fel a cd programja.

Ezúttal a 19. század romantikus zongoradarabjai felé fordult a művésznő figyelme: a kora romantikát Franz Schubert, az érett romantikát pedig Robert Schumann művei képviselik. Mindkét zeneszerző nagymestere volt a zongorára írt karakterdarabnak, a korszak egyik meghatározó, jellegzetes műfajának. Schumann alkotói pályájának első évtizedében (1830–40 között) csaknem kizárólag zongorára komponált, e művek legtöbbször pedig a hangszer irodalmát gazdagító karakterdarab. A ránk maradt Schubert-ábrázolások közül is jónéhány a zongora mellett ülvé ábrázolja a bécsi mestert, vélhetően a karakterdarabok egy alfajával, táncdarabokkal szórakoztatva a körülötte ülőket. Az, hogy a zongorára írt zsánerképek és a hangszer virágkora éppen a romantika időszakára esett és ebben az időszakban teljesedett ki, egyáltalán nem a véletlen műve. Sok más ok mellett a zongora népszerűségét az segítette elő, hogy ekkoriban a művelődni kívánó ifjú

polgárkisasszonyok neveltetéséhez hozzátartozott a zongorajáték elsajátítása, az instrumentum ezért (is) szinte minden tehetősebb polgári család szalonjában kötelező „bútor-darab” volt. Ez pedig magával hozta, hogy a komponisták minél több tetszetős művet komponáljanak az egyre növekvő igények kielégítésére. A karakterdarabok műfaja praktikusnak bizonyult, hiszen általában egy-egy hangulatot, lelkiállapotot ragadnak meg, nagyrészüket könnyen játszható, sok esetben pedig a korban divatos táncműveket követik.

A lemezen a két fentebb említett szerző viszonylag kevésbé ismert és játszott művei hallhatók. A nyitó Schubert-darabok, a *Hat moments musicaux* (op. 94, D. 780 – 1823–28) közül például csak a harmadikat, az oroszos asszociációkat keltő (többek szerint pedig inkább magyaros motivikájú) f-mollt szokták játszani. Szinte teljesen ismeretlen az Anselm Hüttenbrenner témájára komponált *Tizenhárom variáció* (D. 576 – 1817) is, amelyet Schubert húsz éves korában írt meg, a hozzá hasonlóan szintén Antonio Salierinél zeneelméletet tanult barátja vonósnégyesének témáját felhasználva. Szintén nem gyakori a koncerttermekben az a tizenkét grazi keringő (*Grätzer Walzer* op. 91, D. 924 – 1827–28), amelyek a Schubert halála előtt egy évvel tett grazi kirándulás hangulatait őrzik.

Schumann *Waldszenen* (Erdei jelenetek, op. 82 – 1848–49) című alkotásának talán

még az előbbieknél is sanyarúbb sors jutott: amellet, hogy ezt a sorozatot még manapság is ignorálják az előadók, ráadásul – talán csak a merész harmóniafüzésű *Madár mint próféta* című tétel kivételével – zenei értékeit is kétségbe vonják, és az alkotói fantázia jelentős hanyatlásának nehezen védhető címkéjét ragasztották rá.

Marczi Mariann műsorválasztásának és interpretálásának egyik nagy értéke éppen az, hogy „rehabilitálja” ezeket a kompozíciókat, és játékaival meggyőzően mutat rá arra, hogy ha olykor mindössze csak kétsoros miniatűr egy-egy Schubert-kompozíció (mint például a 2., 3. és 5. grazi keringő), akkor is lehetnek értékes, figyelmet érdemlő gyöngyszemei a zeneszerzői életműnek. A művésznő számtalanszor elkápráztatja a hallgatót dinamikai palettájának gazdagságával, különösen a pianók érzékeny megszólaltatásával. Például az első „Zenei pillanat” harmadik sorában, mikor két ütem alatt halkítja le a hangzást pianóról olyan halk pianissimóra, hogy szinte sutogó játékaival a hangszeren. Kiemelkedő e sorozat negyedik darabjának tolmácsolása is, ami

barokk mintákat követve mintha romantikus kétszólamú invenció lenne. Itt a két kéz kiegyensúlyozottságára, az egymástól független életet élő szólamok vezetésére, a világos billentésre és a kissé nosztalgikus barokkos hangulat megidézésre figyelhetünk fel. Tetszett, hogy az előadó komolyan veszi a zeneszerzők által kiírt ismétlőjeleket, és ahol kell, mindenütt lelkiismeretesen ismételi. Elismerésre méltó az is, hogy a Schumann-sorozat darabjaiban legalább annyi különböző karakter jelenik meg a művésznő ujjai alatt, ahány darab alkotja a sorozatot, néha azonban a kilenc zenei kép egyik-másikjában még árnyalatnyi belső hangulatváltásoknak is örülhetünk. A szép pillanatok felsorolását hosszan lehetne folytatni, ám a leghasznosabb, ha mindenki maga éli meg azokat. Aki tehát Schubert és Schumann kevésbé játszott műveit szeretné felfedezni és megismerni – értő előadásban, az mindenképpen szerezze be Marczi Mariann legújabb lemezét.

(*Marczi Mariann: Past Visions. Odradek Records, USA, 2018. ODRCD371*)

TURI Gábor

Diákévekről – egykor és ma

Kamaszkorom legszebb hava

Úgy voltam akkoriban, mint a legtöbb velem egykorú: feszítő félenkségemet palástolva magabiztos öntudat látszatát keltve szálltam szembe a nagyvilág kihívásaival. Legbelül talán az szorított, hogy sejtettem, néhányan még emlékeznek arra a baljóslatú napra, amikor édesanyám kíséretében rövidnadrágban megérkeztem a hegyvidéki kisváros szeptember eleji napfényben fürdő, vadszőlővel befuttatott patinás kollégiumának halljába. Minden tiltakozásom zátonyra futott anyám ellentmondást nem tűrő akaratán – ugyanis fullasztó meleg volt –, így hát szemlesütve haladtam el méltatlan viseletemben az önállóan és természetesen hosszúnadrágban közlekedő felsősök gunyoros pillantásainak kereszttüzeiben. Szégyenletesre sikeredett pecúr belépőm láttán ki gondolta volna, hogy új otthonom nem sokáig lesz hajlékom, s kiüzetésem a paradicsomból két évnél többet nem várta magára?

Később, maturandusként, amikor albérleti szobatársammal a holt Bodrog szikes partján keszgre pecázva töltöttük a nagy vizsgára készülődés forró napjait, két kapás között, szabadon maradt testrészeimről a szünycsapatokat csapkodva többször eszembe jutott az a lidérces nap, de akkor már csak mosolyogtam egykori önmagamon. Tizennyolc éves öreg rókaként túl voltam már a kollégiumi, sőt tanulószobai kicsapaton, néhány platói és egy majdnem beteljesült

szerelmen, alkohol-mámoren, szellemi vetélkedőkön, izzadsággal megszerzett matematika osztályzatokon. Hős voltam, amúgy mint közönségesen, az osztály nagy részének, de legalábbis néhány lánynak a kedvence, titkos favorit, a képességeit vagány rátermettséggel leplező csínytevő, aki érdemeinek biztos tudatában lógatta horgát a halakat jótékonyan rejtegető folyam sekély medrébe. S adhatott-e nagyobb magabiztosságot egy szabad halásznak annál, hogy miközben nemes, de amúgy érdekesítőnek egyáltalán nem talált szenvedélyének hódol, osztályos társai a szilenciumok mozdulatlan csöndjében rongyosra forgatott tankönyveik fölé görnyednek? Igaz, az én gyomromat ugyanúgy görcsbe rántotta a közelgő sorsdöntő esemény, de „törvényen kívüli” tekintélyem nem engedhette meg, hogy olyan, független emberhez méltatlan tette ragadtassam magam, mint a nyilvános tanulás.

Nimbuszomat első kicsapaton alapozta meg igazán, feledtetve az első, reménytelen szerelem miatti tartós önsajnálkozást. A jeles nap előzményeként csupa dicsőséges cselekedetet őriznek meg az emlékezetek. Afféléket, mint a reggeli tornák sorozatos, virtuóz leleményességű bojkottálása, az iskolakertet fogadásból fényes nappal pizsamában bebarangoló séta, no meg az a kalandregényekbe illő látványos szokás, amelynek során szobafogságát töltő hősünk az első emeleti tanulószoba ablakának kétméteres magasságából, a sötétség leple alatt, össze-

csomózott lepedőkön leereszkedve, Tulipános Fanfanként betoppant a farsangi bála. Alig vont le valamit a páratlan tett értékéből, hogy az imádott kedves bokarándulás miatt nem mehetett el a mulatságra.

Kiüzetésemben legnagyobb nyomatékkal a szigorú erkölcsű kollégium főbenjáró bűnének elkövetése esett latba. Cigaretttázason értek. Nem egyszer, nem kétszer; s már nem maradt olyan fegyelmi vétség a kollégiumi szabályzatban, amit ki ne merítettem volna. Én persze a legutolsó tettenérést is büszke tartással viseltem el. Pontosan emlékszem nevelőtanárunk bejegyzésére, amely arról tudósította a feletteseket, hogy két renitens cigaretttázasra vetemedett az épülettől száz méterre. Az aktust nem tagadhattuk, de igazságérzetünk nem bírta elviselni a távolság megjelölésében tapasztalható hallatlan aránytalanságot. Kerítettünk egy centimétereszalagot, s végighasalva a bekötőúton, méterenként adtuk össze az eredményt. Százhuszonnyolc métert mutatott. Mondanunk sem kell, fényes erkölcsi győzelmünk egy emberként állította mellénk az internátus lakóit, s két évvel rossz emlékü honfoglalásom után emelt fővel hagyhattam el a híres iskola bentlakásos intézményét.

Ezt követő externátusi életem már csak másfél évig tartott. E jellegzetes szolgáltatás a kint lakó gimnazisták számára nyújtott kötelező tanulószobát és háromszori étkezést, amit a leánykollégium növendékeihez csatlakozva a Mudrány nevű hatalmas étkezdében kellett elfogyasztani. Micsoda feszült, vibráló percek voltak azok, amikor a 20 fiú a 250 leány után hatos sorokban vonulva közelítette meg a rituálé színhelyét! Vágyakozó, titkos pillantások, nyolcórét hajtott, hírvívó papírfecnik cseréltek gazdát az ötvenméteres távon, nemritkán andalgó Bodrog parti sétát, haladottabb stádiumban királyhegyi kalandot eredményezve a közreműködőknek.

Egy ilyen vasárnap délelőtti tanulószobában történt, hogy más városba költözött, egy éve nem látott osztálytársam váratlanul megjelent a gimnázium kapujában, s felüzent az

ügyeletes diákkal, hogy találkozni szeretne legkedvesebb barátjával. Kérését fülem hallatára tolmácsolták a felügyelő tanárnak, aki azt válaszolta, hogy szó sem lehet róla, várjuk meg a szilencium másfél óra múlva esedékes végét. Az iskolai hierarchia legfelsőbb osztályának kellőképpen önérzetes tagjaként ekkor már torkig voltam a tanulószobák ostoba fegyelmével, a vasárnap délelőtti kötelező újságszemlék semmit mondásával, a kisstíli felelősségre vonásokkal és a nevetséges büntetésekkel. Felnőttnek tartottam magam, akinek joga van az önálló döntésekhez. Tanulótársaim csodálkozó tekintetétől kísérve felálltam hát, s egy Zrínyi Miklós elhatározásával kiléptem az udvarra. Néhány nap választott már csak el a téli szünettől, az idő derekasan benne járt a hidegben, s ahogy barátommal megöleltük egymást, csendesen hullani kezdett a hó. Negyedórát ülhattunk egy platánfa alatt az udvar sarkában, amikor megjelent az ügyeletes diák, és közölte az igazgatónő utasítását, hogy vissza se menjek a tanulószobára: ettől a perctől messzire kerüljem el az externátusnak még a környékét is.

Nem tagadom, megdermedtünk a hír hallatán. Az externátusi kicsapatás a végső fokozat volt egy pataki diák számára; a tanulmányi kötelezettség kivételével ezzel elszakadt minden szál, ami a gimnázium járulékos közösségeihez fűzhetett. Ráadásul családi tragédia. Barátommal másodpercekig csak bámultunk egymásra, aztán hirtelen cinkos mosoly villant meg szemünkben, s egyszerre nevetni kezdtünk. Bugyborékoló kacagásunk hangosan visszhangzott a kihalt udvaron. Még vagy két órát kuporogtunk a jeges padon, kezünk-lábunk összefagyott, egyik cigarettát a másik után szívtuk, s lázas igyekezettel meséltük egymásnak az elválásunk óta történt nagy jelentőségű eseményeket.

Észre sem vettük, hogy padunk fölött sűrű, csillagos pelyhekben kavargott a tél első hava...

Akik voltunk egykoron

A, B, C, D, E, F, SZ: a pataki iskola ABC-je akkoriban hét betűt számlált. Mindegyik önálló karakterrel bírt, mindegyik jelölt valamit: orosz, angol, német, francia, latin nyelv, lánycsapat, mezőgazdasági szakközép. Oszálytudatunk pillérei. Arra ugyan nem találtunk magyarázatot, hogy az angol tagozat a keresztségben miért nem az A, hanem a B betűt kapta, de ezzel nem foglalkoztunk különösebben. A nagy testvér nyelvéhez a tagozatos osztály kivételével a többség meglehetősen tartózkodással viszonyult, lévén, hogy a közelebbi ismerkedés alól senki nem vonhatta ki magát. Még az elkerülhetetlen KISZ-taggyűlések és a vasárnap délelőtti Népszabadság-olvasások is mélyebb nyomokat hagytak bennünk, pedig azoknálingerszegényebb elfoglaltság kevés akadt, jobb sorsra érdemes '65–69-esek.

Jobb sors? Létezett-e kiváltságosabb helyzet annál, mint hogy valaki pataki diák lett? Híres alma matert tudhattunk második otthonunknak – akkor is, ha az államosítás és az utóbb a történelem szemétdombjára került ideológia maga alá temette a régi dicőségét. Szerencsénkre akadtak még tanárok, köztük szigorú osztályfőnökeink, akik őrizték és csepegtették belénk azt a bizonyos pataki szellemet. Tudás, műveltség, humanum, önzetlenség, őszinteség, tisztesség, közösség, haza... Vajon egykori önmagunk hogyan viszonyult ezekhez a magasztos fogalmakhoz? Pecúrként jóval hétköznapibb gondolatok jegyében léptünk be az iskola kapuján. A tudásért jöttünk, legalábbis ezért küldtek a szüleink Patakra. Voltak, akik eleget is tettek ennek, tanultak, tanultak, tanultak, és szorgalmasan gyűjtötték a jeleket ellenőrző könyvükben. De akadtak olyanok is, nagyobb számban, akiknek, mint a mondas járta, volt eszük, csak nem (erre) használták; akik időnként elvéreztek a tananyaggal folytatott küzdelemben, és szenvedéstörténetként élték meg az iskolapadban töltött órákat. Akkor még nem tudtuk, hogy a jó

tanulmányi előmenetel a sikeres élet lehetséges, de nem nélkülözhetetlen előfeltétele.

(Szerepel a történetben egy vitéz harcos, nevét fedje jótékony homály, akit megannyi vétség és rosszul végződött felelet után a legendás szovjet növénynevelő, Ivan Vlagyimirovics Micsurin legjobb hazai tanítványa azzal a figyelmeztetéssel próbált a helyes útra téríteni, hogy „Fiú, a lejtőn nincs megállás”. Édesapját pedig ilyen szövegű távirattal kívánta felvilágosítani a csemete tévelygéseiről: „Tróger a fiú, gyere!” Hiába, a bűnlajstrom egyre szaporodott, és két év alatt eljutott az internátus legsúlyosabb fegyelmezési fokozatáig, a kicsapatásig; hogy aztán, az érettségi előtt újabb főbenjáró vétség externátusi pályafutásának is véget vessen.)

Ha kevésbé érzékeltük is, történelmi időkből vetett bennünket jó sorsunk Patakra. Leszámítva, hogy minden idő történelmi, mögöttünk volt az '56-os elítélteket mentesítő amnesztia, előttünk az új gazdasági mechanizmus és Csehszlovákia megszállása, amely események súlya csak később tudatosult bennünk. Mi a felnőtté válás kihívásaival szembesültünk: felkapott bennünket a beatzene forgószele, a Szabad Európa és a kolirádió adásaiból kagylóztuk a Beatles, a Rolling Stones és a Beach Boys számait, az osztálytermek Illés-, Metró- és Omega-rajongók késhegyre menő vitáitól zengtek. A fiúk érzelmei a lányok köpeny alatt domborodó formáitól bizseregtek (hol voltak még akkor a műkörmök, műszempillák és műkönyvek!), a lányok a fiúk cigarettahamuval fehérített fogaitól olvadoztak; nagykorúságunk kötelező ujjgyakorlataként emelgettük szánkhoz a kisvárdai szeszipari vállalat 40 százalékos, cseresznye címékű, gyümölcsöt soha nem látott palackjait; a Fecske elnevezésű, dohányszármazékot is tartalmazó rudacska pánikot keltő füstjével borítottuk be a gimnázium udvari mellékhelyiségét, bolhapiacra vásárolt Lévy's farmernadrágokkal mértünk csapásokat a Vörös Október Ruhagyár forgalmára. Suta próbálkozásokkal lázadtunk a Rend ellen. Nem tudtuk,

mi a szabadság, de éreztük hiányát. A napok egyhangú menetrendje, a hajnali ébresztők, a zúzmarás reggeli tornák, a nagyüzemi étkezések, a sorakozások, a pótszilenciumok, az igazságtalannak vélt osztályzatok, a fájdalmas, habár megérdemelt kokszik ellen berzenkedett éledő öntudatunk. Avagy...

Avagy jóízűen belapátoltuk az elénk rakott grenadirmarsot, párokba rendeződve engedelmesen meneteltünk a tudás szentélyébe, az órákon áhitattal szívtuk magunkba az ismereteket, lubickoltunk az osztályközösség akolmelegében, testnevelő tanáraink biciklije után kocogva szoktattuk magunkat az egészséges életmód gondolatához, kimenő alatt kalitkából kieresztett madárként szárnyaltunk a Bodrog hídjáig és vissza, Mitetszik néniktől hetente csak egyszer kérdeztük meg, hogy van-e szabad föld, a szilenciumokat szunyókálás helyett a tankönyvek búvárkodásával töltöttük, a csütörtöki mozielőadások sötétjében összebújva szorongattuk kedvesünk kezét, takaródókor kötelességtudóan álomra hajtottuk a fejünket, hogy újult erővel kezdhesük a másnapot.

Mi voltunk mindez? Életerős, vidám, kíváncsi, kötelességtudó, szertelen, nyughatatlan, tékozló fiatalok? Feleltetések szorongó alanyai, hegyaljai szüretrek szorgos

puttonyosai, pingpongbajnokságok izguló versenyzői, tánciskolák kétfalás növendékei, hegyaljai kirándulások fürge gyaloglói, iskolakerti légyottok rejtőzködő szerelmei, verőcemarosi építőtábor munkaversenygyőztesei, tanárok örökbecsű mondásainak buzgó feljegyzői, csínytevések leleményes kiötlői és szenvedő céltáblái, a Prücsök zenekar bulijainak bémész ácsorgói, feltűnősködésből jelesre vizsgázó kamaszok?

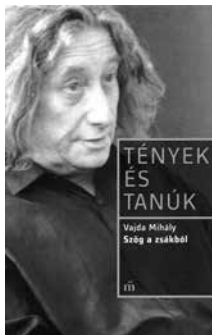
Igen, mi voltunk, és vagyunk ma is, akik még; és velünk vannak azok is, akik már nem. Eseménytelen vagy mozgalmas évtizedekkel, egyirányú vagy kanyargós életutakkal, magányosan vagy unokákkal, Suzukival vagy Mercedessel, ősz fejjel vagy festett hajjal, egyenes derékkal vagy görbebottal, elfelejtett nevekkel vagy felismerhető arcokkal. Mi vagyunk azok, belénk égett fájdalmas vagy szép emlékekkel, föl-földobott kőként visszajáró, a létezéshez immár a végesség tudatában viszonyuló pataki növendékek; ajándéknak tekintve azt, hogy vagyunk. Akik voltunk egykoron.

(A szöveg első része megjelent a Hajdú-bihari Naplóban, 1985-ben. A második rész elhangzott az 1969-ben végzett évfolyam ötvenéves találkozásán, 2019-ben, Sárospatakon.)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

Létezett egy nevezetes filozófus kör: Fehér Ferenc, Heller Ágnes, Márkus György és Vajda Mihály. Lukács György-tanítványok, az ún. Budapesti Iskola tagjai, az 1973-as „filozófus-per” alanyai. A létező szocializmus

demokratizálásába vetett hitükkel a rendszer ellenségének minősítették: az országhatáron kívül tágasabb! A rendszerváltozás aztán visszacsábította őket, a viszonylag hamar elhunyt Fehér Ferenc kivételével mind az MTA tagjai lettek. Vajda róluk és saját magáról vall. A kötet első fele töprengő, költői kérdéseket feltevő, asszociatív memoár. Alapélménye a családi múlt feltárhatatlansága, a második világháború előtti magyar valóság zsidó identitást próbára tevő megélése, majd az ötvenes évek hazugsághalmazza. A kronológia szerint a Lukács-iskola felbomlásáig jutunk el. A következő 150 oldal interjú: Kardos András készítette az 1977–90 közötti időszakról. Az idővonal folytatódik, de a párbeszédre sarkalló kérdések szorosabb mederbe terelik a mondanivalót. A szög tényleg kibújik a zsákból: mítoszrombolás, deheroizálás, sok önirónia – ahogyan egykor „nagy” dolgokról rendre kiderülnek, nem is olyan nagyok. „A tisztánlátás, nem pedig a vigasztalás a filozófia feladata.” – írja Vajda, s ebben minden benne van.

Vajda Mihály: Szög a zsákból. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2017. 368 o. ISBN 978-963-14-3533-7

A magyar színház-történetben külön fejezetet érdemelnek a politika sodrába került művészek. Krízishelyzetekben ugyanis a magabiztos fellépés mindig tiszteletet ébreszt, nem véletlen, hogy 1956 őszén Darvas

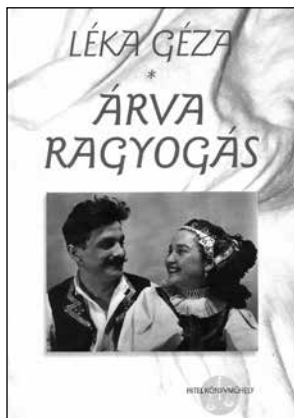
Iván vagy Mensáros László közéleti szerephez jutott – hogy csak a legismertebbeket említsük. Miskolcon ugyanez történt az alig 24 éves Nagy Attilával. Ő nem valamely párt, hanem csupán a józan ész nevében lépett föl, s pillanatok alatt a megyei munkástanács élén találta magát, hogy aztán novemberben le tartóztassák és hosszú vizsgálati fogság után 12 évre ítélik. 1961-ben amnesztiával szabadult. A 80-as évek közepére díjakkal elismert művésszé érett, de 56-os bélyegét a rendszerváltozásig viselte. Sokan meg is lepődtek, hogy 1990-ben az MSZP színeiben lett országgyűlési képviselő. A lelke bírta, a szíve azonban nem: 1992. május 13-án megállt. A pácini születésű Nagy Attila (tanító édesapja egykor pataki diák volt) színészi és közéleti publicisztikai életműve a baloldali gondolkodás és a protestáns etika ötvözete, amelyet immár az utókor által sajtó alá rendezett, jórészt befejezetlen emlékiratai tanúsítanak.

Nagy Attila: Nem lehet visszatérni. Egy színész vallomása. Válogatta, szerkesztette, a szövegeket gondozta: Deres Péter és Gyergyádesz László. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017. 352 o. ISBN 978-963-338-396-4

Jó-e vagy nem, ha egy ifjú rendező mindjárt az első filmjével történelmet ír? Orson Welles az *Aranypolgárral* magasra tette saját mércéjét, később nem is tudta meghaladni. De van, akit az első siker nem nyomott agyon. Kósa Ferenc (1937–2018) első filmje, az 1964-ben forgatott *Tízezer nap* politikai okokból dobozban maradt, 1967-ben mégis meghívták Cannes-ba, ahol elnyerte a legjobb rendezés díját, így itthon is nyilvánossá válhatott. S jöttek a további játékfilmek: *Ítélet*, *Nincs idő*, *Hószakadás*, *A mérkőzés*; majd a portréfilmek: Balczó Andrásról a *Küldetés*, Béres Józsefről *Az utolsó szó jogán*. Forgatókönyveit mindig Csoóri Sándorral közösen írta, állandó operatőre Sára Sándor volt. Ez a könyv a filmművészetét mutatja be Pörös Géza részletes bevezető tanulmányával; Kósa saját szövegeivel; a róla szóló vallomásokkal, kritikákkal, dokumentumokkal. A filmjeivel az „emberarcú szocializmusért” küzdő Kósa a rendszerváltáskor a népi baloldalon találta magát: 1990 és 2006 között országgyűlési képviselő volt. A Kossuth-díjat csak ezután vette át. Értékközpontú személyiség, hiteles ember maradt, elsősorban mindig is filmművész. Hitvallását akadémiai székfoglalójának címe jelzi: *Őrizd az embert!*

Őrizd az embert. Kósa 80. Szerkesztette: Pörös Izabella. Magyar Művészeti Akadémia, Budapest, 2018. 480 o. ISBN 978-615-5464-86-1

A magyar színpadi néptáncművészet az 1940-es évek végén intézményesült. Nemzetközileg legismertebb és itthon legnagyobb hatású formációja az 1950 nyarán Rábai Miklós vezetésével megszervezett Magyar Állami Népi Együttes volt; ma is változatlanul szárnyal. A társulat több ízben kiadta saját történetét, rendszerint alapítási évfordulók kapcsán, gyakorta fotóalbummal ötvözve. Ez a könyv azonban műfajában és tematikájában egyaránt kuriózum. Léka Géza háromszáz (!) magánlevél közzétételével, összefűzésével és kommentálásával kíséri végig saját családjának 1950 és 1980 közötti három évtizedét, s mutatja be mintegy „alunézetben” a társulat megalakulásának, indulásának és nemzetközi fellépéseinek történiáját. Teheti ezt azért, mert szülei – Léka Géza vasúti segédtsízt és az osztályidegennek minősülő Kacsóh Klára – az együttes alapító tagjai voltak. A szerző saját gyermekkorát levelek segítségével idézi föl: ő a történet egy pontján, 1957-ben születik meg, s a rendszeres külföldi turnék miatt jórészt a nagymama nevelte. Az úti beszámolókból művészi és magánéleti sikerek és kudarcok bontakoznak ki. Négy szereplő körül forog a történet – a család azonban soha nincs együtt. Így válik érthetővé a kötet címe.

Léka Géza: Árva ragyogás. Rendhagyó családi történet. Hittel Könyvműhely, Budapest, 2016. 408 o. ISBN 978-963-89943-1-8

„Nem lehet megenni, ez az, amit nem lehet megenni!” – énekelték a 80-as évek tévé-reklámjában az iskolatejről. Mintha csak a *Széphalom* évkönyvről szóltak volna! Ezt sem lehet megenni, több mint harminc éve. És – szellemi értelemben – ugyanolyan tápláló. A tavalyi szerkesztői stafétaváltás – Kováts Dániel leköszönt – nem okozott törést: a 2017-es új arculat és tipográfia bevált. Állandóak a rovatok, csak a bevésés kedvéért: *Kazinczy és kora*, *Mesterek és művek*, *Szó és szellem*, *História és hagyomány*, *Számadás és szemle*. Az elsőhöz a debreceni egyetemi régi magyar irodalmi textológiai műhely mindig ad muníciót, emellett szerzői „nagyágyúk” is jelen vannak: Fried István, Finkey Ferenc. A másodikban forrásközléseket és életutakat találunk. A harmadikban most Arany János és a tíz éves Magyar Nyelv Múzeuma a fő téma. A negyedik rovat egyebek mellett az 500 éves reformációt, a görög–magyar kapcsolatokat, a száz éves Észtországot és Finnországot köszönti, egy-egy újhelyi és pataki helytörténeti közlemény mellett. Végül az utolsóban szemle-cikkek, recenziók, laudációk és Dombóvári János életút interjúja. A kötetben 41 szerző van jelen, többségük tudományos fokozattal. Nincs okunk félni a Kazinczy Társaságot.

Széphalom 28. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerkesztette: Nyiri Péter. Sátoraljaújhely, 2018. 472 o. ISSN 0237-6237

A bodroghközi Cigánd manapság történelmének fénykorát éli. A Tisza-híd megnyitása óta fontos közlekedési útvonal, 2004-től város, 2013 óta járási székhely. Előd településének első írásos (okleveles) említése 1289-ből származik. A kötet – amelynek megjelenését a 725. évforduló ihlette – a néprajz minden ágát megjeleníti. A régészeti-történeti áttekintést és a tájhasználat változásait a mezőgazdasági népesség táplálkozási szokásainak leírása követi, majd megismerkedünk a falu 18–20. századi gazdasági kapcsolataival. A tárgyi néprajzot a régi és új idők lakáskultúrája, valamint az öltözködés, a folklórt a táncélet és a népszokások képviselik (ajánlom a közzétett kéziratos vőfélykönyveket!). Ezután jön a népességvizsgálat: a 18. századi társadalom az anyakönyvek tükrében, majd a tengerentúli kivándorlás problematikája. Találunk cikket a szövetkezetesítésről, nemcsak a földművelés, de az 1945 előtti hitelszövetkezet példáján is. Nem marad ki a Zemplénre oly jellemző cigány népesség vizsgálata sem. Érdekes kísérlet Cigánd vizuális atlaszának megvalósítása (különböző mediális anyagok web2-es alkalmazásával). Végül agrártörténeti adalékok és 20. századi iparos kataszter. Kerek egész.

Fejezetek Cigánd néprajzából. Szerkesztette: Viga Gyula. Cigánd Város Önkormányzata, 2014. 520 o. ISBN 978-963-08-9530-9

2012-ben alapításának centenáriumiát ünnepelte a Debreceni Egyetem, amely a dualizmus korának végén létesült. Az évfordulóra számos egyetemtörténeti kiadvány megjelent. Az 1538-ban alapított Református Kollégiumról a 450. tanévben látott napvilágot részletes tanulmánykötet. Gaál Botond munkája az intézménytörténeti kutatások újabb állomásának tekinthető, amely speciális szemszögből keres összefüggéseket: a szerző az MTA és a debreceni egyetemek szellemi kapcsolatainak történetét vizsgálja. A legkiválóbb debreceni oktatók ugyanis munkásságuk javát jórészt a Magyar Tudományos Akadémia tagjaiként fejtették ki. Elsőként Hatvani István életútjával ismerkedünk meg. Ezt követi az európai újkori szellemi fejlődés viszonyrendszerében elhelyezett hazai és debreceni tudományos körkép, benne az egyetem akadémikus tanárainak rövid életrajzaival és akadémikussá lett diákjainak névsorával. A szerző végül a főépület díszudvarának panteonját veszi szemügyre: az ott szereplő 23 név a város szellemiségét és tudománytörténeti jelentőségét egyaránt tükrözi.

Gaál Botond: A tudományok gránitkövei. A Debreceni Református Kollégium, a Magyar Tudományos Akadémia és a Debreceni Egyetem közös szolgálata a nemzeti előmenetelért. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2018. 162 o. ISBN 978-963-88961-8-6

Fesztiválozni „necesse est”. Tavaszi, nyári, őszi, téli programsorozatok, régiókban és településeken, ételekről és italokról, foglalkozásokról és mesterségekről, számolatlanul. Nem csoda, ha a fesztiválszervezés ma a kulturális menedzsment egyik fő célterülete. A témakör kutatása is régóta napirenden van. A 2006-ban megjelent *Fesztiválvilág* című kiadvány Hunyadi Zsuzsa, Inkei Péter és Szabó János Zoltán közös munkája volt. Az utóbbi szerző 2014-ben *A fesztiváljelenség* címmel önálló kötetet publikált. A most megjelent *Fesztivalkutatás* kurrens látelét: a 2016-os helyzetképet veszi górcső alá. Kutatási jelentést olvasunk tehát, amelynek tárgyát öt alkotóelem vizsgálata adja: az állami támogatások feltérképezése, az önkormányzatok fesztiváltámogatásának elemzése, a hazai fesztiválok jellemzőinek vizsgálata, a fesztiválszervezők véleményének, tapasztalatainak ismertetése, s végül a külföldi trendek bemutatása. A kötet végén – ötven (!) sűrű oldalon – a hazai fesztiválok található meg támogatók szerinti összesítésben, a kedvezményezettek (szervezők) és a támogatási összegek feltüntetésével.

Fesztivalkutatás. Kulturális fesztiválok finanszírozása és szervezése Magyarországon. Szerkesztette: Makranczi Zsolt. Örökség Kulturpolitikai Intézet, Budapest, 2019. 192 o. ISBN 978-615-80156-8-4

A 20. század második felére vonatkozó történeti elitkutatások negyedszázada kezdődtek. Az eredmények közül hadd emeljek ki két munkát: a *Nómenklátúra Magyarországon (1957–1989)* tanulmánykötetet (2005), valamint Huszár Tibor *Az elitől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika Magyarországon (1945–1989)* c. könyvét (2007). Ebbe a sorba illeszkedik Rácz Attila disszertációja. A címlapon szereplő egykori Köztársaság téri épület a korabeli fővárosi hatalmi elit igazodási pontját jelképezi: 1957-től az MSZMP Budapesti Bizottságának székháza volt. Itt döntöttek a hatásköri listák szerint pártjövahagyást igénylő politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális vezetői pozíciókról. A vizsgált nómenklatúra személyi köre a fővárosi és a kerületi pártbizottságok és tanácsok csúcsvetetői pozícióira és vezető testületi tagságára terjed ki, figyelve a rekrutációs bázisra és a vertikális mobilitásra. A könyvben páratlan részletességgel mutatkoznak meg a szervezett kádermozg(at)ás okai, csatornái és módszerei, az életkori, származási, végzettségi, férfi-női arányossági szempontok. A kádermechanizmus működése a prozopográfia módszerével immár pontosan nyomon követhető.

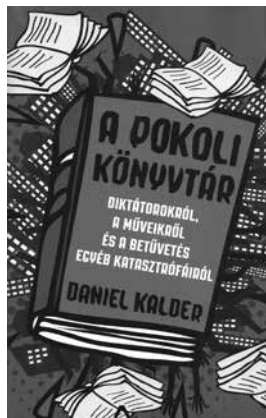
Rácz Attila: A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2018. 416 o. ISBN 978-615-5635-08-3

Tudós tanárok életrajza ritkán marad megíratlanul. Nemzetközi hírű akadémikusokra hamar sor kerül, a regionális hatókörű személyek „felfedezése” néha csak szakdolgozati témaként bukkan fel. Pásztor Emil (1925–2004) esetében a hatóköri besorolás határeset: a magyar nyelvmuvelés és az Arany János életműkutatás Kárpát-medencei viszonylatban elismert alakjáról van szó, aki az egeri tanárképző főiskolán dolgozta végig aktív életpályája zömét. 1964–1990-ig tanított a Magyar Nyelvészeti Tanszéken, főiskolai tanárként ment nyugdíjba. Ez alapján Eger lett volna illetékes biográfiájának kiadásában, mégis azt kell mondanom: számomra magától értetődő, hogy a róla szóló mű a nemrég indult Széphalmi Minerva Könyvek egyik első köteteként jelent meg. Erre két okom is van. Egyrészt mintaszerű alaposággal megírta Kazinczy Ferenc fiának, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kivégzett ezredesének életútját (*A tizenötödik aradi vértanú. Kazinczy Lajos. Dokumentum-életrajz*, 1979). Másrészt neki köszönhetjük a Magyar Nyelv Múzeuma ötletének első megfogalmazását (1994). Alapkövetételét megérte, megnyitását már nem. Minden egyebet tessék elolvasni.

Szecskó Károly: Pásztor Emil tanár úr. Kazinczy Ferenc Társaság – A Magyar Nyelv Múzeumaért Alapítvány, Sátoraljaiújhely-Széphalom, 2018. 160 o. ISBN 978-615-5784-06-4

A „diktátorirodalom” mibenlétével szisztematikusan eddig nem foglalkoztak, jóllehet a politikai retorika a 20–21. századi Európában és Ázsiában nemcsak a fasiszta és kommunista rendszerekben, de a bizantinista vallási diktatúrákban is kiemelt helyen állt a hatalmi eszköztárban. A legfelső vezetők, s nyomukban a kisebb funkcionáriusok beszédeiket és írásait az egész társadalom számára, s ezekből mindig pontosan kiolvasható volt az éppen aktuális és mérvadó politikai irány. Az abszolút egyeduralmúak (pl. Lenin, Sztálin, Mussolini, Hitler, Mao) kivételével a többi állami és pártvezetők soha nem élveztek szólásszabadságot. Azon túl, hogy eleve igazodtak a vezér szavaihoz, az általuk leírtak – gyakran csak formális – párttestületi álláspontot tükröztek. Amit a szerző ebben a könyvében elvégzett, hatalmas munka, közel tíz évet töltött el vele. Az említett vezérek túl elemzi Franco, Salazar, Csojbalzán, Atatürk, Nasszer, Kadhafi, Kim Ir Szen, Hódza, Brezsnyev, Khomeini, Castro, Szaddám Huszein és a posztszovjet ázsiai diktátorok nyomtatott „életművét”. Komoly forrásértékű munka.

Daniel Kalder: A pokoli könyvtár. Diktátorokról, a műveikről és a betűvetés egyéb katasztrófáiról. Fordította: Bottka Sándor Mátyás. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2018. 464 o. ISBN 978-963-293-259-0

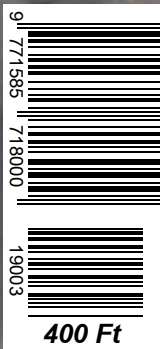
Micsoda év volt sajtótörténeti szempontból 1979! Márciusban megindult a *História*, júniusban a standokra került a *Heti Világgazdaság*. Mindkét lapot harmincas éveikben járó szakemberek készítették, az adott korra egyáltalán nem jellemző, de a jövő ígérését magában hordozó, a „valódi” valóságot bemutatni kívánó, a sztereotípiákkal szakító, tabukat döntőgető, nyitott szemlélettel. Közös céljuk a társadalomtudományi gondolkodás – mai szóval – társadalmiasítása volt. Ehhez népszerűsítő eszközü a történelmet, illetve a gazdaságot és politikát használták. Az előbbi lap már nem ünnepelhet, néhány éve megszűnt. Az utóbbi most emlékezik – a *HVG*-ről van szó, ha a fiatalabbak a rövidítés eredetét nem ismernék. Ám ez a kiadvány nem sajtótörténet! Egy év – egy oldal alapon, az adott esztendő hazai és nemzetközi közéletére jellemző fordulatok, események, adatok, intézmények és személyek tűnnek elő cikkek, fotók, grafikonok, korabeli idézetek és persze *HVG*-címlapok révén. Így, együtt elgondolkodtató: mennyi minden történt negyven év alatt, s mégis mennyi hasonló helyzet és áthallás fedezhető fel. A végén a négy évtized egy-egy esszében kap keretet Dalos György, Parti Nagy Lajos, Pintér György és Háy János jóvoltából.

HVG 40. Negyven év képes történelme. Különkiadvány, 2019/1. HVG Kiadó, Budapest, 2019. május. 84 o. ISSN 1217-9647

9 771585 718000 19003

400 Ft

zemplenimuzsa.hu